

Ignác Ádám

A populáris zene megítélésének változásai a kádári Magyarország ifjúsági sajtójában – az első 15 év (1957–1972)

Tanulmányomban a magyar popzenei újságírás történetének első időszakával (1957–1972) foglalkozom, a Kádár-korszak három legnépszerűbb és e kérdésben leginkább releváns sajtóterméke (a Magyar Ifjúság, az Ifjúsági Magazin és a Világ Ifjúsága) átfogó vizsgálatával. Azt igyekszem kifejtetni, hogy az említett ifjúsági lapok miként váltak a nyugati popzenei szaklapok egyfajta pótlékaivá a szocializmus időszakában, s hogy mikor és milyen mértékben próbálták a kulturális vezetés elvárásai mellett az olvasói igényeket is kielégíteni. A popzenei irányzatokon túl a komolyzenét és dzsesszt is érintő elemzés végső soron a kultúrpolitika beattal kapcsolatos ambivalens viszonyára és bizonytalanságaira mutat rá, majd egy olyan konzervatív fordulatra hívja fel a figyelmet, amely látszólag váratlanul és előzmények nélkül 1969-től fokozatosan fel kívánta számolni a nyugati popkultúrát a hatvanas évek közepén övező „demokratikus” közhangulatot.

A szaklapok és a különböző ifjúsági sajtóorgánumok (akárcsak a rádió és a televízió) a kapitalista tömegkultúrában már az 1950-es évektől kezdve vezető szerepet játszottak a nyugati populáris zene fejlődésében, s amellett, hogy a legtöbb fogyasztó számára a könnyű műfajok első számú hírforrásainak számítottak, maguk is intenzíven alakították azok trendjeit. E kiemelt pozíciójának köszönhetően a populáris zene írott sajtójának számos szempontot kellett (és kell mindmáig) egyszerre szem előtt tartania, s több célcsoport igényeire szimultán odafigyelnie: a zeneipar aktív résztvevőire éppúgy, mint az előadókéra és a fogyasztókéra (befogadókéra). Naprakészen kellett tudósítania a legfontosabb eseményekről, ajánlással és elemzésekkel kellett felhívnia a hallgatók, illetve a rajongók figyelmét az eladásra-fogyasztásra szánt termékekre (koncertekre, hanghordozókra, műsorokra stb.), és a különböző zenei stílusokhoz kapcsolódó „kísérő” vagy szubkulturális jelenségekkel is illett foglalkoznia.

A 20. század második felében berobbanó új populáris zenekultúra olyan vezető magazinjait, mint az amerikai Rolling Stone vagy az 1956-os megjelenése óta csaknem valamennyi hasonló tematikájú európai ifjúsági magazin példaképeként számító nyugatnémet Bravo, számos szempont mentén elemezhetjük: formátumuk, nyelvezetük változásai, a bennük megjelenő reklámok és a fogyasztókra gyakorolt hatásuk szerint, vagy éppen az alapján, milyen mértékben vonták be olvasóikat a lap tartalmának alakításába. Mindezek után pedig következtetéseket vonhatunk le arra vonatkozóan, hogy a szóban forgó újságok miként szolgálták a zeneipar éppen aktuális trendjeit, tehát milyen viszonyban álltak a mindenkori divattal, illetve hogy árucikként hol helyezkedtek el a popzenével összekapcsolható termékek széles palettáján. Ha ilyen elemzéseket végzünk, azok jó eséllyel az elmúlt évtizedekben bármely, tetszőlegesen kiválasztott időszakra alkalmazhatók lesznek, s kiterjeszhetővé válnak a szabad információáramlás erőterében fogant valamennyi hasonló kezdeményezésre. A fogyasztói kultúra alapvetései Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban ugyanis a digitális forradalmat megelőzően csak csekély mértékben változtak. A nyugati lapokkal kapcsolatban felállított szempontrendszer azonban aligha lesznek érvényesek és változtatás nélkül adoptálhatók az egykori vasfüggönyön innen elhelyezkedő, szocialista berendezkedésű államok popzenei (ifjúsági) sajtótermékeire. Elsősorban azért, mert ezekben az államilakulatokban a rendszerváltást megelőzően nem alakulhatott ki a könnyűzenére szakosodott önálló és korszerű média.

A szólásszabadság, a korszerűség, az objektivitás és a könnyűzenei élet alakulására gyakorolt hatás mértékében mutatkozó lényeges eltérések dacára azonban ma már kijelenthető, hogy a nem piaci elven szerveződő kelet-európai sajtómodellekben fogant „univerzális”, azaz valamennyi vélt és valós érdeklődési területet érintő, politikai, kulturális és szórakoztató funkciókat egyszerre ellátó ifjúsági lapok a fiatalokat érintő témák és problémák egyik legfontosabbikaként mindenütt foglalkoztak a popzenével is, sőt idővel a nem (vagy csak nehezen) hozzáférhető nyugati popsajtó egyfajta helyi pótlékaivá váltak.

Amennyiben tehát feladatként egy egykori szocialista ország (esetünkben Magyarország) ifjúsági sajtójában fellelhető popzenei referenciák és vonatkozások felderítését tűzzük ki magunk elé, elsősre kézenfekvőnek tűnhet a keleti (a szocialista blokkból származó) és az előképül szolgáló nyugati (nyugat-európai és amerikai) források összehasonlítása, illetve az utóbbiakra alkalmazható, fentebb meg is nevezett elemzési szempontok előnyben részesítése. A 20. század ötvenes és hetvenes évei közé eső időszakban a vonatkozó nyugati, illetve keleti dokumentumok összehasonlítása és egybevetése azonban csak abban az esetben lehetne zökkenőmentes, ha a könnyű műfajok (a táncdal, a beat és a rock mellé most a dzsesszt is ide soroljuk) működésének feltételei és a populáris kultúra (így a könnyűzene) piaca a két világrendben jól meghatározható közös nevezőkkel rendelkeztek volna. Miután azonban az összevetések alkalmával hasonlóságok helyett – túlnyomórészt – lényegi eltérésekre bukkanunk, az efféle komparatív elemzések komoly nehézségekbe ütköznek.

A piacgazdaság és annak hiánya, a vásárlói és a fogyasztói szokások markáns különbözősége, illetve a saját döntés és választás erősen eltérő mértéke csak az egyik – bár kétségtelenül a leglényegesebb – eredője az imént említett nehézségeknek (lásd Sung-Huddleston, 2011; Wicke, 1998). A Kádár-rendszer tömegkultúra-recepciójáról írott kitérő cikkében Tordai Bence (2005) ugyan csak a hazai viszonyokra vonatkozóan állítja, de általánosságban is igaz, hogy az állampártok a tömegkultúrára Kelet-Európában 1989 előtt a tömegek elnyomásának iparszerű eszközeként, a tőkés imperialisták manipulációjaként, kispolgári attitűdként tekintettek, s mint ilyen ellen – legalábbis szóban – igyekeztek a lehető leghatásosabban fellépni. Az érvelésük során a kultúrpeszsimista és elitista szemléletű nyugati értelmiségiekre is előszeretettel hivatkozó marxista kultúrpolitikusok és esztéták szeme előtt egy olyan értékes, tartalmas, szellemiségében szocialista kultúra víziója lebegett, amely széles tömegek igényeit elégíti ki, s ezáltal teljesíti a kultúrára – az államszocializmusban – általánosságban is rábízott feladatokat: a valóság és a társadalmi problémák megjelenítését, a szocialista embertípus nevelését és a műveltségi színvonal emelését (Tordai, 2005: 146–147).

Más kérdés, hogy országoként rendkívül eltérő mértékben ugyan, de a hatvanas évekre Keleten is fokozatosan felismerték a nyugati tömegkultúra új termékeiben rejlő üzleti lehetőségeket. Ráadásul ez a folyamat időben egybe esett a hruscsovi olvadással kezdődő általános enyhüléssel, amelynek eredményeképpen a társadalmi *status quo* fegyvertelen eszközökkel történő fenntartásában érdekelt állampártok több helyütt (Magyarország mellett például Lengyelországban vagy Csehszlovákiában) a központi irányítás, valamint a kényszerítő és ellenőrző apparátusok visszaszorítása mellett döntöttek. Így a kultúrát és a szórakozást irányító intézmények (köztük a nyilvánosság fő fórumainak számító nyomtatott sajtó és elektronikus média vagy éppen a zenei hivatalok) vezetése is nagyobb mozgástérre tehetett szert. Szó sem volt persze teljes függetlenségről, de ha bizonyos személyes vagy – idővel – gazdasági érdekek úgy kívánták, a döntéshozó pozíciókban lévők – dacolva a „felülről” időről időre meghirdetett, alapvetéseiben szinte változatlan ideológiai irányelvekkel – több ízben mérsékelték a Nyugatról érkező szellemi javakkal szembeni harcot, s teret nyitottak az új kezdeményezések némelyikének. Vagy épp ellenkezőleg: a legváratlanabb pillanatban – figyelmen kívül hagyván a fejlődés aktuális irányait és az enyhülő politikai légkört – szánták el magukat a műfajt elmarasztaló vagy hátráltató lépésekre.

Az ekként újraformálódó bürokratikus rendszer tehát teljesen kiszámíthatatlan volt. Bár a következőkben a popzene magyarországi fejlődésén keresztül vizsgált másfél évtized minden időszakában kirajzolódni látszanak a kultúrafogyasztás liberalizálódására vagy konzervatív fordulataira utaló bizonyos trendek, a populáris kultúra ideológiailag nemkívánatos, kérdéses státusú termékei a hatvanas évektől kezdve egyetlen esetben sem részesültek egyöntetű támogatásban vagy elutasításban, s jellemzően a kulturális skatulyák peremterületeire szorultak – a magyar viszonyokra alkalmazva: a tiltott és a túrt, illetve a túrt és a támogatott kategóriák határvidékére.

Egyetlen intézmény vagy a nyilvánosság egyetlen fórumának vizsgálatával emiatt nem is nyerhetünk precíz és átfogó képet a korszak könnyűzenei viszonyairól, de még csak a „hatalom” populáris kultúrával és popzenével szembeni álláspontjáról sem. Egyoldalú elemzéseink során éppígy nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket a rajongók magatartását és ismereteit vagy a zeneipar trendjeit, egyáltalán: a kelet-európai (s annak egyik jellemző példjaként megvalósuló magyar) popzenei színteret övező valóságos állapotokat illetően.

Mégis úgy véljük, hogy ha egy efféle egyoldalú analízis tárgya a popzenei tájékoztatásért is felelős ifjúsági sajtó, akkor – kockáztassuk meg – abban a szerencsében lehet részünk, amelyben a könnyűzenei élettel összefüggésbe hozható intézmények és fórumok történetének feldolgozása közben aligha (vagy csak szerényebb mértékben) részesülhetünk: jó eséllyel mindkét irányban tájékozódhatunk, tehát egyszerre tehetünk szert információkra a „hatalom”

és a szolgáltatók gondolkodásmódjával, valamint a befogadói-rajongói igényekkel kapcsolatban. Egyszersmind sokat tudhatunk meg arról is, hogy a popzenei újságírás milyen kényszerpályán mozgott, hogy a mindvégig pártérdeknek alárendelt orgánumok milyen hatásokkal teljesítették az olvasók vélt vagy valós elvárásait, s végső soron arról, hogy az információáramlás bősége vagy hiánya (akadályoztatása) milyen mértékben befolyásolta a popzene sorsát.

Az eddigiekben a magyar „modellt” lényegében egyként emlegettük a kelet-európaival, egyúttal azt is sugallván, hogy ha az ismert és részben ismertett okokból kifolyólag a vonatkozó nyugati szaklapok nem is, a szovjet befolyás alatt álló területeken született, popzenei tartalmakkal is rendelkező ifjúsági lapok megfelelő viszonyítási alapként szolgálhatnak a továbbiakban vizsgálni kívánt hazai sajtótermékek esetében. Bármilyen csábító s sok tekintetben gyümölcsöző is lenne a szovjet Rovesznyiket, a keletnémet Freie Weltet és Neues Lebent (elemzésüket lásd Zuk, 2010; Holzweissig, 1989; Bauhaus, 1994) vagy a lengyel Sztandar Mlodychet a magyar ifjúsági lapcsaláddal összevetni, ettől hely hiányában a következőkben el kell tekintenünk, és kizárólag a releváns hazai orgánumokra (a Magyar Ifjúságra, az Ifjúsági Magazinra [IM] és a Világ Ifjúságára) fogunk koncentrálni. Azokra a lapokra tehát, amelyek a rendszerváltásig majdnem minden lépésükben ki voltak szolgáltatva a hatalmi önkénynek, hiszen kivétel nélkül az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat kiadványai voltak, s irányításukat a KISZ Központi Bizottságán belül az Intéző Bizottság, az Agitációs és Propaganda Osztály, a Titkárság és az Úttörő Osztály együttesen végezte. E szervek határozták meg – tervszerűen – a lapok feladatait, készítettek beszámolókat és bírálatokat munkájukról, és az úgynevezett „káderügyeket” is ezek intézték.¹

A feldolgozott anyag kényszerű behatárolásán túl a dolgozat címében megnevezett időhatárok (1957–1972) kijelölésében annak is nagy szerepe volt, hogy 1972 után (egészen 1989-ig) már nem figyelhetők meg a könnyűzene recepciójával kapcsolatban olyan markáns fordulatok a kádári Magyarország ifjúsági sajtójában, mint az első 15 esztendőben. A következőkben ezért ennek a másfél évtizednek a bemutatására és vizsgálatára vállalkozom, szigorúan az ifjúsági lapcsalád termékeit használva forrásként és az elemzés tárgyaként egyaránt. Nem lehet azonban eléggé hangsúlyozni, hogy a most következő összefoglalás nem adja – nem adhatja – teljes spektrumát a szóban forgó időszak magyar könnyűzene-történetének; ahhoz a művelődés- és kultúrpolitika változásainak, a korabeli nyilvánosság egészének, valamint a popzene történetét alakító alkotók és befogadók kulturális emlékezetének átfogó elemzésére lenne szükség.

A popsajtó kezdetei Magyarországon

A magyar sajtó 1956 utáni átszervezése az ifjúsági lapokat is érintette: megszűnt a Dolgozók Ifjúsági Szövetsége (DISZ) által vezérelt napilap, a Szabad Ifjúság, és egy hetilapnak, a Magyar Ifjúságnak adta át a helyét. Ez a fordulat a kultúrovat tartalmi összetételét illetően azonban nem jelentett automatikus és szembeűnő változást: a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) újonnan indult orgánuma ugyanolyan kevés helyet szánt a kultúrával és szórakozással kapcsolatos híreknek, mint elődje.² Az ilyen jellegű információk számára biztosított egyetlen oldal ráadásul minden művészet közül a zenével bánt a legmostohábban: az 1957 és 1961 közötti időszakban évente alig néhány zenei tárgyú cikk látott napvilágot a vezető ifjúsági lap hasábjain. Ezek nagy többsége ráadásul a komolyzenével és az operával volt kapcsolatos. A könnyűzene megemlítése – s eleinte éppúgy ide tartozott az operett és a cigányzene, mint a tömegdal és a hagyományos táncdal – egy-egy rövid bejegyzésre szorítkozott: a Rajkó zenekar hazai és külföldi sikereiről, Zsolnay Hédi szonestjéről vagy éppen egy Németh Lehelnek írott szerelmes levélről írott rövid beszámolóra.

A dzsessz első említése 1958-ra,³ tehát egy évvel azutánra tehető, hogy a műfaj a rádióban újra felcsendült. Ez annyiból különleges, hogy e később nagy jelentőségű műfaj hazai elfogad(tat)ására még hosszú éveket kellett várni (legalább 1962-ig); rejtély, hogy Komornyik Ferenc írásának⁴ megjelenését milyen pillanatnyi érdekek motiválták

1 A KISZ KB jelentése az ifjúsági sajtóról, 1964. október 9. Magyar Nemzeti Levéltár (a későbbiekben MNL) 288f. 22/1964/22. ó. e., 257–279.

2 Természetesen mindez az új orgánum hetilapjellegével is összefüggésben lehet: a szomszédos országokhoz képest Magyarország 1957 után nem rendelkezett ifjúsági napilappal (Takács, 2012: 61).

3 Magyar Ifjúság, 1958. november 15.

4 E cikkben a szerző az akkor egyedülként üzemelő budapesti big band megfiatalítását és az ifjúság dzsessz iránti érdeklődésének növekedését szorgalmazza, olyan dolgokat tehát, amelyekre a hatvanas évek elejéig még csak hasonló példa sincsen.

egy olyan légkörben, amelyben további négy esztendőn át senkinek nem állt bátorságában ezt az Amerikából ideszármazott muzsikát felkarolni.

Összefoglalva azt mondhatjuk ugyanis, hogy az ifjúsági sajtó a Kádár-éra első éveiben (1962-vel bezárólag) semmilyen elemzésre és kritikára nem vállalkozott az országhatárokat átlépő új nyugati zenével (a dzsesszel és a külföldi rádióadók által sugárzott slágerlistás dalokkal) kapcsolatban, de még híradásra is alig; a hallgatás-elhallgatás módszerével igyekezett olvasótáborát távol tartani a párthoz hasonlóan ekkor még általa is károsnak vélt és megvetett populáris irányzatoktól.

Komolyzene az ifjúsági sajtóban

Érdekes ugyanakkor, hogy a felnőtt társadalom által kedvelt hagyományos tánczenét és operettet sem kívánta túlzottan ráerőltetni az ifjúságra.

A szerkesztők eleinte talán csak a komolyzenében láthattak igazi potenciált – erre utal legalábbis a „magas” művészet kezdeti túlsúlya az „alacsony” művészetekkel szemben. A színházi és az irodalmi hírek mellett megjelenő komolyzene többé-kevésbé rendszeres szerepeltetésével a sajtó munkatársai egyszersmind a párt által a helyes ízlés kialakítására vonatkozó, 1957–58-ban megfogalmazott kívánalmaknak⁵ is eleget tehettek, mindazonáltal a KISZ Központi Bizottságának az ifjúság eszmei-politikai nevelésére vonatkozó, elsőként 1958-ban (majd kisebb-nagyobb kiegészítésekkel 1959-ben és 1960-ban ismét)⁶ közzétett irányelveit is betarthatták. Az utóbbi az esztétikai neveléssel kapcsolatban félreérthetetlenül fogalmaz: a fiatalokat meg kell tanítani a művészet s azon belül a zene szépségeinek élvezetére, segítséget kell nyújtani abban, hogy felismerjék a kultúra minden ágának az értékeit, ezért eszmeileg kifogástalan, magas színvonalú műalkotásokat kell a figyelmükbe ajánlani.⁷

Budapesten vendégeskedő világhírű előadókról (például Szvjatoszlav Richterről, Igor és David Ojsztrahról) és fiatal magyar tehetségekről (például Antal Imréről) éppúgy igyekeztek szót ejteni ebben az időben, mint fontos zeneszerzőkről (például Chopinről, Haydnról, Händelről, Pucciniről), sőt „Az ifjú közönség akadémiaja” elnevezésű, mindössze néhány lapszámot megéllő rovatban elméleti témájú (például a zenehallgatási szokásokat elemző) írások is napvilágot láttak.

Szembetűnő, és a könnyűzene hazai recepciójának szempontjából sem mellékes, hogy a dzsessz és a beatzene előrenyomulásával miként szorult csaknem teljességgel ki a következő években a KISZ hetilapjából a komolyzene: 1961 és 1969 között évente mindössze két-három, teljességgel jelentéktelen bejegyzés született egy-egy lemezajánló, születésnap köszöntő (például Sosztakovics 60. születésnapjára, 1966) és gyászjelentés (például Kodály sírjára, 1967) formájában. Kivételt ebben az időszakban egyedül talán csak a Karlheinz Stockhausenról és a darmstadti kísérletekről megkésve tudósító egész oldalas összefoglalás jelentett, amely 1965-ben „A jövő zenéje?” címmel jelent meg.⁸

Mihelyt tehát a dzsessz, s főleg a beat került a tömegek – és ezzel a politikai vezetés – figyelmének a középpontjába, az MSZMP és a KISZ irányelveit (az első időkben kimondottan szorosán) követő ifjúsági sajtó is önkorrekciót hajtott végre; feltehetően „érezkelte” a komolyzenével kapcsolatos híradások „hasztalanságát”, és a zenére fordítható hely nagy részét a könnyűzenének kezdte szentelni. Már ebben a változásban tetten érhető az – a többi zenetípussal kapcsolatban ugyancsak megfigyelhető – folyamatos bizonytalanság és kiszámíthatatlanság, amely a fiatalok zenei ízlésformálásával kapcsolatban a döntéshozó szerveket és a saját szabadságfokának mértékében bizonytalan újságíró-társadalmat a Kádár-korszakban mindvégig jellemezte. A hosszú hallgatást és a könnyűzenével szembeni mind demokratikusabb hangnemet elnézve valószínűleg kevesen gondolták, hogy az évtized legvégén, akkor, amikor a beat látszólag már teljességgel áttörte a nyilvánosság hazai korlátait, az ifjúsági sajtó munkatársai ismét elérkezettnek látják az időt, hogy az aktuális zenehallgatási trendekbe kívülről beleavatkozzanak.

5 Művelődéspolitikai irányelveiben (1958. július 25) az MSZMP komoly szerepet szánt az írott sajtónak, a mozinak és az elektronikus médiának: az alaposan átgondolt és magas színvonalú eszmei harc előkészítését a szocializmus kibontakozását gátoló, Nyugatról érkező áramlatok ellen. A harc természetesen az emberek ízlésére gyakorolt „jótékony befolyásért” folyt, amelynek segítségével végső soron meg lehet szüntetni „az elmaradottabb tömegek kívánságai és a szocialista kultúra magasabb rendű igényei” közötti ellentmondást” (MSZMP 1974: 287–294).

6 MNL M–KS 288 f. 22/1958/3. ó. e. (1–43); MNL M–KS 288f. 22/1959/3. ó. e. (1–67); MNL M–KS 288f. 22/1960/4. ó. e. (51–116).

7 MNL M–KS 288f. 22/1959/3. ó. e., 49. Az ifjúsági szervezet vezetősége e munkában kiemelt szerepet szánt a sajtónak és az elektronikus médiának, és külön kiemelte az ifjúsági sajtónak a fiatalok eszmei-politikai és esztétikai formálásában betöltött jelentőségét.

8 Magyar Ifjúság, 1965. június 12.

Persze ezúttal sem önállóan cselekedtek. Gerő János, az Ifjúsági Magazin aktuális főszerkesztője például 1968 szeptemberében kapta kézhez az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztályának állásfoglalását a lap munkájáról és további feladatairól. Ez egyértelműsítette a felsőbb vezetés azon kérését, hogy a lap munkatársai jobban törekedjenek a szocialista kultúra és művészet népszerűsítésére, és intenzívebben formálják helyes irányba művészi és erkölcsi ízlésüket.⁹

1969-től a „húzd meg, ereszd meg”-elv szellemében, de már az 1970-es és az 1971-es ifjúságpolitikai szabályozásokat is megszellőztetvén a Magyar Ifjúság (majd röviddel később az Ifjúsági Magazin) ismételtlen megkísérelte a tinédzsereket a komolyzene irányába terelni, jelezvén, hogy a hivatalos értékrend a zenei színtér jelentős átrendeződése ellenére mit sem változott (az ötvenes évek végéhez képest).

Az átalakulást kitűnően példázza a Magyar Ifjúságban „Adjunk nagyobb becsületet a komolyzenének” címmel 1969-ben megjelent cikk, amelyben a neves zongorista trió tagjai, a Kotányi nővérek kritizálták a hazai állapotokat.¹⁰

Maga az ifjúsági lap rövidesen meg is mutatta, miként képzei el a változtatásokat: „Komolyzenéről – könnyedén” címmel új rovatot indított, 1970-ben pedig számos cikkben foglalkozott a komolyzenei élettel, sőt két alkalommal még a Ritmus című könnyűzenei mellékletbe is becsempészett komolyzenei híreket. Némi késéssel – 1971-ben – az Ifjúsági Magazin is a „jó ügy” szolgálatába állt – különösen az 1972-es évfolyamban figyelhető meg a könnyűzene és komolyzene közötti aránytalanságok enyhítésére irányuló szerkesztői törekvés.

Dzsessz

Még az évszámok tekintetében is nagyon hasonló utat járt be a hatvanas évek közepére a legigényesebb könnyű műfajként emlegetett és értékeit tekintve a magas művészetek közé emelt dzsessz is, azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy 1962 előtt az afroamerikai eredetű muzsika Komornyik Ferenc említett cikkét leszámítva semmilyen nyilvánosságot nem kapott a szóban forgó lapokban. Bő két esztendő (1962–64) leforgása alatt azonban teljességgel a figyelem középpontjába került és – ha a zenével kapcsolatos valamennyi írást idevesszük – mennyiségi tekintetben is átvette a komolyzenétől a vezető szerepet. A „beatkérdés” megjelenése ugyanakkor éppúgy évekre lesöpörte a dzsesszt és kísérőjelenségeit a színről, mint a komolyzenét és az operát. A műfaj visszaerősödése aztán a komolyzenéhez hasonlóan 1969-től, illetve 1970-től figyelhető meg. A dátumok illetén egybeesése ugyanannak az önkorrekció szellemében fogant arculatváltásnak az eredménye lehet: nagyobb teret biztosítani a beat miatt méltatlanul háttérbe szorult „igényes” szórakozási formáknak.

1963-tól a dzsesszre többé nem imperialista „kultúrszemétként”, hanem az új könnyűzenei irányzatok ellenében is bevethető művészi muzsikaként tekintettek. Ezt látszanak alátámasztani az 1964-ben rendszeresen közölt népszerűsítő cikkek, amelyek „A dzsessz mesterei”-t (például Stan Kentont, Dave Brubecket) voltak hivatottak bemutatni, de itt említhető meg az az Ifjúsági Dzsessz Klubról készült írás is, amely a dzsessz térhódításával kapcsolatban a KISZ jelentőségét igyekezett kiemelni: „A KISZ évekkal ezelőtt rájött már, hogy a jó ízlésű fiatalok, akik a művészi igényű dzsessz népszerűsítését szolgálják, jó hatással lehetnek a mozgalmas szórakozást, a modern ritmusokat kedvelő sok ezer társukra. Ebből a megfontolásból megalakította nekik a budapesti Ifjúsági Dzsessz Klubot”, és segítette a hasonló vidéki kezdeményezések létrejöttét is. „Az eredmény: olyan fiúk és lányok ezrei, akik kezdetben csak a gyakran hallható, üres és színvonalatlan ritmikus lármával foglalkoztak, most komoly, esztétikus élmények felé fordultak, s a modern dzsessz zenei igényessége sokat közülük a klasszikus rangú, modern kamarazene barátaivá tett.”¹¹

A KISZ-vezetés és a Magyar Ifjúság szerkesztősége hiába vélte a dzsessz szabadalmaztatását a fiatalok újfajta zenei igényeinek kielégítésére elegendőnek. Már a könnyed dzsesszt és az úgynevezett luxembourgi dalokat¹² egyaránt játszó Benkó Dixieland Band kudarca – a Nemzeti Sportcsarnokban a Scampolo, az Illés, a Metro és az Omega zenekarok részvételével 1963-ban megrendezett első amatőrzenei fesztiválon – megmutatta, hogy az új nyugati populáris zenére fogékony tinédzserek jóval kevésbé a dzsesszért, mintsem inkább az iménti cikkben „színvonalatlan ritmikus lármának” nevezett beatzenéért rajonganak.

9 MNL M–KS 288 f. 22/1968/13. ö. e. (143–144).

10 Magyar Ifjúság, 1969. június 25.

11 Fodor Lajos: Jazz-klub. Magyar Ifjúság, 1964. november 6.

12 A Radio Luxembourg illegálisan idehaza is fogható adásaiban felcsendülő slágereket nevezték így.

A dzsessz a beatkorszakban évekre eltűnt a sajtóból, igaz, az 1969–70-től közel két esztendőn át újból igen intenzíven foglalkozott vele: a két vezető ifjúsági lap rendszeresen tudósított fővárosi és vidéki dzsesszfesztiválokról, megrajzolta népszerű zenészek portréit, és üdvözölte a dzsesszklubok és a dzsesszhanglemezek terén tapasztalható mennyiségi és minőségi fejlődést. Jegyezzük meg, hogy ekkoriban a dzsessz valóban virágkorát élte Magyarországon, egymást érték a fesztiválok és alkalmanként világhírű előadók (például Chris Barber, Oscar Peterson) is tiszteletüket tették hazánkban.

A dzsesszéletről kapcsolatos cikkek száma 1972-től ezzel együtt ismételtelen megcsappant. Csak arra gondolhatunk, hogy a kereslet az ifjúság körében továbbra is jóval kisebb volt a(z inkább a középosztály rétegzenéjének számító) dzsesszre annál, mint amekkorára az 1969 és 1971 közötti cikkmennyiségből következtethetnénk.

Beat és rock

Szándékosan hagytuk a legtöbb visszhangot kiváltó és a szocialista kultúrába legnehezebben illeszkedő, összefoglaló nevükön idehaza csak beatzeneként emlegetett műfajokat (a rock and rollt, a rhythm and bluest, a big beatet, a rockot, a politikai dalokat stb.) a legvégére, hiszen az ifjúsági sajtó könnyűzenével szembeni ambivalens viszonya a beattal kapcsolatban érhető a leginkább tetten. Ráadásul a könnyűzenei élettel kapcsolatos, társadalmi visszhangot kiváltó jelenségek általában a beattal összefüggésben kerültek szóba az ifjúsági lapokban. Ez legkésőbb 1965-re túlsúlyt biztosított ennek az új irányzatnak más zenékkel, majd az 1966 és 1969 közötti időszakban más kulturális vonatkozású témákkal szemben is.¹³

Az ifjúsági sajtó eleinte a beattal és tánczenei előzményeivel (a rock and rollal, a twisttel és más modern tánczenei stílusokkal) is mostohán bánt: nagyon keveset írt róla, és azt is becsmérlő hangnemben tette. Magyar rocktörténetesek munkáiból hiába tudhatjuk azt, hogy a fiatalok már 1957–58-tól kezdve figyelemmel kísérték a Radio Luxemburg, később pedig a müncheni székhelyű Szabad Európa Rádió nyugati slágereket is sugárzó műsorait (Sebők, 2002: 16. skk.), és kezdték el az országba külföldről behozott hanghordozók segítségével megismerni az akkor még a nyugati világban is újdonságnak számító új ifjúsági zenét, a Magyar Ifjúság erről nem vett tudomást.

A csendet egy Pablo Casalszal készített villáminterjú törte meg 1961-ben, amelyben a világhírű csellista a rock and rollról nyilatkozott: „...szörnyűség, muzsikába kevert mérég. Szomorúság lesz rajtam úrrá, ha hallgatom, a modern elkorcsosulásnak ezt a rekedt esszenciáját szabadítja ránk Amerika.”¹⁴ A muzsikusz szerint a rock and roll kedvelőinek rossz a hallásuk, Elvis Presleyt pedig egyenesen az ifjúság megrontójának nevezte.

Casals álláspontja nem volt egyedülálló – az ötvenes évek utolsó harmadáig a többség még az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában is hasonlóképpen gondolkodott. A rövid cikk, amelynek a twistről ugyancsak elítélően nyilatkozó két 1962-es bejegyzést nem számítva hosszú ideig nem volt párja, kitűnően jellemzi a lap első öt esztendejének zenei profilját: a populáris zene nem lehetett a komolyzene érdemi vetélytársa, s főként a Nyugatról a vasfüggöny leereszkedése után ideérkező populáris zene nem: sorsa a kitagadás vagy a védelmezett magas kultúra és jó ízlés irányából való leminősítés volt.

A „könnyűsége” okán ugyancsak lenézett, a felnőttek körében ugyanakkor népszerű, politikailag kockázatmentes műfajokról (táncdal, operett, mulató) nem születtek hasonló írások, már csak azért sem, mert a dzsessz és beat berobbanása előtt a kultúra irányítói elképzelhetetlennek tartották, hogy az ifjúság zenei igénye és ízlése ne lenne idővel az idősebb korosztályokéval ekvivalens. A dzsessz és a modern tánczene 1962 előtti megtagadása mögött tehát a „majd kinövik” reménye is ott lappangott. A Beatles hatására kibontakozó könnyűzenei forradalom (1963-tól) ugyanakkor éppen azt mutatta meg, hogy a fiatalabbak zenei ízlése végérvényesen elvált a szüleikétől, s egy új ifjúsági (zene)kultúra van születőben. E fordulatra a hazai ifjúsági sajtónak is reagálnia kellett.

1963-ban Magyarországon természetesen nem lehetett szempont, hogy az új divat legfontosabb eseményeiről az ifjúsági sajtó naprakész és objektív tudósításokkal szolgáljon, és lépést tartson a beatkultusz kibontakozásában nagy szerepet vállaló nyugati popmagazinokkal. A Szovjetunió és a marxista ideológia által megrajzolt szűkös keretek

¹³ De valóban csak a kulturális témák vonatkozásában beszélhetünk a beat és általában a tánczene túlsúlyáról; a politikával, az utazással és a sporttal összehasonlítva a Magyar Ifjúságban és a Világ Ifjúságában továbbra is jelentős kisebbségben voltak a populáris zenével kapcsolatos írások, és az első számú popzenei orgánumnak számító Ifjúsági Magazinban is legfeljebb az 50 százalékhoz közelített az arányuk.

¹⁴ Rock and roll? Ahogy Pablo Casals látja, Magyar Ifjúság, 1961. május 20.

között azonban már az komoly előrelépésnek számított, hogy a Magyar Ifjúság hajlandó volt engedni a korábbi (1961–62-es) rigorózus álláspontjából.¹⁵ Magáról a Beatlesről és más külföldi sztárokról ugyan csupán 1964-ben jelenhetett meg először cikk, addigra azonban bekerült a hírekbe a „Ki mit tud?” indulójaként országos ismertségre szert tevő Zorán és a Budapesten hallatlanul népszerű Scampolo zenekar frontembere, Komár László is.¹⁶ Egy évvel azután, hogy a kritikák a twistet még erkölcsstelen, görcsös rángatózásként ítélték el, s még érvényben voltak a vonatkozó irányelvek, az ifjúsági lap higgadtan számolt be az legújabb amerikai táncokról (a twistről, a madisonról, a shake-ről, a rock and rollról), sőt szabad választásra buzdította a táncolni vágyó fiatalokat: „Táncoljon mindenki úgy, ahogy akar – ha a jó ízlés szabályait betartja.”¹⁷ A jó ízlésre vonatkozó szófordulat még feltehetően a KISZ Központi Bizottságának fentebb már emlegetett ifjúságpolitikai irányelveit tükrözi, azzal a lényeges különbséggel, hogy az már csak az öltözködésre és a beszédmodorra vonatkozik, a „magyar táncmotívumokat” és az azokra épülő „új koreográfiákat” tanító táncszakemberek erősen javallott támogatására vonatkozó passzust¹⁸ pedig a párt ekkorra már maga is idejétműltnak tekintette.

1963-ban már szempont volt az ifjúság mindennapjainak alaposabb ismerete – ezt támasztja alá az a nagyszabású közvélemény-kutatás is, amelyet a fiatalok szabadidő-felhasználásáról végeztek a KISZ kezdeményezésére.¹⁹ A kutatás, amelynek a Magyar Ifjúságban teljes egészében közzétett²⁰ eredményeit a KISZ Központi Bizottsága az 1964. március 13-ai ülésén tárgyalta,²¹ végérvényesen világossá tette, hogy az iskolázottság minden szintjén a könnyűzene hallgatása számít a legnépszerűbb szórakozási formának a magyar tízen- és huszonevesek körében. Mindez az ifjúsági szervezet vezető testületét a tapasztalatok megosztására és a könnyűzenével kapcsolatos feladatok felvázolására sarkallta. A KISZ KB határozatának része volt az „Egyeduralomra tör a modern tánczene” alcímmel a szórakozásról írott nagyelemzésbe ékelődő összegzés is, amely több figyelemre méltó megállapítást is tartalmazott.²² Elismerte például, hogy a többség számára a klasszikus és a modern komolyzene nem közérthető, és belátta, hogy se a zenei oktatás, se a zenei ismeretterjesztés nem képes a fiatalok igényeit kielégíteni. Itt mondták ki először azt is, hogy a hagyományaihoz makacsul ragaszkodó magyar tánczene nem képes lépést tartani az ízlés változásaival. A fentiek fényében a KISZ vezetése érthetőnek és természetesnek ismerte el a modern tánczene térhódítását, bár sem azt, sem az amatőr formációk elszaporodását nem minősítette „egyértelműen öröndetesnek”. Első számú veszélynek továbbra is a nyugati világ iránti nosztalgia számított, de a cikk más indokokat sorolt fel: a tánczene intézményes háttérének rendezetlenségét és a hazai könnyűzenei élet – igénytelenségnek és rossz ízlésnek kedvező – kaotikus állapotait.

Az állásfoglalás a dzsessz és modern tánc kapcsolatos ízlésformáló politika addigi eredménytelenségére is kitért. Nem volt nehéz kikövetkeztetni, hogy újabb fordulat előtt áll a popzenei tájékoztatásért is felelős magyar ifjúsági sajtó: e fordulat annyiban volt más, mint az addigiak, hogy a beattal ténylegesen a lap olvasói: a tinédzserek kerültek a figyelem középpontjába.

Az olvasók szolgálatában

Természetesen az ideológiailag erősen problematikus beatzene a sajtóban egyelőre nem törhetett egyeduralomra. Gondosan ügyeltek arra, hogy más, akkoriban népszerű műfajoknak is helyet szorítsanak. Ezúttal a hagyományos táncdal lett a kedvezményezett, az addig propagált komolyzene és dzsessz pedig hosszú évekre eltűnt a szóban forgó orgánusok lapjairól.

15 Ennek háttérében természetesen az MSZMP VIII. kongresszusának „a szocializmus építésében elért eredményekről és a párt előtt álló feladatokról” szóló határozatának (1962. november 20–24.) hatását is felfedezhetjük, amelyben a marxista világnézetű művészet támogatása mellett egyre inkább szemponttá vált a „jó szándékú, nem ellenséges művészi tevékenységek” felé történő óvatos nyitás is (A Magyar Szocialista Munkáspárt kongresszusainak határozatai, 1975: 139).

16 A zenekar kérése, Magyar Ifjúság, 1963. július 13; Az énekes fiú, Magyar Ifjúság, 1963. július 20.

17 Fenyves György: Jöjjön, gyártsunk egy táncot! 1963. február 9.

18 MOL 288f./22,1959. 3. ó. e., 49.

19 A munkálatokat megelőzően a KISZ KB Intéző Bizottsága már 1962. december 6-án napirendre tűzte az ifjúsági szórakozási szokásokkal foglalkozó tanulmány módszereinek tárgyalását. A vonatkozó levéltári dokumentumokat idézi Csatári (2007: 73–74).

20 Magyar Ifjúság, 1963. május 21. és június 1.

21 Az ülésen felszólalók hozzászólásait is tartalmazó részletes összefoglalóját lásd Csatári (2007: 74–75).

22 Művelődés, pihenés, szórakozás. A KISZ KB értékelése és határozata a szabad idő felhasználásának tapasztalatairól és a KISZ-szervezetek feladatairól, Magyar Ifjúság, 1964. április 25.

1965 és 1969 között a három vezető ifjúsági lap tartalma kezdett az olvasói igényekhez igazodni. Ebben az öt esztendőben valósult meg a beattal és általánosan a magyar könnyűzenei élettel kapcsolatos legszélesebb körű tájékoztatás, és szinte minden a beat és a táncdal körül forgott. Valódi fordulópontot jelentett az Ifjúsági Magazin megjelenése: az 1965 novemberétől kapható képes magazin már első számaival jelezte, hogy elsősorban a fiatalokat leginkább érdeklő témákkal kíván foglalkozni.

Az Ifjúsági Magazinban a beat éppen olyan hirtelen került a címlapokra, ahogy korábban a Magyar Ifjúságban a dzsessz, azzal a különbséggel, hogy az új lap a műfaj legitimálásáért folytatott hosszú küzdelmet is dokumentálni kívánta, annak valamennyi pozitív és negatív kísérőjelenségével együtt. Az újtásnak azonban hamar meglett az ára: túlzott „nyugatmajmolás” vádjával az első főszerkesztőnek és a beatzenei tartalmakért is felelő ifjúsági rovatvezetőnek politikai nyomásra már a nyolcadik lapszám után távoznia kellett, hogy (1966 nyarán) a KISZ-hez mindenben lojális emberek érkezzenek a helyükre.²³

Az újságok 1964–1965-től kezdve hirtelenjében az addig teljes erőből ellenzett és elutasított új zene mellé álltak, és hangosan követelni kezdték a magyar könnyűzenei élet megújulását. A KISZ KB imént ismertetett új állásfoglalását tükröző első cikkekben²⁴ a lapok a fiatal gitárzenekarok jobb próba- és fellépési lehetőségeinek, a vállalhatóbb fizetési kondícióknak, illetve a beat nagyobb sajtónyilvánosságának követelése mellett egytől egyig az idehaza terjedő „álatörizmus” és „tehetségtelenség”, valamint a külföldi előadók magyarokkal szembeni, a rádióban és a nyomtatott sajtóban addigra egyaránt megtapasztalható túlsúlya ellen emelték fel a hangjukat.

A *legtehetségesebbnek* vélt, produkciójukkal a nagy nyilvánosság (például rádió, televízió) előtt is bizonyító, botránymentes magyar zenekarok és előadók állandó szereplésének az 1966–69 közötti időszakban nem volt különösebb akadálya. Mivel csak kevés együttes felelt meg e szempontoknak, nem volt lehetőség a beatrovatok kizárólag magyar tartalommal való megtöltésére, ráadásul népszerűségük miatt sem lehetett a külföldi sztárokat mellőzni. Ugyanakkor számos jel utal arra, hogy a hazai beatügy megnyugtató kezelését egyre inkább egy önálló, a nyugati trendektől függetlenedni képes, alkalmasint népművelési célokra is felhasználható magyar popkultúra létrejöttében látták.

Itt van például a slágerlisták kérdése. Az olvasók szavazatai alapján összeállított listák, amelyekről fokozatosan kiszorultak a külföldi dalok, nagyban hozzájárultak a legfontosabb hazai beategyüttesek kiemelt helyzetének megerősödéséhez is. Ezekben a fiatalok a hazai beat legjelentősebb hírmondóit láthatták vezető pozícióban, miközben a Magyar Ifjúságban közölt lemezadatok egészen más – realisabb – képet festettek a hazai könnyűzenei viszonyokról. Hiszen éppen 1968-ban a hagyományos táncdalt képviselő Aradszky László és Harangozó Teri csaknem kétszer annyi lemezt adott el, mint a népszerűsége csúcsán levő Illés. A magyar előadók támogatásának erősödése más jelenségekben is megfigyelhető. Az Ifjúsági Magazinban rendszeresen közölt posztereken és a rövid szöveges bemutatásokkal fűszerezett IM-albumokban 1968-tól kezdve túlnyomórészt már hazai zenészek voltak láthatók, és megritkultak az angolszász és amerikai kedvencek képei. A szintén az Ifjúsági Magazinban 1966 és 1969 között publikált, többnyire énekszólamos és akkordkíséretet tartalmazó popzenei kották terén pedig ugyancsak 1968 hozta meg a magyarok „áttörését”.

A beat kísérőjelenségei

Miközben az ifjúsági sajtó a feltörekvő amatőr gitáregyütteseket egyre több dicsérettel illette, a beat kellemetlen kísérőjelenségeiről – a koncerteken tapasztalt eksztázisról és üvöltésről, a „káros ideológiai hatásokról”, a huliganizmusról, a külsőről és a hajviseletről vagy éppen a hippikről – sem feledkezhetett meg. Lényegében ezek voltak azok a kérdések, amelyek miatt a társadalom egésze számára üggyé vált a beat Magyarországon.

Miközben a legtöbben elítélően vélekedtek az ifjúság megváltozott viselkedésformáiról, és a párton belül is

²³ A történetek részletes felelevenítésére az Ifjúsági Magazin ifjúsági rovatának első szerkesztőjével, Alaksza Tamással 2013 júliusában készített életműinterjúmban került sor.

²⁴ Így Fodor Lajosnak a tánczenéről folytatott vitához fűzött megjegyzéseiben (Magyar Ifjúság, 1964. november 28.) és az „Ankét a tánczenéről” című összefoglalójában (Magyar Ifjúság, 1965. február 6.), a Shadows zenekarról „Árnyékok – fényben” címmel írott rövid cikk konklúziójában (Magyar Ifjúság, 1965. július 24.), az Ifjúsági Magazin magyar beatról szóló első nagy képes riportjában (Ifjúsági Magazin, 1966/3.), valamint a Magyar Ifjúságnak az 1966-os salgótarjáni országos amatőrzenei fesztiválról írott elemzésben (Magyar Ifjúság, 1966. május 28.).

sokan a szocializmust bomlasztó veszélyforrást láttak a hangos zenehallgatásban, illetve az erkölcsök lazulásában, a Magyar Ifjúság, a Világ Ifjúsága, illetve az Ifjúsági Magazin 1969-ig mérsékelten kezelte a felmerülő problémákat. A beat kíséreléseivel foglalkozó írások zöme igyekezett védelmébe venni a tinédzserek többségét, és „bízott” a renitensek „megtérésében”. Másfelől a legfontosabb intézmények vezetőinek szegszett, a riportok-interjúk végére exponált szerkesztői véleményekkel folyamatosan kutatta a beat és a szocializmus összebékítésének lehetőségét.

Ezzel együtt ritkán voltak képesek eltávolodni a hierarchikus beszédmódtól: a lapok hangvétele rendre a gyermekeik megnevelni akaró szülőire emlékeztet. Ez a hangvétel érhető tetten például a Magyar Ifjúságban az üvöltésről lefolytatott vita konklúziójában – ahol a szerző szerint „beatkedvelőink nincsenek kellőképpen felkészítve a beathangversenyekre”²⁵ –, vagy éppen egy a hosszú férfihaj történetéről közölt írás záró gondolataiban. Az utóbbiakban a pszichológus arra mutatott rá, hogy minden fiatal, aki az érdeklődését lekötő, helyes célt talál magának, önként elpártol a rossz divatoktól és a hírhedt galeriktól.²⁶

A legszemléletesebben a Kovács András *Extázis 7-től 10-ig* című dokumentumfilmje apropóján született cikk mutatja az ifjúsági lapok által szolgált politikai-ideológiai célokat. A szerző élesen bírálta a film azon felvetését, miszerint a beat az ifjúság nevelésével kapcsolatos hiányosságok következtében ütötte fel a fejét. Hangsúlyozta, hogy a beat „nem azért olyan népszerű, mert a KISZ nem jól dolgozik”, és kiemelte, hogy az ifjúsági szervezet törekszik rá, hogy „kiterjeszkedjen a beatrajongókra is”. A KISZ-rendezvényeken rendszeressé váló beatkoncertek, az Ifjúsági Park és az amatőrzenei fesztiválok mellett Simon a Magyar Ifjúság „Ritmus”-mellékletének beindítását is a beatrajongók megnyeréséért tett lépések közé sorolta, majd hozzátette: „Így a beatról beszélgetünk a beatrajongó fiatalokkal, *nem titkoltan abból a megfontolásból, hogy ezzel együtt másban is szót értsünk velük.*”²⁷

Pol-beat

A világszerte újjáéledő mozgalmi dalok kapcsán pedig már egyértelműen az új műfaj legértékesebb válfajaként emlegette a protest songot, a folklór alapú beatzenével egyetemben, mondván, az ilyen jellegű zenék nem a haszonszerzésre, hanem az értékek közvetítésére koncentrálnak.²⁸ Az Ifjúsági Magazin ezzel párhuzamosan jelentette meg első nagyobb összefoglalóját Bob Dylan munkásságáról, amely az ifjú énekes-gitáros Vietnam-ellenes dalait állította a középpontba.²⁹ Röviddel később a magazin pedig ismét Dylant éltette, de már Joan Baezre is kitért: az énekesnőre, aki „a napi politika szolgálatába állította a gitárt”, s aki dalainak formáját a népdalból meríti, de hangja a rock and roll stílust követi.³⁰

Problémát jelentett ugyanakkor az átpolitizált beatzene népszerűsítését zászlajukra tűző orgánumok számára, hogy – akárcsak a beat egyéb irányzatainak – a protest songoknak és a politikai daloknak sem volt hazai hagyományuk, sőt a magyar művészek körében is csekély volt irántuk az érdeklődés. Ezúttal valóban politikai döntés szükségeltetett egy új műfaj létrejöttéhez: a protest song magyar nyelvű változatát mesterségesen hozták létre (Sebők, 2002: 83–84).

Az ifjúsági sajtóban a végül *pol-beat*re keresztelt műfaj létrejöttének különböző lenyomatai vannak. 1966-ban a Magyar Ifjúság pályázatot hirdetett olyan új mozgalmi dalok írására, amelyek már a dzsessz és a tánczene elemeit is felhasználják, s gitáron is könnyen játszhatók.³¹ Sokkal nagyobb visszhangja lett egy évvel később a KISZ KB, a Művelődésügyi Minisztérium és a Magyar Rádió és Televízió közös fesztiváljának, amely az új műfaj szimbolikus indulásának tekinthető. A felhívás társadalmi-közéleti témájú dalokról szólt, amelyek szövegükben a hétköznapokról, az ifjúsági életről értekeznek. A fesztivál résztvevőinek díjak sokaságát és lemezfelvételt is ígértek.

A fesztivált követően időről időre nemcsak a győztesekről, hanem a műfaj jelentőségéről is szó esett. Révész László, a Magyar Rádió zenei főosztályának rovatvezetője például a Magyar Ifjúságnak arról nyilatkozott: mindegy, amatőrök vagy profik viszik-e tovább innentől a pol-beatet, a mozgalom és a műfaj ápolása a fontos. Az, hogy a fiatalok arról

25 Vita az üvöltésről, Magyar Ifjúság, 1966. június 4.

26 Maglódi Miklós: A papiruszhánc parókától a „hosszú tollig”. Kor- és körtörténeti jegyzetek a férfi hajviseletről. Világ Ifjúsága, 1968/3.

27 Simon Gy. Ferenc: Az extázistól a valóságig. Magyar Ifjúság, 1969. május 25.

28 Magyar Ifjúság, 1966. július 9.

29 Bob Dylan, a „harapós”, Ifjúsági Magazin, 1966/5, 30–31.

30 Ónody György: A lázadó gitár. Ifjúsági Magazin 1966/7, 37–40.

31 Magyar Ifjúság, 1966. március 25.

dalolhassanak, ami a legjobban felháborítja és felizgatja őket. A pol-beat a lap és Révész szerint egyaránt kerüli a slágerstátust, mert célja nemesebb annál: a mozgalmi dalkincs megújítása.³²

A pol-beatról a legtöbb tudósítás 1967-ben és 1968-ban jelent meg. Az Ifjúsági Magazinban többek közt a Gerilla együttes, Doleviczenyi Miklós, Oroszi Péter és a már említett Dinnyés József is bemutatkozhatott, míg a zenével rendkívül keveset foglalkozó Világ Ifjúsága a fesztivál apropóján hatalmas cikket közölt a műfajról, és Magay Clementinát, illetve Máté Pétert méltatta. A Magyar Ifjúságban pedig rendszeresen lehetett olvasni az 1967-ben létrehozott Pol-Beat Klub fellépőiről, sőt a lap könnyűzenei mellékletébe is többször bekerültek a legígéretesebb pol-beatesek.

A műfaj a látványos és hathatósan tűnő propaganda ellenére sem indult be, és már az 1968-ban megrendezett második pol-beat találkozó teljes érdektelenségbe fulladt. Ezt követően a műfajjal kapcsolatos cikkek is fokozatosan elmaradoztak. A pol-beat megkezdte lassú haláltusáját, s felélesztésére a vizsgált időszakban a sajtó részéről igazából csak egyetlen kísérlet történt. 1971-ben az Ifjúsági Magazin „Mi lesz veled pol-beat?” címmel jelentetett meg aggódó hangvételű cikket, amelyben többen – köztük a KISZ KB Agitációs és Propaganda Bizottsága – is reményüket fejezték ki, hogy újra felbukkannak tehetségek, akik új lendületet hoznak a műfajba.³³

Beat és rock 1969 után

Az említett írás a pol-beat feladatának a korábbiaknál pontosabb leírására is kísérletet tett: a modern zenei eszközökkel operáló politikai daloknak mindent támadniuk kell, ami a szocializmustól idegen. A megfogalmazás pontosan illeszkedik a komolyzene és a dzsessz kapcsán már emlegetett, kevésbé látványos, de jól tapintható visszarendeződési folyamatba: 1969-től egyértelműen konzervatív fordulatot vett a hazai popzenei újságírás, és az 1964 táján megszakított vonalat igyekezett feleleveníteni.

A „sekélyes divatok és kultuszok” visszaszorítása 1969-ben vette kezdetét, azok után, hogy az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottsága nehezményezte, hogy az ifjúsági lapokban túlzottan sok helyet kap a tánczene, „kiszorítva a népi és klasszikus muzsikát”. Egyúttal elítélte, hogy a magazin képanyagában rendre helyet kapnak „hosszú hajú, szakállas »zenebohócok«, anélkül hogy a lap kifejezné egyet nem értését az ízléstelen külsővel szemben”.³⁴ A nyílt és „szájbarágó propagandát” a bizottság azonban nem látta megfelelő eszköznek az orgánum tartalmi átalakításához, ugyanakkor felhívást intézett az Ifjúsági Magazin vezetőségéhez, hogy a szórakoztatás mellett az első számú feladatra, a nevelésre is jobban koncentráljanak.

Az Országos Rendező Iroda (ORI) vezetőjével készített interjú 1969 végén egyértelműsítette, hogy továbbra is csak az Illést, az Omegát, a Metrót és néhány másodvonalbeli előadót (például a Hungáriát, az Atlantis-t) tekintik verseny- és szalonképesnek a hazai beatzenekarok közül.³⁵ Az ifjúsági lapok a legjelentősebbnek ítélt, a szabályokat betartó zenészeket a beatrovatok állandó szereplőivé tették meg, s távirati stílusban jelentkeztek a velük kapcsolatos hírekkel, sőt az általuk preferált külföldi tartalmakat is befogadták, míg a különféle amatőr kezdeményezéseknek, újdonságoknak a korábbinál kevesebb helyet biztosítottak. A „kiválasztottakat” monopolhelyzetbe hozták, miközben másokat igyekeztek távol tartani az új magyar ifjúsági kultúrától.

Igyekeztek lejártni a beat és a rock egyes népszerű nyugati képviselőit. 1969-ben a Világ Ifjúsága kétszer is a drogproblémákkal küzdő Mick Jaggerről írt, 1971-ben az Ifjúsági Magazinban mutatta be hasonlóan Jimmy Hendrixet, Brian Jonest és Janis Joplint.

Az Illés – az angliai turnéján a BBC-nek adott nyilatkozatában mondottak miatt – több hónapig nem léphetett fel a fővárosban. A zenekar emiatt az Ifjúsági Magazin úgynevezett supergroupszavazásán is tiltólistára került. 1971-ben pedig az Omega együttest sújtották azzal, hogy néhány hónapra lekerült a Magyar Ifjúság slágerlistájáról.

A felsorolt lépések és ellenlépések látszólag mind egy irányba mutatnak: az ifjúság és művelődéspolitikai akciója sejlik fel mögülük, amely ismét a szórakozás tartalmassá-tartalmasabbá tételét tűzte ki célul, s amely előtt eszmeként továbbra is a szocializmus felépítésére alkalmas, képzett és optimista ifjúság képe lebegett.

³² Magyar Ifjúság, 1967. július 22.

³³ Ifjúsági Magazin, 1971/4.

³⁴ MNL M–KS 288f. 22./1968/13. ő. e., 143–144.

³⁵ Ifjúsági Magazin, 1969/11. 28–29.

Ezt megerősítendő 1970-ben és 1971-ben az ifjúságot érintő két fontos dokumentum is napvilágot látott. Az MSZMP Központi Bizottságának 1970-es ifjúságpolitikai állásfoglalása (Vass, 1974: 488. skk.), majd pedig az 1971. évi IV. törvény (más nevén Ifjúsági Törvény) majdhogynem semmit sem változtatott a művelődéssel kapcsolatos, 1957–58-ban lefektetett alapelveken. Ismét csak a nyugati hatások és polgári eszmei áramlatok veszélyeire hívta fel a figyelmet, elvárásai közt pedig egy olyan művelt, képzett, optimista, szabadidejét hasznosan töltő ifjúság- felnevelése szerepelt, amelynek a szocializmus teljes felépítéséért folytatott harc az első számú feladata. A dokumentumok az írott sajtó és az elektronikus média számára kijelölt irányelvekre is kitérnek. A fiatalokra nézvést káros témák terjesztésével, a sekélyes divatok és kultuszok kiszolgálásával kapcsolatos bírálatok, illetve a szerkesztők határozott politikai nevelőmunkára történő biztatása nemcsak a kultúrpolitikai vezérmotívumok változatlanóságára és a rendszer rugalmatlanságára utalnak, hanem az ideológiai direktívák, valamint a fogyasztói kultúra létrejöttét elősegítő, ezzel egyidejű első óvatos gesztusok és gazdasági reformlépések közötti szakadék kiszélesedésére is.

Az 1969-re – éppen az ifjúsági sajtó hathatós segítségével – megalkotott magyar beat- és rockkultúrát, amelyben a hetvenes évekre a piacgazdaság jelei és a fogyasztói érdekek is mindinkább megmutatkoztak, többé nem lehetett felülről, ideológiai alapon visszaszorítani.

Az 1969–71-es visszarendeződési kísérlet elbukott, az ifjúsági sajtó pedig visszatért a kommercializálódás útjára lépett populáris zenéhez, sőt a hirdetéseknek, a reklámoknak is egyre nagyobb teret adott, még ha ezek a népszerűsítő anyagok nem is az olvasó kegyeit kereső konkurens gyártók és cégek versengéséről szóltak, hanem az egycsatornás intézményrendszer képviselőinek és a sajtó munkatársainak a korábbiaknál szorosabb együttműködéséről. Lemezkritika továbbra sem jelent meg a három vizsgált lapban, de az MHV legújabb felvételeiről, illetve az aktuális ORI-koncertekről az olvasók immár rendszeresen értesülhettek. Sajátos keretek között 1972 körül – a maga korlátaival – a magyar ifjúsági sajtó is rálépett a nyugati rockmédia által kitaposott útra.

Irodalom

Bauhaus, Andreas (1994): *Jugendpresse, -hörfunk und -fernsehen in der DDR: ein Spagat zwischen FDJ-Interessen und Rezipientenbedürfnisse*. Münster: Univ. Diss.

Csatári Bence (2007): A KISZ könnyűzenei politikája. *Múltunk*, 3. sz., 67–103.

Holzweissig, Günther (1989): *MassenMedien in der DDR*. Berlin: Holzapfel.

Sebők János (2002): *Rock a vasfüggöny mögött*. Budapest: GM és Társai.

Sung, Euniyung & Huddleston, Patricia (2011): Twenty years after reunification: comparing young consumer decision-making processes for electronic products in the former East and West Germany. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, vol. 21, no. 3, pp. 251–265.

Takács Róbert (2012): *Politikai újságírás a Kádár-korban*. Budapest: Napvilág.

Tordai Bence (2005): A Kádár-rendszer tömegkultúra-recepciója. In: Kisantal Tamás (szerk.): *Művészet és hatalom*. Budapest: L'Harmattan, 142–156.

Wicke, Peter (1998): „Born in the GDR.” Ostrock between Ostalgia and cultural self-assertion. *Debatte*, vol. 6, no. 2, pp. 148–155.

Zuk, Sergei (2010): *Rock and Roll in the Rocket City: the West, identity, and ideology in Soviet Dniepropetrovsk, 1960–1985*. Washington: Woodrow Wilson.

Ignác Ádám (1981) zenetörténész, zeneesztéta. Az MTA BTK Zenetudományi Intézetének tudományos munkatársa. 2013-ban védte meg az ELTE Bölcsészettudományi Karán *Zeneszerző a színpadon. A művész ábrázolásának problémája Szkrjabin, Schönberg és Pfizner művészoperáiban* című doktori disszertációját. 2007 óta ad elő rangos hazai és külföldi konferenciákon, valamint rendszeresen publikál tanulmányokat, recenziókat és fordításokat.

Bizó Gábor

A zeneipar az új rádió korában

A rádiózás elsorvasztja a lemezipart. Így vélték sokan nyolcvan éve, amikor a rendszeres műsorszórás lehetővé tette a hallgatóknak, hogy ingyen hallgassák a legújabb zenét. „A másolás megöli a zenét”¹ – hangzott harminc éve az egyik szerzőijog-védő kampány szlogenje, amikor a magnókazetták otthoni másolása a hangfelvétel eladásokat fenyegette. A digitális tömörítések pedig elsorvasztják a zeneipart és megölik a rádiót – hangoztatták sokan néhány éve, amikor a fájlcserelés tömeges méretet öltött. Hogyan alkalmazkodtak mindenkor a zenészek a megváltozott körülményekhez, avagy miként maradhatott minden új médiumnak „tönkretennivaló”? Mennyiben tehetők felelőssé a másolás elterjedésében a technikai körülmények és mennyiben a közönség igénye? Hogyan találhat közönségre egy ma induló előadó, és mi a szerepe ebben az „új rádióknak”?

1. Bevezető²

Manapság igen népszerű arról értekezni, hogyan is teszi tönkre a zeneipart a zenék illegális letöltése és megosztása. Zenészek és kiadók panaszkodnak a megcsappant lemezeladások okozta bevételkiesés miatt, miközben milliókat költenek az illegális letöltések elleni kampányokra. Az utóbbi évtizedben lezajlott technológiai változások ugyanis olyan folyamatokat indukáltak a zeneiparban, amelyek alapjaiban rázták meg a kiadók profitszerzési modelljét. A hagyományos lemezeladásra épített üzleti stratégia az illegális letöltések széles körű elterjedésével egyre kevésbé tartható fenn. A zene ugyanis immateriális jószág, a digitális jelrögzítés és az internet mint terjesztőfelület megjelenése pedig nemcsak a szellemi termékek végtelen reprodukálhatóságát tette lehetővé, de a másolatok terjedésének korlátozása is jóval nehezebben oldható meg. Ám a korlátok feloldódása egyúttal azt is jelenti, hogy az alkotó nem tudja ellenőrzése alatt tartani a másolatok terjedését, és ily módon nem jut hozzá az őt megillető bevételekhez. Mivel a digitális másolat minősége megegyezik az eredetivel, egyre kevesebben hajlandók pénzt fizetni az interneten ingyenesen is fellelhető tartalmakért. A fent említett változások miatt sokan a zeneipar végét jósolják.

Nem árt azonban felidézni, hogy a zeneipar alig több mint százéves története során már számos olyan technológiai változást élt át, amely megváltoztatta a közönség igényét, a kiadókat pedig üzletpolitikájuk átgondolására készítette. A zenészek végül minden alkalommal sikeresen alkalmazkodtak a megváltozott körülményekhez. Az első fonográfmodell megjelenésekor például az élő zene eltűnését jósolták, majd az 1920-as évek végén a gazdasági világválságban megrendült kiadók a kereskedelmi rádiózás elterjedésében látták a lemezeladások visszaesésének okát, és egyáltalán nem vagy csak nagyon magas jogdíj fizetése ellenében engedélyezték felvételeik sugárzását. Később éppen a rádió lett az első számú marketingeszköz az albumok népszerűsítésére, olyannyira, hogy mára a kiadók sok országban – így nálunk is – a jogalkotónál lobbizva igyekeznek rákényszeríteni a rádióállomásokat, hogy az ő fonogramjaikat tűzzék műsorra.³

Könnyen lehet tehát, hogy a jelenlegi helyzet is csak olyan technológiaváltás indukálta keresletváltozás, amelyhez hasonlót már láttunk a zeneipar történetében. Mára ugyanis nemcsak a lemezvásárlástól, hanem a rádióhallgatástól is egyre inkább elfordul a közönség, és a különböző zenelejátszó eszközei segítségével maga állítja össze a saját „rádióműsorát”.

Ha viszont egyre inkább letöltött zenét hallgatunk, akkor az effajta zenehallgatás a promóciós szerepet is átveszi a rádióktól. Vagyis a kalózkodás lesz az „új rádió”,⁴ a fájlcsereelő oldalak pedig a kezdetben gyűlölt ellenségből a kiadók legfőbb szövetségeseivé avanzsálnak.

1 Home Taping Is Killing Music.

2 Ezúton szeretném köszönetemet nyilvánítani Gayer Zoltánnak az itt közölt írás alapjául szolgáló MA-szakkolgozatom konzulenseként nyújtott segítségéért. A tanulmány teljes terjedelmében elérhető a Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola könyvtárában.

3 Magyarországon például a Magyar Hanglemezkidatók Szövetségének javaslatára a 2011. évi CVII. törvény 21. §-ában rögzítették, hogy a „lineáris rádiós médiaszolgáltatásban a zenei művek közzétételére szánt évi teljes műsoridő legalább harmincöt százalékát magyar zenei művek bemutatására kell fordítani.”

4 A fogalmat ilyen értelemben Neil Young használta először a *The Verge*-nek adott interjújában (Bohn, 2012).

2. Háttér

Bár kétségtelen, hogy a jelenlegi helyzet okát a zene digitalizációjában kell keresni, az ingyenes tartalomterjesztés igénye már jóval korábban jelen volt a közönség körében. A rádiós műsorszórás tömeges elterjedése önmagában is hozott némi visszaesést a lemezeladásban. A nagy gazdasági világválság idején pedig, amikor a rádióban ingyen voltak elérhetők a legújabb zenék, drasztikusan visszaestek a lemezeladások. Míg 1927-ben 150 millió korongot értékesítettek az Egyesült Államokban, addig 1933-ban csak alig tízmilliót (Gale, 2008).

Am a rádió által közvetített fonogramok rögzítésére a magnetofonok már az 1950-es évektől lehetőséget nyújtottak. Ugyanakkor ezek nem veszélyeztették komolyan a lemezeladásokat. Nem csupán azért nem, mert a rádióból (orsós) magnetofonra rögzített fonogram minősége messze elmaradt a hanghordozó által nyújtottól, hanem azért sem, mert ezek további sokszorosítása, terjesztése nehézkes vagy egyenesen megoldhatatlan volt. Nem utolsósorban pedig azért nem, mert egyes piacokon, köztük például a hazain, számos felvétel beszerzésének ez volt az egyetlen módja, hiszen azok hivatalos hordozón nem jelentek meg.

Az 1960-as években ez a helyzet három szempontból változott meg. Először is a kompakt kazetta megjelenésével (1963) az otthoni hangrögzítés lényegesen leegyszerűsödött, és lehetővé vált a felvételek további sokszorosítása is.

Másodszor: ezzel egyidejűleg platformkonvergencia játszódott le a rádió-vevőkészülékek és a mágneses hangrögzítő berendezések között. Innentől kezdve ugyanazt az eszközt használták rádióhallgatásra, illetve otthoni hangrögzítésre, vagyis a két eszköz, a rádió és a magnetofon – és ezzel a két funkció, a zenehallgatás és a felvétel – egy eszközben egyesült. Így a rádióműsorok rögzítése jelentős mértékben leegyszerűsödött.⁵ Noha a rögzített fonogramok minősége még mindig elmaradt a hivatalos kiadványokétól, a hangminőség pedig minden másolás alkalmával csorbát szenvedett, sok szempontból kiiktathatóvá váltak a kiadók a zenésztől a hallgatóig terjedő láncban. Sokszor éppen azért, mert a hivatalos hordozó nem is volt elérhető. Egy 2011-ben publikált amerikai tanulmány szerint (Hossain, 2011: 9) a hordozható rádiósmagnó (az úgynevezett *boombox*) volt az utóbbi ötven év leggyorsabban terjedő technológiai eszköze.⁶ Hét évvel az első lejátszó 1969-es piacra kerülése után az amerikai családok közel kétharmada (63 százaléka) rendelkezett ilyen készülékkel.⁷ A zenerádiók ontották magukból a legújabb zenéket, amelyek immár házilag is rögzíthetők voltak. A kétkazettás magnók (*dual decks*) elterjedésével a sokszorosításuk is megoldhatóvá vált. Könnyen lehet tehát, hogy az „illegális letöltések” korát sokkal inkább innen kéne eredeztetni, semmint a digitális tömörítések vagy a világháló megjelenésétől.

Harmadszor: a kompakt kazetta volt az a platform is, amelyen a hangrögzítés története során először egyszerre voltak jelen a zenei albumok és a privát felvételek.⁸ Ez pedig a presztízsértéküket is egy szintre helyezte. Ezt követően a műsoros kazettán lévő hanganyagot ugyanúgy a saját tulajdonának tekinthette az ember, mint az otthoni felvételeket. A tulajdonos pedig, mint tudjuk, nemcsak birtokolja a tulajdonát, hanem rendelkezhet is vele. Esetünkben ez annyit jelent, hogy lemásolhatta, kölcsönadta, sőt a materiális javakkal ellentétben el is ajándékozhatta oly módon, hogy az az ő tulajdonában is megmaradt. Az ehhez kapcsolódó technikai feltételek pedig immáron a rendelkezésére álltak.

A tartalom tehát végérvényesen elvált a hordozótól. Ha korábban megvettünk egy lemezt, a hanganyag a szó szoros értelmében bele volt sajtolva a felületébe. Ha a korong megrongálódott vagy tönkrement, a rajta lévő információ

5 Természetesen rádióból továbbra sem volt egyszerű felvenni, mivel a szerkesztők döntésén múlt, mikor milyen szám került adásba. Am léteztek olyan műsorok, amelyek explicit módon is az otthoni rögzítés megkönnyítését szolgálták. Ilyen volt idehaza például a Petőfi rádióban 1966-ban indult „Ötórai tea” című könnyűzenei műsor, amelynek zenei repertoárját sorrendben előre közölte a Rádióújság. Ennek köszönhetően a hallgatók pontosan tudták, mikor melyik szám következik, így „csőre töltött” magnetofonnal várhatták a felvenni kívánt dalt. Nem is szólva a már címében is beszédes „Magnósok, figyelem!” című műsorról. De léteztek más praktikák is. Az 1964-től sugárzott „Vasárnapi koktél” minden második héten (vasárnap) jelentkezett új adással, ám a műsört két egymást követő hétvégén is leadták. Így a hallgatók az első alkalommal feljegyezheték a számok sorrendjét, a rákövetkező héten pedig felvehették a kiszemeltet. Sőt, bár a személyes emlékeim csupán az 1990-es évekig nyúlnak vissza, de még akkor sem volt ritka, hogy valaki azzal a deklarált céllal telefonált be egy kívánságműsorba és kért egy számot, hogy azt otthon felvehesse. A rádiós DJ-k pedig ennek minden fenntartás nélkül eleget tettek.

6 A tanulmány azt vizsgálta, hogy az egyes technológiai eszközök az amerikai háztartások hány százalékában voltak megtalálhatók hét évvel az után, hogy az első darab megjelent a piacon.

7 Csak mihez tartásképpen: a színes tévé esetében ez az arány négy százalék, a mobiltelefon esetében tíz százalék volt. Számunkra az sem elhanyagolható, hogy a lista második helyére éppen a CD-lejátszó került. Hét évvel az 1982-es megjelenését követően az amerikai családok 56 százaléka birtokolt ilyen készüléket (uo.).

8 A zenekiadók termékei és az otthoni felvételek mindeddig külön eszközön jelentek meg. A fonográf idején zeneiparról még nem beszélhettünk, a gramofon pedig nem tett lehetővé házi felvételeket. Az orsós magnetofont ugyan használták mind a magánemberek, mind a stúdiók a műsorszámok/zeneszámok rögzítéséhez, de az albumok változatlanul hanglemezen jelentek meg.

is megsemmisült. Joggal hihettük, hogy a hordozóért fizetünk. A kazetta esetében a hanginformáció független a médiumtól, az átjátszható másik hangkazettára.

Az 1980-as évekre általánossá vált a kazettamásolás, aminek következtében megjelentek az első kampányok az illegális másolatok visszaszorítása érdekében. Az egyik első és máig gyakran emlegetett példa a British Phonographic Industry (BPI) *Home Taping Is Killing Music* (körülbelül: Az otthoni kazettamásolás megöli a zenét) szlogen alatt futó kampánya. A mozgalom logója stilizált halálfej volt, keresztbe tett lábszárcsontokkal; a koponyát egy magnókazetta sziluettjével helyettesítették. A kampány fogadtatása azonban merőben ellentétes volt az alkotók szándékával. A mozgalom különböző kifordítása, például a „Home Sewing is Killing Fashion” (magyarul: az otthoni varrás megöli a divatot) feliratú pólók jól mutatták, hogy a közönség érezte: ez egészen más típusú „lopás”, mint materiális javak eltulajdonítása.⁹ A kampány kudarca és elsősorban az a paródiahullám, amelyet kiváltott (és mindmáig kivált¹⁰), már jól mutatta, hogy a közönség igénye az otthoni másolásra irányult, amit az akkori műszaki környezet már magas fokon elégített ki. A zene digitalizációjával pedig ez a folyamat végképp betetőzött volna.

A 1982-ben piacra dobott CD azonban nem a megkezdett tendenciákba illeszkedett. Bár a hangminőség javulását hozta magával (elsősorban a mágneses hangrögzítőkhöz képest), lezárt, nem másolható/írható formátum révén (kezdetben) nem tette lehetővé az otthoni sokszorosítást, és később sem azzal a hatásfokkal, amelyre a kompakt kazetták már 1963-ban képesek voltak. Pedig azt, hogy a CD-másolásra kezdettől mekkora igény mutatkozott, jól bizonyítja a CD elődjének tekinthető Laservision kudarca. Az 1975-ben eladott 400 készülékből 200-at azonnal vissza is küldtek, mondván, a termék hibás. A Laservision valójában kitűnően működött, a vevői elégedetlenséget az a félreértés okozta, hogy azt gondolták, a készülék képes a felvételre is, miközben ez csak egy lejátszó volt (Immink gondolatait ismerteti Matók, 2011).

Bár az adat-CD-k és elsősorban a számítógépekbe integrált CD-írók később oldották ezt a csak olvasható formátumot, továbbra is nehézkes médium maradt (gondoljunk csak a törlés vagy az újraírás problémájára), illetve mire az otthoni másolás mindennapivá vált, a technológia már a CD-t is lehalagytta. A CD tehát egy korábban is létező társadalmi igénynek ellenható tényező, s – mint ilyen – a technológiatörténet zsákutcájának tekinthető. A CD mint eszköz ugyanakkor mégiscsak mérföldkő a zeneiparban. Amellett, hogy az első zenének szentelt hordozó volt, valójában ezt a funkciót egy percig sem töltötte be. A CD ugyanis elsősorban adathordozó. Méghozzá digitális. Amennyiben zenét kívánunk tárolni rajta, előbb azt is digitalizálni kell. Ilyen bináris kóddá alakított zenét pedig bármilyen informatikai eszközön tárolhatunk és továbbíthatunk ezután. Igaz, nyoc évvel a World Wide Web megjelenése előtt ez még nem tűnhetett ennyire evidensnek. Ám az 1996-ban szabadalmat kapott és máig legnépszerűbb hangtömörítési algoritmus, az MP3 megjelenése már előrevetítette a fonogramok online terjesztését. Az új formátum szinte azonnal megjelent a világhálón, két évre rá pedig hordozható lejátszót is fejlesztett hozzá a szöuli székhelyű SaeHan Information Systems, amelyet MPMan néven dobott piacra. Ugyanezen év őszén az amerikai Diamond Multimédia is piacra lépett saját MP3-lejátszójával, amely a Rio PMP300 nevet kapta, és elődjénél lényegesen ismertebb lett. A Rio sikerére az Amerikai Hanglemezgyártók Szövetsége (Recording Industry Association of America, RIAA) is felfigyelt, és beperelte a Diamond Multimédiát, mondván, a termékük nem felel meg az 1992-es Otthoni Hangrögzítésre Vonatkozó Törvény (Audio Home Recording Act) előírásainak (Johnson, 2008). A problémát természetesen az jelentette, hogy a Rio jó minőségű hangfelvételt és lejátszást tett lehetővé, amivel a RIAA szerint végső soron bűnrészessé vált az illegális tartalmak terjesztésében. Bár a Rio forgalmazását egy időre felfüggesztették, a bíróság végül elutasította a RIAA keresetét, mégpedig azzal az indoklással, hogy a Rio elsősorban informatikai eszköz, s mint ilyenre nem vonatkoznak rá az Audio Home Recording Act előírásai.¹¹

A bírósági ítélet megnyitotta az utat a többi informatikai vállalat előtt, hogy megjelenhessenek termékükkel a hordozható MP3-lejátszók piacán. Közöttük is vitán felül a legsikeresebb az Apple iPod készülékcsaládjá lett, amelyből

9 Hasonló módon járt néhány éve az MPAA „You Wouldn't Steal a Car” („Ugye nem lopnál autót”) szlogen alatt futó reklámpotja is, amely azt kívánta érzékeltetni, hogy egy illegális letöltés egyenértékű bűncselekmény a gépjárműfeltöréssel. Erre válaszul az internet népe elkészítette a „You Wouldn't Download a Car” („Ugye nem töltenél le autót”) című ellenfilmet, amely nemcsak a cselekedetek különböző természetére hívja fel a figyelmet, de azt is nagyon világosan mutatja, hogy a felhasználók az agyonműkölt médiaüzenetek ellenére sem tekintik bűncselekménynek a fájlcsereletést.

10 A legnagyobb fájlcsereelő, az 2004-ben alapított Pirate Bay hajót szimbolizáló logójának fővitorláján büszkén lobog a kazettás-halálfejes zászló.

11 A United States Court of Appeals ítéletének teljes indoklását lásd: <http://caselaw.findlaw.com/us-9th-circuit/1054784.html> (utolsó letöltés: 2012. október 24.).

az első példány 2001 novemberében került a boltok polcaira, és amelyből 2012 szeptemberéig 350 millió darabot adtak el (Costello, 2012).

A bíróság állásfoglalása ellenére a digitális tömörítésekkel kikerülhetetlenné vált az illegális tartalomterjesztés. Két okból: 1.) mert már régóta igény volt rá, és 2.) mert a digitálisan tömörített zenének nincs preferált hordozója. A hanglemezebe karcolt barázdák erőssége még referált a hangok magasságára, mélységére, de már a CD felületére égetett információ is csupán egyesek és nullák sorozata, amely kódolóprogram nélkül értelmezhetetlen. De éppen az egyesek és nullák miatt a zene (az információ) nem köthető a lemezhez, sőt egyetlen hordozóhoz sem; ami lényeges, az a kód. A CD-t követő fejlesztések esetében pedig már kizárólag tömörítésekről beszélünk (AAC, MP3, WMA stb.); sem a lejátszó, sem az eszköz, amelyen a zene tárolódik, nem számít. Egy MP3-as tömörítésű dalt hallgathatunk egy (mára archaikus) MP3-as CD-lejátszón, számítógépen (amely alatt egyre kevésbé értjük az asztali PC-t), mobiltelefonon vagy valamilyen hordozható lejátszón, amire leginkább márkanevként hivatkozunk (lásd iPod, Rio, Zune stb.).

Így tehát az indok, amely a felmentést jelentette a Diamond Multimedia számára – azaz hogy az eszköz számítógép nélkül nem üzemeltethető – épp az a körülmény, amely elkerülhetlenné teszi az illegális másolatok terjedését. Az ilyen készülékek rendeltetésszerű használatához ugyanis szükség van a digitális másolatok készítésére. Ha viszont a másolat létrejött, annak terjedését nem lehet korlátozni. Egyfelől azért nem, mert sokáig nem volt legális online zeneáruház (az első ilyen oldalt, az iTunes Music Store-t csak 2003-ban indította az Apple, nem titkoltan azzal a szándékkal, hogy tartalmat szolgáltatson a gyorsan növekvő számú iPod-használóinak), ily módon, ha valaki MP3-mon akart zenét hallgatni, kénytelen volt másolatot igénybe venni.¹² Másfelől azért sem, mert az egész zeneipar hordozóértékesítésre volt berendezkedve, és ennek megfelelően definiálta a termék fogalmát. A kalózkodásellenes kampányok kudarcának oka az illegális alternatívák nyújtotta nyilvánvaló gazdasági előny mellett (tehát amit ingyen is megkaphatunk, azért nem vagyunk hajlandók pénzt adni) az a definíciós válság, amellyel ezek az üzenetek operálnak.¹³

A kézenfekvő és ezért a fájlcsere mellett küzdők által legtöbbször hangoztatott ellenérvek mellett (például a kalózkodás nem is lopás, hiszen attól nem lesz kevesebb lemez a boltban, illetve nem is hamisítás, hiszen a másolt zene nem az eredeti mű gyenge utánzata, hanem vele teljesen azonos produktum) van egy másik probléma, amely talán kevésbé van körüljárva. Ez pedig az album fizikai jellegének előtérbe helyezése a virtuálissal szemben. A népszerű zenész, Kovács Ákos például még a közelmúltban is úgy nyilatkozott, hogy az aprólékosan megtervezett lemezborítóra azért van szükség, mert ez kiváltképpen alkalmas kifejezni az alkotók befektetett munkáját. Ezáltal:

„...jó volna tudatosítani [...] abban a néhány emberben, aki még fogékony erre az információra, hogy a CD az nem a réten terem. Tehát ez nem olyan, hogy egyszer csak van. Hanem ezek a kiadványok nagyon sok ember nagyon hosszú időn tartó, odaadó, áldozatos munkájának az eredményei” (RTL Klub, Fókusz, 2012. november 23.).

Erre a szemléletre számtalan magyarázatot találhatunk. Egyfelől az ember szeret valami kézzelfoghatót kapni a pénzéért. Másfelől a fizikai album maga a kézzelfogható bizonyíték arra, hogy a kiadó dolgozik. A „szellemi termék” ezzel szemben valami olyan ködös fogalom, amelyről számos ember fejében az a kép él, hogy a „semmiért” fizet, noha a „semmiért valamit” érvéles itt ugyanolyan téves, mintha azt állítanánk, hogy a semmiből vásárolunk élelmiszert, amikor számlapénzzel (például bankkártyával) fizetünk érte.

12 Ami kezdetben nem is tűnt illegálisnak. Amikor 1999 decemberében a RIAA beperelte az első fájlcsere-előt, a Napstert a szerzői jogok megsértése miatt, a felhasználók azzal védekeztek, hogy a vonatkozó törvényi szabályozás (az 1992-es Audio Home Recording Act) lehetővé teszi, hogy a CD-t vagy a kazettát megvásárlók nemcsak saját maguk, hanem barátaik számára is másolatot készítsenek mindaddig, amíg ezért semmilyen anyagi ellenszolgáltatást nem kérnek. Mivel a törvény értelmű rendelkezései nem definiálták a „barát” fogalmát (sem azt, hogy mennyi lehet belőlük), így véleményük szerint az, amit tettek, száz százalékgig legális. A Napster ugyanis ingyenes szolgáltatásként működött, működéséből adódóan pedig nem tárolta a jogvédett tartalmakat, csupán összekapcsolta a zeneszámot kereső felhasználó számítógépét a felhasználónak a gépével, amelynek merevlemezén a keresett tartalom elérhető volt. A Napster fénykorában körülbelül 80 millió „barát” cserélt zenét ily módon egymással (Tyson, 2011).

13 Szakdolgozatomban bővebben foglalkoztam a kiadók kommunikációs kampányainak kudarcával és elemeztem ezek okait, egyebek között a „beoltáseffektus”-nak (McGuire gondolatait ismerteti Pratkanis & Aronson, 1992: 162–163) nevezett jelenség kapcsán. Eszerint az üzenet úgy viselkedik, mint egy legyengített vírus, amelyet az emberek bőre alá oltanak. Ha egy állítás védelmében gyenge, könnyen cáfolható érveket hoznak fel, azokat megcáfolva védettség alakul ki az üzenettel szemben. Jelen esetben ez azt jelenti, hogy ha a kiadók nyilvánvalóan túlzó állításait (mint például az, hogy a letöltésekkel a terrorizmust támogatjuk) megcáfoltuk, könnyen juthatunk arra a (téves) következtetésre, hogy valójában semmilyen kárt nem okozunk.

A legfőbb ok azonban mégiscsak az, hogy az album a kibertérben is egy fizikai képződmény maradt, hiszen az összeállítás csak valamilyen lineáris (soros) elérésű hordozón nyerhet értelmet. Amint erre korábban utaltunk, a zene informatikai eszközre került át, ahol a véletlen elérésű háttértárak ezt a problémát kikerülik.

Korábban azt állítottuk: a vevő azt hitte, a hordozóért fizet. Valójában a kiadó is ugyanezt hitte. Képzeljük csak el, hogy a hanglemeznél vagy a magnókazettánál valamilyen okból tönkrement. Besétálhattunk-e valamelyik hanglemezboltba azzal a kéréssel, hogy a legálisan megvásárolt albumunkat tartalmazó, megsérült hordozónkat cseréljék ki nekünk egy ugyanazt a hanganyagot tartalmazó másikra úgy, hogy azért semmit nem fizetünk, vagy éppen csak az üres hordozó árát fizetjük meg? Aligha. Valószínűleg azt a választ kaptuk volna, hogy a hanganyag, a hordozó és a csomagolás együtt képezi a terméket. Így a termék ismételt megvásárlására kényszerültünk volna, noha a hanganyag használati jogát már korábban megvásároltuk, csupán a megsérült hordozó miatt nem fértünk hozzá. Amennyiben viszont az album a hanganyag, a hordozó és a csomagolás oszthatatlan egysége, a felhasználó könnyen juthatott arra a következtetésre, hogy nem követett el lopást, hiszen ebből legalább kettőt nem vett igénybe.

Ezt az érvelést a zeneipar akaratlanul is erősítette akkor, amikor az albumok magas árát az előállítási és a logisztikai költségekkel indokolta, de akkor is, amikor elharapódzott illegális letöltések hatására „albumcsicsázásba” fogott, jelezve, hogy az „eredeti” többletértékkel bír a „másolathoz” képest. A többletértéket pedig a fizikai tartalom lett volna hivatott biztosítani. Legalább ugyanilyen rossz megoldást jelentett a néhány éve nagy divatnak örvendett diszkontáras papírcsomagolású CD-k és DVD-k forgalomba hozatala is (csökkentett ár, csökkentett fizikai érték), hiszen ugyancsak azt sugallta, hogy a hordozó képezi az album értékét, noha ennek valótlanságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az online webáruházakban éppolyan drága megvásárolni a hanganyagot, mint a lemezboltban.¹⁴

A fájlcsere programok elindulásával az illegális tartalomterjesztés ellenőrizhetetlenné vált. Az 1999-ben indult Napster sikere, bár sokkolta a zeneipart, az alapjául szolgáló P2P (*peer-to-peer*) protokoll révén csupán azt nyújtotta, amire az internet már megalkotásakor hivatott volt; nevezetesen azt, hogy az információ decentralizált csatornán keresztül jusson el a felhasználóhoz. A fájlcsere programoknak ugyanis nincsen központi szerverük, amelyre a kliensgépek felcsatlakozhatnak, és amelyről adatokat tölthetnek le (és amelynek lekapcsolásával a hálózat összeomlik), hanem a hálózatba bejelentkezett számítógépek mindegyike egyfajta „miniszerverként” működik, amely képes elérhetővé tenni fájlokat a többi számára. A felhasználók a kívánt tartalmat így közvetlenül egymás merevlemezéről tölthetik le (Tyson, 2011). Bár a P2P-szerverek közvetlenül felelősek az illegális tartalomterjesztés elharapódzásáért, létrejöttük csupán egy jól látható társadalmi igényt elégített ki, hiszen a másolás kultúrája korábban is létezett; az internet pedig kiváló lehetőséget teremtett a szellemi termékek megosztására.

3. Zenehallgatás virtuális közösségben

A megváltozott zenehallgatási szokások két látszólag ellentétes folyamattal írhatók le. Az első a zenehallgatás individualizációja, amely a zenehallgatást közösségi tevékenységből az egyéni felé tolja. A másik a közösségi médiumok előretörése, elsősorban a terjesztésben, de az előadó felfedezésében és a tartalom előállításban is, ami a közönség ízlésformáló erejének növekedését hozza magával.

3.1. Individualizáció és a memória forradalma

Többről van szó, mint hogy a zenehallgatás közösségi tevékenységből egyéni tevékenységgé vált, bár kétségtelen, ez volt az elindítója. Valójában a közönség fragmentációja és a zenehallgatás háttértevékenységgé válása mind kísérőjelensége a folyamatnak. Tulajdonképpen nem új jelenségről van szó, és nem is a digitalizációhoz kapcsolódik.

A zenehallgatás tömeges individualizációját a zsebrádiók hozták el, amelyek közül az első példány 1954. október 18-án került piacra az Egyesült Államokban Regency TR-1 néven. A Regency Division of Industrial Development

---

¹⁴ Sőt lényegében drágább, hiszen a fizikai albumnak mégiscsak van valamikora előállítási költsége, amelyhez ily módon hozzájutunk, szemben a letöltéssel, amikor külön kell megvásárolnunk a hordozót, amelynek ára ráadásul tartalmazza az üres hordozó díját, amely szintén a kiadót illeti.

Engineering Associates és a Texas Instruments közös projektjében kifejlesztett készülékben az újdonságot az jelentette, hogy a rádiókban jelerősítőként szolgáló nagyméretű elektroncsöveket a Bell laboratórium 1947-es találmányával, a tranzistorral helyettesítették (Simcoe, 2004). Ezzel nem csupán a vevőkészülék mérete csökkent le radikálisan (a TR-1 például mindössze 13x8x3 centiméter volt), hanem az energiafogyasztása is csökkent, ami lehetővé tette, hogy telepről is üzemeltethető legyen. A rádió tehát – amely addig egy „bútordarab” volt – hirtelen hordozhatóvá vált, a rádióhallgatás pedig, ami korábban közös családi programot jelentett, háttértevékenységgé alakult, amelynek a zenei tartalmak jobban megfeleltek. A vevőkészülékek árának csökkenésével a háztartásokban fellelhető egyetlen nagyméretű rádiót több zsebrádió váltotta fel, és ezeken minden családtag a neki tetsző műsorszámot hallgathatta. Így az általános tematikájú közszolgálati rádiók mellett megjelentek a rétegízlést kiszolgáló tematikus kereskedelmi rádiók¹⁵ (Bajomi-Lázár, 2008: 42–44). Egyúttal a fiatalok rádióhallgatásai kikerültek a „szülői felügyelet” alól, aminek köszönhetően a könnyűzene sokkal intenzívebb szerepet kapott. A zsebrádió-forradalom tehát elhozta a rádiózás kereskedelmi modelljének sikerét és a popzene térnyerését.

A digitális terjesztés határfoka sokszorososa a hagyományosnak. Nem csupán arról van szó, hogy a P2P-hálózatokon keresztül végtelen számú felhasználóval osztható meg a tartalom, hanem arról is, hogy azáltal, hogy a másolatok cseréje a kibertérbe helyeződött át, a tranzakció időbeli kiterjedése is eltűnt. Míg egy magnókazetta másolása csak valóidejű többszörözéssel volt megoldható (tehát a másolási idő megegyezett a hallgatási idővel), valamint a hangminőség minden alkalommal romlott,¹⁶ a digitális tömörítésekkel az eredetivel megegyező másolatok készíthetők másodpercek alatt úgy, hogy a forrásanyag és a másoló földrajzilag akármilyen távol lehetnek egymástól. Ám a terjedés nem csupán a sebesség függvénye.

Ha az 1950-es évektől a tranzistor nyomán a zsebrádió forradalmáról beszélünk, akkor a digitális korszakot nevezhetjük az MP3, de még pontosabban a memória forradalmának.¹⁷ Ehhez persze sokkal nehezebb kezdődátumot rendelni. Elsősorban azért, mert a memória fejlesztése folyamatos tendenciaként van jelen az informatikában. Másfelől azért, mert egy eszköz csak a tömeges elterjedésével fejt ki hatását. Esetünkben ez az eszköz a hordozható lejátszók létrejöttét lehetővé tevő CompactFlash memóriák megjelenése volt, amelyek közül az elsőt a SanDisk készítette el a Kodak és a Canon által fejlesztett digitális fényképezőgépekhez még 1994-ben (Kanellos, 2007). A memóriakártyák tömeges elterjedése mégis a 2000-es évekre tehető. A 2001-es év mindenképpen figyelemre méltó, ekkor ugyanis a flash-memóriák ára egy év alatt 2 USD/MByte-ról 30 cent/MByte-ra zuhant (Bodnár, 2001), ami jelentősen csökkentette a hordozható MP3-lejátszók árát is. Ez ugyanis két dologban hozott újítást: 1.) hatalmas mennyiségű zenei repertoár tárolása vált lehetővé a felhasználó számára és 2.) magunkkal vihetjük és mozgás közben hallgathattuk az előre rögzített zenét. Ez a jelenség a Walkmannel indult, de erősen korlátozott keretek között (60 perces kazetta) és a Discman-korszak sem hozott valódi áttörést (74 perces CD). A digitális hangtömörítések (elsősorban az MP3) és a különböző hordozható lejátszók flash-memóriái ezt a sokszorosára tágították. A tárolókapacitások növekedése szinte egyenes arányban csökkent az eszközök árával, így a memóriaakadályok csakhamar eltűntek.

3.2. A memóriaforradalom hatásai

A zenehallgatással tölthető idő megnövekedett. Ahogy a National Bureau of Economic Research tanulmánya rávilágít, a lakosság zenehallgatással töltött ideje 1998-ról (a Napster megjelenése előtti utolsó év és az első hordozható lejátszó piacra kerülésének éve) 2001-re megháromszorozódott az Egyesült Államokban (Mortimer et al., 2010: 9). 2003-ban egy átlagos amerikai 45 percet töltött naponta előre rögzített zenehallgatással, és további három órát rádióhallgatással, aminek domináns tartalma szintén a zene (Liebowitz, 2003: 3). Itthon egy 2007-es reprezentatív kutatás alapján a magyar lakosság átlagosan heti 8, 7 órát tölt előre rögzített zene hallgatásával (A WIP 2007-es adatait ismerteti Székely, 2011: 356–357).

¹⁵ Legalábbis Európában, hiszen az Egyesült Államokban már kezdetektől a rádiózás kereskedelmi modellje volt az általános.

¹⁶ Illetve léteztek duplasebességű kétkazettás magnók, amelyek csökkentették a másolás idejét, de ugyancsak minőségromlás árán.

¹⁷ Eredetileg a zeneipar technológiatörténetét a hangrögzítés módja szerint három korszakra osztva tárgyaltam. Ezek az alábbiak voltak: a mechanikus kor, amely Edison fonográfjával vette kezdetét 1878-ban (noha az albumkiadás csak Emil Berliner 1887-es találmánya, a fonográf révén valósulhatott meg), az elektromechanikus korszak, amelynek nyitányát az 1924-es év jelentette, amikor először alkalmaztak mikrofont és erősítőt a felvételek rögzítésére, és a digitális kor, amely a CD 1982-es megjelenése óta tart.

Ahogy több időt töltünk zene hallgatásával, úgy nő az igényünk arra, hogy minél változatosabb repertoárral töltsük meg ezt az időt, vagyis hogy minél több előadó minél több számát hallgassuk meg. A zeneipar¹⁸ piaci logikák szerint a keresletnövekedésre kínálatnöveléssel válaszol. Míg 1998-ban 4755 új előadó debütáló albuma jelent meg, egy évvel később, a Napster megjelenésének évében már 5472; ez a szám a 2000-es években tovább emelkedett. 2004-ben 7931 új előadónak jelent meg első lemeze az Egyesült Államokban. Ami az összes albummegjelenést illeti, míg 1998-ban 9196 nagylemez jelent meg, 2004-re ez a szám 15 941-re ugrott (Mortimer et al., 2010: 26).¹⁹

Úgy tűnik tehát, hogy a digitális tömörítések és a nagy memóriakapacitású lejátszók nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy ennyi új zenét ismerjünk meg, vagyis végső soron ahhoz, hogy a zeneipar növekedést produkáljon. De ha így van, miért jelent ez veszélyt a kiadókra? Mert ekkora adatmennyiséget számos fogyasztónak nehézséget jelent megvásárolni.²⁰

Bár a fejlett gazdaságokban, úgy tűnik, egyre jobban prosperálnak a digitális értékesítések, elsősorban a streaming-zeneszolgáltatóknak hála, a nyugati fogyasztókon kívül itt vannak a félperiférikus országok, valamint a népes feltörekvő gazdaságok lakosai is, akik közül sokak számára az internet-hozzáférés és egy lejátszó eszköz beszerzése könnyen megoldható,²¹ ám ezek memóriájának legális megtöltése nem költséghatékony vagy egyenesen irreális. (Nem beszélve azokról a nyugati fogyasztókról, akik számára megfizethetők a legális csatornák, ám valamilyen – például költségtakarékossági – megfontolásból nem hajlandók igénybe venni ezeket.) Ráadásul a centrumon kívüli országokban a legális tartalomterjesztés is sokszor akadozik.²²

A költségek terén nézzünk egy egyszerű példát arra, mekkora összeggel számolhatunk akkor, ha egy 1690 forintért megvásárolható (Bemutatóterem.net, 2013), négy GB-os belépő szintű kapacitással rendelkező SD-kártyát szeretnénk megtölteni legálisan megvásárolt zenével. Ekkora tárhelyen körülbelül 760 zeneszám fér el.²³ Az egyik legnépszerűbb zeneáruház, az iTunes árait irányadónak tekintve egy audiotrack ára 0,99 euró. Ez azt jelenti, hogy 300 forint/euró árfolyamon számolva 225 720 forintot kellene zenevásárlásra fordítani. Ez kicsivel több, mint a másfélszerese az átlagos nettó keresetnek Magyarországon (149 600 forint) (KSH, 2013: 1). Így tehát az ilyen eszközök rendeltetészerű használatába jó eséllyel kódolva vannak az illegális letöltések. Mindeközben az iTunesot is üzemeltető Apple a saját lejátszóját, az iPod Classicot nem négy, hanem 160 GB-nyi memóriával árusítja, és a termék ismertetőjében (Apple, 2013) külön kiemeli, hogy ezzel akár 40 000 dalt²⁴ is magával vihet a felhasználó, noha az ehhez szükséges 12 millió forintnak megfelelő összeggel valószínűleg nem rendelkezik mind a 350 millió iPod-használó.

Talán éppen ezért tett kísérletet az Apple a felhasználók zenei gyűjteményének megtisztítására. A 2011-ben elindult iTunes Match-szolgáltatás évi 25 eurós (körülbelül 7500 forintos) díj fejében megkeresi a számítógépen, okostelefonon vagy táblagépen tárolt illegális zenéket, és amennyiben a felhasználó igényli, jó minőségű (256 kbit/s sűrűségű AAC-kódolású) legális kópiákra cseréli azokat az iTunes kínálatából (maximum 25 ezer dalos kollekció erejéig). Noha a szolgáltatás 2012 ősztől már itthon is elérhető, a hazai szerzői jogi törvény értelmében a magáncélú másolás (illetve a másolat birtoklása) nem büntetendő (amennyiben az üres hordozó díját megfizettük), így legfeljebb a szolgáltatással

18 Az „ipar” szót sokkal inkább a zenésztársadalom értelmében használom, mint a globális zenei piacot uraló konglomerátumok összefoglaló nevéként. Hiszen – éppen a digitális technikáknak hála – számtalan kis előadó állíthat elő jó minőségű tartalmat, így sok amatőr zenész léphetett a professzionális útjára.

19 A növekedés némiképp meglepő lehet, ha csak azt nézzük, hogy az illegális letöltések miatt csökkennek az albumeladások, ily módon jelentős bevételről esnek el a kiadók. A megcsappant befektethető tőkét pedig nem érdemes egy kétes megtérülésű üzletre, így például egy ismeretlen előadóra pazarolni. Ugyanakkor a digitális technikai apparátus mellett leegyszerűsödtek az albumkiadás feltételei és költségei, aminek hála számtalan független zenész jelentethette meg albumát szerzői kiadásban vagy újonnan alakult kis kiadókon keresztül.

20 Természetesen nem szükséges minden meghallgatott számot beszerezni, ám a letöltések esetén a beszerzés a hallgatás előfeltétele.

21 Például az egyik hazai hipermarketlánc ajánlatában 1990 forintért megvásárolható „butatelefon” is tartalmaz MP3 lejátszót (TESCO, 2013: 22).

22 Magyarországon például 2004-ig egyáltalán nem létezett online zeneáruház. Az [origo>play] néven alakult, majd T-Online Zeneáruház néven üzemelő szolgáltatás végül öt éves működés után, 2009-ben megszűnt. Ezt követően a 2006-ban indult Songo maradt az egyetlen, a három legnagyobb (és leghallgatottabb) nemzetközi lemezkiadó (Universal, Sony, Warner) dalait forgalmazó webáruház, amely ráadásul másolásvédelemmel (DRM) terhelte a felhasználókat. Ám 2011. március 31-én a Songo is bezárt (igaz, azonos néven, új üzemeltetővel még az év őszén újraindított, immár DRM nélkül), így csak a Magyar Élőzene Művészeti Kht. által alapított (és ennek megfelelően szűkebb palettájú) dalok.hu volt az egyetlen Magyarországról elérhető online zenebolt (Barna, 2011). Majd 2011. szeptember 28-án itthon is elindult az iTunes Music Store. Ez nemcsak azt jelenti, hogy a 21. század második évtizedében fél évig az illegális letöltésnek jóformán nem volt legális alternatívája Magyarországon, hanem azt is, hogy amikor éppen megoldott a legális online zenevásárlás, akkor is mindössze egy, maximum kettő piaci szereplő van jelen, amelyek kiléte ráadásul folyamatosan változik, ami nem teszi lehetővé, hogy törzsközönség alakuljon ki. Persze a kivonulást minden esetben épp az alacsony letöltésszám indokolta, pontosabban az, hogy túl sok illegális letöltő jut kevés legálissra, ami miatt nem gazdaságos jelen lenni a piacon. A távozás viszont az illegális megoldások felé hajtja a közönséget, ami pedig megnehezíti az újabb próbálkozók piacra lépését.

23 128 kbit/s sebességgel tömörített MP3 kódolású dalokat alapul véve, 4 MB-os átlagos fájl mérettel számolva.

24 Az Apple saját statisztikája, 4 perces, 128 kbit/s sebességű, AAC kódolású dalokat alapul véve (Apple, 2013).

járó egyéb előnyök miatt (például hozzáférés az iCloud szolgáltatásához) lehet vonzó az iTunes Match igénybevétele. Ám az olyan piacokon, mint például a japán, ahol egyetlen dal illegális letöltésért is kétfélmillió jen bírság vagy két éves börtön szabható ki, ez valóban fenyegető veszélytől szabadítja meg a lakosságot.

Azt is érdemes megvizsgálni, vajon a zeneipar miért járult hozzá az Apple ezen akciójához, hiszen ezzel végső soron lemond az illegálisan letöltött dalok miatt elmaradt bevételekről. Egy elég valószínűtlen magyarázat szerint azért, mert maga is irreálisnak tartja, hogy a felhasználók valóban kiadnának több százezer vagy például az iPod Classic esetében több millió forintot a letöltött dalok után. (Ám ha mégis így van, ezt akkor sem deklarálni lehet, hiszen azzal a saját túlárzását ismerné el.) Valószínűbb, hogy a felhasználók által illegálisan letöltött dalokat egyszerűen már leírta veszteségnek, így azonban a bevétel töredékéhez mégis hozzájuthat. (Ezt a magyarázatot az gyengíti, hogy a bevétel valóban elenyésző, ráadásul például az Egyesült Államokban a RIAA folyamatosan pereskedik a fájlcsere-alkalmazásokkal.) A legvalószínűbb magyarázat mégiscsak az, hogy hosszú távon ezzel akarja újra visszaszoktatni a fizetésre a felhasználót. Egészen pontosan a nyugati felhasználót, hiszen a centrumon kívül őket számos országban sem törvény nem kötelezi a fizetésre, sem az anyagi lehetőségeik nem teszik azt lehetővé.²⁵ Lehetséges persze, hogy az ő illegális letöltései valójában nem okoznak számottevő kárt, amennyiben nem a legális tartalomvásárlás kiváltására szolgálnak.

Kérdés azonban, hogy mi a helyzet a félperifériás országok zenészeivel, akiknek külföldi terjeszkedésre (például nyelvi akadályok miatt) nincs módjuk, viszont erősen behatárolt piacon kell megkeresniük a bevételt. Ennek megvizsgálása viszont külön tanulmányt érdemelne.

Amennyiben viszont a nagy memória elősegíti az illegális letöltéseket, érdemes megvizsgálni, hogy miért mutatkozik mégis minden piaci szereplőnek igénye rá?

3.2.1. A memóriaforradalom hatása a fogyasztóra

Kézenfekvő válasznak tűnik, hogy változatos zenehallgatást biztosít a felhasználónak. A kínálatbőség viszont a felhasználó igényeit már messze túlhaladta. Az iPod Classic esetében például – maximális kihasználtság mellett – a teljes repertoár egyszeri meghallgatásához 111 napon keresztül a nap 24 órájában kellene zenét hallgatni.²⁶ Mivel ezt nyilvánvalóan nem teszi meg, valamilyen módszer szerint szelektálni fog. A felhasználó igénye tehát éppen a szelekció lehetőségére irányul.²⁷ Mivel a zene nem külön hordozón tárolódik, csak abból a kínálatból tud választani, amely az adott pillanatban a lejátszó eszköze memóriáján megtalálható. Miután a zenehallgatás jórészt háttértevékenység, illetve a tevékenységek közt fellépő olyan „üresjáratok” megtöltésére irányul, amelyek a nap bármely szakában felléphetnek, így ahhoz, hogy a szelekciót a hozzáférhetőség hiánya ne befolyásolja, a felhasználó kénytelen „magával cipelni” a teljes repertoárt. Ez azonban önmagában nem elég erős érv a memória növelésére, ráadásul kérdéses, hogy kisebb választási lehetőség esetén mennyiben válik helyettesítő termékévé az egyik zeneszám a másikkal.

3.2.2. ...az előadóra

Előadói oldalról már sokkal inkább kívánatos a nagy tárhely, hiszen a felhasználó csak abból a kínálatból tud választani, amely az adott pillanatban megtalálható az eszközén. Máskülönben az új zenék bekerülését a közönség ízlése helyett a memória szelektálná, ami egy idő után nem tenné lehetővé az új zenék megismerését, végső soron gátat szabna az ipar fejlődésének. Mivel rengeteg előadó pályázik a hallgatóság szűkös figyelmére, mindnek helyet kell szorítani

²⁵ Talán nem véletlen, hogy éppen a legfejlettebb gazdaságok rendelkeznek a legszigorúbb szerzői jogi védelemmel. Ennek némiképp ellentmond Oroszország, ahol virágzik az online feketepiac, noha a nemrég elfogadott törvényi szabályozás nagyon szigorú ennek tekintetében. Más kérdés, hogy az állam mennyire igyekszik a nagyrészt nyugati multcégek által kilobbizott kalóztörvényt betartatni, de ez most túlmutat vizsgálódásunkon.

²⁶ Természetesen az iPod Classic nemcsak zenelejátszásra alkalmas, hanem például fényképtárolásra vagy videolejátszásra, illetve egyéb fájlok hordozására is. Ám a készülékgyártó egyértelműen a zenehallgatás-funkciót preferálta, amikor a katalógusában „A top 40 000 slágered” headline-nal hirdette meg termékét (Apple, 2013).

²⁷ Lehetséges egy olyan magyarázat is, hogy az eszköz kifejezetten zenegyűjtőknek készült, akiknek egy kisebb memóriájú lejátszó nem volna elég, hogy az összes kedvelt zenéjük ráférjen. Az ő esetükben a szelekció nem igény, hanem szükséges rossz, amit a nagy memóriával éppen elkerülni kívánnak.

azon a platformon, amelyen elérhetik közönségüket. Igen ám, de hagyományos úton csak úgy kerülhetnek rá, ha a felhasználó fizet érte.

3.2.3. ...a kiadóra

A memóriák és a letöltések tehát nagyban hozzájárultak a hallgatottság növekedéséhez.

Nézzünk egy másik példát, ugyancsak a magyar piacról. 2012 első fél évében az egyik legnépszerűbb fájlcsereelő, a BitTorrent segítségével 4 460 855 dalt töltöttek le Magyarországon (Musicmetric, 2012: 33). (Ezzel egyébként a 16. helyen állunk a legtöbbet letöltő nemzetek „versenyében”.) Ha ezeket pénzért vásárolták volna meg az iTunes-on, akkor 1 324 873 935 forintot kellett volna fizetni érte. Ez éppen a tizenegyszerese a 2011-es teljes évben legálisan letöltött dalok értékének és az ötszöröse az összes digitális értékesítésből (beleértve például a csengőhangokból, vagy a streamingszolgáltatásokból) befolyó bevételeknek (a számok nyelvén ez 120 831 666 forintot jelent a letöltött dalok után és 268 876 125 forintot az összes digitális értékesítés után) (MAHASZ, 2012).

Ezzel el is érkeztünk a túlárzás problémájához, vagyis hogy egy albumért elkért négy-ötezer forint olyan összeg, amely sok vásárló árelfogadását meghaladja, vagy amelyet sok vásárló egyenesen nem is engedhet meg magának. Bár az online zeneáruházak lehetőséget biztosítanak a trackenkénti vásárlásra, tehát arra, hogy egy-két dalért ne kelljen egy egész albumnyi zeneanyagot megvásárolni, ezek ára még mindig magasnak mondható. Miközben a digitális másolat előállítás költsége gyakorlatilag elenyésző, logisztikai költségei pedig indokolatlanok.

Bár számos piacon a tárhelyek legális megtöltését a felhasználók jelentős része nem engedheti meg magának, a kiadók növekedéséhez elengedhetetlen, hogy minél több embert lehessen bevonni a zenehallgatásba, ami viszont így éppen az ingyenes (illegális) disztribúciós csatornákkal érhető el a leghatékonyabban.

A zeneiparnak tehát paradox módon szüksége van az illegális letöltésekre, hogy a közönség új zenészeket ismerjen meg és új zenét hallgasson, ám ez csak akkor járhat (gazdasági értelemben vett) valódi növekedéssel, ha megfelelően működnek azok az üzleti csatornák, amelyek az illegális letöltések farvizén közvetve bevételeket képesek generálni.²⁸

3.2.4. ... és a készülégyártóra

A készülégyártónak egy másik paradoxonnal kell megküzdenie.

Egyfelől nagyobb tudású és jobb minőségű eszközt kell létrehoznia, mint a konkurencia, hogy a felhasználók az ő termékeit részesítsék előnyben a vásárlás során. Másfelől nagyobb tudású és jobb minőségű eszközt kell létrehoznia, mint a saját maga által gyártott előző generációs készülékek, hiszen így biztosítható, hogy a felhasználók lecseréljék a korábban vásárolt termékeiket egy modernebbre. A csere oka pedig kívánatos, hogy ne a készülék műszaki hibája legyen, hiszen ez a gyártó megbízhatatlanságát sugallja, gyakori előfordulásával pedig a konkurencia termékei felé hajtja a felhasználót. Az új készüléknek tehát többletértéket kell tartalmaznia, aminek az egyik legolcsóbb módja a nagyobb memória. Ezzel egyfelől biztosítja a felhasználók választási szabadságát, másfelől megteremti a lehetőséget a zenészeknek, hogy az újabb és újabb produktumukat eljuttassák a hallgatókhoz.

Csak hogy az Apple egyben zeneszolgáltató is. Ahogy azt fent tisztáztuk, akár már egy 4 GB-os hordozó legális forrásból történő megtöltése is nagy anyagi terhet ró a fogyasztók jelentős részére, így a nagy memória az illegális megoldások felé tolja a közönséget, ami rontja például az iTunes versenyképességét is. Másfelől az iTunes célja, hogy tartalmat szolgáltatson az Apple-használóknak, amennyiben viszont az iPod nem tud a piacon sikeres lenni, nincs szükség tartalomszolgáltatásra sem. Ugyanakkor a tartalomszolgáltatás igénybevételének csökkenése – úgy tűnik – a kisebbik rossz a gyártó számára. A felhasználók igényét ugyanis mindenáron ki kell szolgálni. Ugyanez okból volt kénytelen az Apple 2012 őszétől a BitTorrent-alkalmazásokat is beengedni az App Store-jába, hiszen a konkurens Android használóinak erre már megvolt a lehetőségük.

²⁸ Ilyen már most is létező csatornák például a koncertbevételek, a merchandising, a videoklipek termékelhelyezései, a videomesztók reklámbevételei, a streaming-audio szolgáltatások (de leginkább ezek együttes alkalmazásai), amelyek bemutatására egy fejezetet szántam, de ezt itt most nincs mód részletesen ismertetni.

3.3. A zene aktualizálása

A közönség és a zenészek a megváltozott technikai körülmények miatt azonban nem csupán az értékesítési csatornában képesek kikerülni a kiadót, hanem az előállítás és a terjesztés területén is. Ez számukra egyszerre lehetőség és kényszer.

Lehetőség, hiszen az arra irányuló igény, hogy a zenének mint a kultúra aspektusának ne csak fogyasztóiként legyünk jelen, mindig is létezett, ám ennek szétválása a hangrögzítés előtt nem is volt megoldható. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az amatőr és a professzionális zenész között nem volt különbség. De akármilyen kiváló zenét alkotott is a zeneszerző, azt minden egyes befogadáskor újra és újra létre kellett hozni, a létrehozás minősége pedig nagyon is függött a zenész tehetségétől, a helyszíntől, a hallgatóságtól. Attól kezdve, hogy a zenét rögzítettük, az egyszeri és laboratóriumi állapot lett az eredeti/ideális, ahol az előadó fontosabb, mint a szerző, akinek gyakran a kilétét sem tudjuk. Ám a technológia fejlődése megteremtette az ideális állapot feloldásának lehetőségét (is). Azzal, hogy a magnetofon minden hanginformációt külön sávon tárolt, újra lehetőséget adott a zene aktualizálására. Ez pedig csakhamar találkozott a közönség soha nem csillapodó igényével, hogy ne csak befogadói oldalon legyen jelen. A válogatáskazetták és a remixek ennek a folyamatnak az előfutárai voltak. De ezt az igényt szolgálták ki Japánban az 1970-es évektől terjedő karaokegépek is. A digitalizáció nemcsak leegyszerűsítette kielégítését, hanem olyan eszközökön tette elérhetővé (például a PC-n), amelyek számos háztartásban megtalálhatók. Attól tehát, hogy a zene az anyagától megfosztva visszatért abba a közegbe, ahol az emberek társas interakciója folyik és amely most éppen a kibertér, lehetővé vált az eredeti műhöz kapcsolt saját olvasatunk megosztása. Így a magunk ízlése szerint megváltoztathatjuk a dal bizonyos elemeit (remix) vagy képeket komponálhatunk hozzá, amelyekkel új vagy éppen többletjelentést adhatunk neki (ilyen megoldást jelentenek például a videomegosztókon divatos képfilmek, amelyeket tekinthetünk egyfajta vizuális remixnek is, hiszen az aláfestő képkockákat is többnyire máshonnan ragadták ki). A nagy slágerekre pedig számos feldolgozás (sőt olykor paródia) is születik. A mű így nem a maga eredetiségében terjed, hanem sokszoros permutációban.

Persze kérdéses, hogy ez a deprofesszionizálódás mennyiben megy a (hang) minőség rovására, ám úgy tűnik, a közönség most is (ahogy korábban párszor, akár a tudományosan korrektebb viaszhengerekről a praktikusabb cinklemezekre, akár a tisztább hangélményt nyújtó CD-ről az MP3-ra való áttérés során bizonyította) hajlandó minőségi kompromisszumot kötni a kényelem érdekében.

Ez úgy tűnik, most azt jelenti, hogy fontosabb a praktikum, mint a kristálytisza hang, és fontosabb az ötlet, mint a kivitelezés. Az ilyen közönséget persze nevezhetjük igénytelennek is, ám sokkal pontosabb, ha úgy fogalmazunk: a jelenkor közönsége másban igényes, mint az elődei. Így például abban, hogy maguk állíthassák össze a dallistát, remixeket készítsenek, de még inkább abban, hogy előállítóként (előadóként) is megjelenhessenek. A paternalista, ízlésformáló kiadók ideje lejárt. A *prosumerek*, avagy Sas István találó magyar szóalkotásával élve; a befogadó kora jött el (Sas, 2008: 31).

Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a kiadókra többé egyáltalán ne lenne szükség, hiszen olyan tudás- és kapcsolattörő, valamint infrastruktúrát birtokolnak, amely hasznos lehet (sőt nélkülözhetetlen) a zenészeknek, ám az előadó felfedezésében, az album előállításában és terjesztésében játszott eddigi szerepük gyökeresen átalakult. Az adó-vevő kapcsolatok elmosódása azonban nem csupán lehetőség, de kényszer is.

3.3.1. Felfedezés

Mivel a kommunikáció jelentős része helyeződött át a kibertérbe, az előadónak is ott kell jelen lennie, ha azt akarja, hogy felfedezzék.²⁹ Ez viszont számos olyan készség elsajátítását teszi szükségessé, mint a videokészítés és ennek eljuttatása a közönséghez, amit korábban a kiadó szakemberei végeztek. Vagyis már azelőtt tartalom-előállítónak kell lennie, mielőtt hivatalosan tartalom-előállítóvá válhatna. A kérdés csak az, hogy ha már egyszer befutott valaki mint „YouTube-sztár”, akkor miért szerződjön le egy kiadóval azért, hogy felépítsék róla azt az image-et, ami már fel van építve. Ha pedig mégis megteszi, már lényegesen erősebb az alkupozíciója, mint korábban egy induló hírességnek.

²⁹ Itt bővebben írtam a közösségi médiumoknak az előadók felfedezésében játszott szerepéről a 2010-es évek egyik tinibálványa, Justin Bieber példáján keresztül, akit már – sok más korábbi előadóval ellentétben – nem egy élő fellépés során, hanem egy fellépésről készült YouTube-videó nyomán fedeztek fel.

Ennél is lényegesebb változás mutatkozik az előadó és a közönsége viszonyában. Ahogy Simon Frith brit zeneszociológus felhívta rá a figyelmet, a „sztárcsinálás” receptje javarészt mindig is abból állt, hogy a kiadók igyekeztek kisebb közösségek „sztárjait” felkutatni, majd belőlük felépíteni az országosan vagy éppen világszerte ismert előadókat. Hiszen aki népszerű tudott lenni a saját mikrokörnyezetében, az jó eséllyel nagyobb közönség előtt is sikert arathat (Frith kutatásait ismerteti Bajomi-Lázár, 2008: 190). Ami tehát egy lokális előadó felfedezésével történt, az lényegében nem más, mint a közönség látens igényének feltérképezése.³⁰ De egy 800 milliós nézettséggel rendelkező előadót nemigen lehet helyi hírességnek nevezni, az érte rajongó sok százezres tömeget pedig látens igénynek. A közönség tehát előbb fedezi fel a zenészt, mint a kiadó, aki csak ezután csap le rá. Ez persze jelenthet egyfajta garanciát is a vállalatoknak, hiszen a közönség reakciói már ismertek, ám a reakció ténye egyúttal azt is jelenti, hogy előadó és közönsége már egymásra talált.

A kiadó pedig nem volt jelen a nagy találkozásokkor.

3.3.2. Előállítás és terjesztés

Az előállítás tehát már gyakran a felfedezés előtt megvalósul. Természetesen ezek a felvételek nagyrészt nem professzionális technikák révén készülnek, egy házilag összebarkácsolt zenés videó pedig nehezen vetekekedhet egy stúdióalbum minőségével. Mindazonáltal hangstúdió ma már akár 2500 forint/óra nettó áron bérelhető (Bojtorján, 2013), így megnyílt az út a szerzői kiadások előtt. Az albumokat pedig immár nem gyártósoron sokszorosítják és üzletekben árúsítják, hanem az internet mindkét funkciót átvette.

Larry Lessing, a Stanford Egyetem jogászprofesszora és a Creative Commons alapítója a TED-konferencián³¹ tartott előadásában (Lessing, 2007) egy rádiós hasonlattal érzékeltette a jelenlegi helyzetet. Az 1930-as években a zeneművek előadói jogait két érdekérvényesítő szervezet kezelte. Az ASCAP (American Society of Composers, Authors and Publishers), amely a kor sztárjainak produkcióit kínálta, ám hatalmas jogdíjat követelt a rádióállomásoktól, és a BMI (Broadcast Music, Inc.), amely induló zenészeket fogott össze (köztük sok afroamerikait, akik addig nem jelenhettek meg a rádióban), valamint beszerzett olyan zeneműveket, amelyek felszabadultak a szerzői jogi oltalom alól, és ezeket ingyen kínálta a rádióknak. Amikor 1940-ben az ASCAP a kétszeresükre emelte a jogdíjakat, a rádióállomások többsége átpártolt a BMI-hoz. Az ASCAP továbbra sem engedett az árból, mert úgy vélte, a hallgatók úgyis követelni fogják, hogy a műsorszórók a legjobb zenét játsszák. Nem így történt, az ASCAP pedig 1941-ben csődbe ment.

Hasonlóan vélekedett erről a zenész Neil Young is a The Verge-nek adott interjújában:

„...az internetre úgy tekintek, mint az új rádióra. A rádió számomra lejárt lemez. [...] A kalózkodás az új rádió. Ezen keresztül terjed a zene. Ez a rádió. Ha akarod, hogy hallják a zenédet, tedd elérhetővé azt” (Youngot idézi Bohn, 2012).³²

Amennyiben elfogadjuk, hogy az internet az a terjesztőfelület, amely egykor a műsorszórás volt, és a terjesztést a közönség végzi, akkor ma mindenki potenciális „rádióállomás”, akinek van legalább egy Facebook- vagy Twitter-fiókja. Így viszont nem egy-két forgalmazónak kell eljuttatni a zenét, hanem mindenkinek. Mindenkinek és ingyen.

Arra már – úgy tűnik – a zeneipar is rájött, hogy a hallgatók a videomegosztókon találnak leginkább az új zenékkal. Míg korábban tüzzel-vassal harcoltak az internetre felkerülő klipek ellen, ma mind igyekeznek saját YouTube-csatornát alapítani, és ott minél több tartalommal jelen lenni. A két legnagyobb amerikai lemezkiadó (a Universal és a Sony),

³⁰ A lokális sztárok köztudatba emelésén túl létezik a felfedezésnek egy másik nagyon hatékony módja, mégpedig az itthon is nagy népszerűséggel futó tehetségkutató műsorok. Ám az élő műsorba jutott versenyzők között gyakran találjuk egy-egy ismert sztár rokonát, karrierjébe új életet lehelni kívánó, korábban ismert zenészt, de még neves kószínházak kevésbé neves művészeit is. Az is nyílt titok, hogy az évadok között utazó ügynökök járják a vidéki (és a határon túli) kultúrházakat, hogy az ott megrendezett ilyen-olyan énekversenyek győzteseit meghívják például az X-faktorba. Hiszen épp az okozta a 2012-es évad egyik minibotrányát, hogy az egyik (később a harmadik helyen végzett) versenyző egy interjúban elkotyogta, hogy az egyik kolozsvári fellépése után keresték meg a műsor producerei azzal, hogy jelentkezzen a műsorba. Vagyis – úgy tűnik – a tehetségkutatók is csak olyan tehetségeket keresnek, akik már bizonyítottak valamilyen közönség előtt.

³¹ Technology, Entertainment, Design.

³² Saját fordításom – B. G.

valamint a brit EMI és az Abu Dhabi Media Company által alapított Vevo mára a YouTube legnépszerűbb csatornája több mint 50 ezer elérhető videóval és 3,5 milliárdot meghaladó havi látogatottsággal (Social Blade, 2013).

Persze a jövedelem az ilyen megtekintések után jóval nehezebben realizálható, de a zenék közzétételét mégis az a felismerés inspirálta, miszerint a zenészeknek elsősorban arra van szükségük, hogy hallgassák őket, nem pedig arra, hogy albumot adjanak el. Az albumeladások már csak egy lehetséges bevételi forrást jelentenek (még egy ideig), de semmiképpen sincs kizárólagos szerepük.

Sőt a méregdrága albumok éppen a terjesztést akadályozzák, végső soron tehát azt, hogy hallgassák az előadót. Ebből a zenészeknek is ki kell törniük. A brit Radiohead zenekar 2007-ben például – miután lejárt a szerződése az EMI-jal – az „In Rainbows” című albumát szerzői kiadásban jelentette meg, amivel érdekes kísérletbe fogott. Az albumot az együttes honlapján tették közzé oly módon, hogy a hallgatókra bízták, mennyit szeretnének fizetni érte (Tyrangiel, 2007). Kiderült, a többség egyáltalán nem kívánt anyagiakat áldozni az albumért, tizből mindössze négy letöltő fizetett átlagosan hat dollárt (Barna, 2007). Két hónap alatt így is 80 000 hallgatóhoz (McLean, 2007) jutott el az album hivatalos csatornán keresztül (mivel a nagylemez ezzel párhuzamosan a fájlcsereelőkön is megjelent, nehéz megmondani, hányan töltötték le összesen).

Ennek hatására a Nine Inch Nails is otthagya a kiadóját, az együttes sydneyi koncertjén a frontember, Trent Reznor pedig némiképp hatásadás módokon arra biztatta rajongóit, hogy lopják el az albumukat és terjesszék ingyenesen a barátaik között (SG, 2007).

A kiadók tehát nem feltétlenül szükségesek a zenész és a közönség közötti kapcsolattartáshoz. Az illegális másolók pedig, akik eddig a kiadók oldalvívén éltek, most önálló tartalmat állíthatnak elő és terjeszthetnek. A legnagyobb változás mégis a terjesztésben érhető tetten. Amíg a médiamegjelenésért kellett harcolni (például hogy kinek a számaint játsszák a rádiók vagy melyik klipet sugározzák a zenetévék), addig a kiadók kapcsolati hálóinak nagy jelentőségük volt. Elsősorban azért, mert korlátos adásidőt kellett megtölteni, amire előállítói oldalról rengeteg jelentkező volt. A YouTube-on viszont nincs műsoridő, hogy az ott kínált tartalombőségéből mi emelkedik ki, csak a közönségen múlik.

4. Az új rádió

Amikor kalózkodásról beszélünk, a szellemi termékek fizetés nélküli eltulajdonítása jut a legtöbbször eszünkbe, noha a kérdés ennél bonyolultabb. Hiszen a legtöbb esetben eleve olyan csatornákon találkozunk először (zenei) tartalmakkal, amelyek illegálisak vagy a közelmúltban még illegálisak voltak. Kétségtelen, hogy a fájlcsereelő és a közösségi médiumok a tartalomterjesztés terén nagyon erős befolyásra tettek szert. Ám a fájlmegosztás emancipálása érdekében azt kellene bizonyítani, hogy a letöltések hasznosak vagy hasznosak lehetnek a zenészeknek és hallgatóknak egyaránt. E tanulmány terjedelme nem teszi lehetővé, hogy a kérdés minden aspektusát megvilágítsa, így most szorítkozunk annak a felvetésnek a megvizsgálására, hogy a fájlmegosztás mennyiben veszi át a műsorszórásnak tulajdonított promóciós funkciókat. Vagyis hogy képes-e valóban „új rádióként” viselkedni, ezzel együtt van-e minimálisan akkora pozitív hozadéka, mint a hagyományos médiakörnyezetben is ingyenes szolgáltatásoknak.

Stan J. Liebowitz szerint a rádió hatásai két ellentétes tényezőtől függnek:

„Egyrészt a rádió lehetővé teszi a felhasználók számára olyan új zeneszámok hallgatásának élményét, amelyeket még sohasem hallottak korábban. Ha a hallgatók elsődlegesen erre használnák a rádiót, akkor a rádió könnyen növelhetné összességében a lemezeladásokat. Másrészt viszont a rádióhallgatással töltött idő arra is alkalmas, hogy helyettesítse az előre rögzített zene hallgatására fordított időt. Amennyiben a rádiósugárzás csak egy ilyen helyettesítő eszköz, a rádiótól azt várhatnánk, hogy összességében veszélyezteti a lemezeladásokat. A rádió azonban mindkét hatást képes magában hordozni, és ezek relatív erőssége határozhatja meg az általános hatást” (Liebowitz, 2006: 3–4).³³

Abban talán nagy az egyetértés a nyilvánosság körében, hogy a kiadók számára az előbbi volna a kívánt hatás, ám a fájlmegosztás esetében sokkal inkább az utóbbi érvényesül. Azonban a fent idézett tanulmány kizárólag a rádiózás és a lemezadások kölcsönhatására koncentrál, míg a letöltések mellett érvelők éppen azt hangsúlyozzák, hogy a hallgatottság ismertséget generál a zenészeknek, amit más módon is (például koncertek jegybevételei, illetve az egyéb merchandisingjogok révén) átforgathatnak jövedelemre.

A már hivatkozott Mortimer-tanulmány például a letöltések és az élő koncertek kölcsönhatását vizsgálta egy kilencéves (1995–2004) periódusban. Az időszakot úgy választották ki, hogy az tartalmazza a Napster megjelenése előtti, illetve az azt követő négy év adatait. A kutatás arra a kérdésre kereste a választ, hogy miként veszi át a koncertezés a lemezadások bevételeit. Az elemzés alá vont 12 000 zenész összesen 200 000 élő fellépésének adatait elemezték, összevetve az éves albumeladási statisztikákkal. Egyik megállapításuk szerint 2000-ról 2004-re az albumeladások száma 942,5 millió példányról 767 millióra csökkent az Egyesült Államokban, ugyanakkor 10 000-rel több élő koncertet rendeztek, mint négy évvel korábban. Ugyanezen időszakban a lakosság zenehallgatással töltött ideje megháromszorozódott (Mortimer et al., 2010: 9-26).

A brit médiahatóság, az Ofcom számára készített és a közelmúltban közzétett kutatás pedig fél évig vizsgálta a 12 évnél idősebb internethasználók tartalomfogyasztási szokásait. Egyik megállapításuk szerint a rendszeresen szerzői jogot sértő módon letöltők felső 20 százaléka (akikhez a letöltések 88 százaléka köthető) lényegesen többet költ legális tartalomvásárlásra (168 £), mint a „maradék” 80 százalék (105 £) és több mint háromszor annyit, mint azok a becsületes vásárlók (54 £), akik sosem veszik igénybe az illegális csatornákat (Kantar, 2013: 7).

Azonban érdemes megvizsgálni, a közösségi médiumok mi módon tudják a promóciós szerepet betölteni, hiszen egy szám gyakori posztolása önmagában nem jelent magas hallgatottságot, a megosztott zenék magas száma pedig nem jelent sok zenehallgatásra fordított időt. A felhasználó döntésén múlik, hogy a vele megosztott tartalmak közül melyiket hallgatja meg és melyiket nem, illetve hogy kik azok a véleményvezérek, akiknek a posztjait előnyben részesíti a többiekével szemben. De éppen a döntés szabadsága jelenti a legnagyobb különbséget a rádióhallgatáshoz képest, hiszen ott egy mások által összeállított dallistát hallgat. A rádió varázsát éppen az adja, hogy az embert megszabadítja a döntés súlya alól, aki így kényelmesen hátradőlve lazíthat vagy éppen dolgozhat, anélkül hogy a következő számon törné a fejét.

Ezenfelül a rádió megismertető ereje nagyban függ az ismétlés mértékétől is. A közösségi médiumokon ez sokkal közvettebb módon van jelen. Természetesen egy felhasználó nem fogja újra és újra ugyanazt a tartalmat kiposztolni (feltéve, hogy a zenehallgató alkalmazás nem posztol automatikusan a nevében, illetve hogy nem egy, az adott tartalom népszerűsítésére létrehozott pszeudoprofilról van szó), ám a közösségi médiumokra jellemző egyfajta újkori szájhagyomány, amely más felhasználók tartalmainak repostolásában érhető tetten. Hogy ez mennyiben váltja fel a hagyományos ismétlés által generált népszerűséget, ez két tényezőtől függ: 1.) milyen mértékben van hatással az egyén döntésére az, hogy hányan osztották meg az adott tartalmat és 2.) megnyerte-e a felhasználó tetszését, hogy továbbposztolásra érdemesnek ítélje azt.

Mindkét esetben azonban már az első meghallgatás után döntést hoz a szám sorsáról, így a hagyományos többszörös befogadással elért népszerűségegerősítő hatás itt nem állja meg a helyét. Ugyanakkor a közösségi médiában aktív módon veszünk részt, így könnyen lehet, hogy egyszeri befogadással is nagyobb hatás érhető el, mint például egy háttérrádiózás során.

Mindezeket figyelembe véve a közösségi médiában részt vevő egyének sokkal inkább hasonlítanak a rádióamatőrökhöz, mintsem a kereskedelmi rádiókat hallgató passzív tömegekhez. Ilyen értelemben a közösségi média inkább tekinthető „új éternek”, mintsem rádiónak, hiszen csupán felületet biztosít az egyén ízlésének, véleményének megjelenítésére, illetve egy lehetséges módja a kommunikációnak.

Az új rádió legnagyobb problémáját a kiadóknak az jelenti, hogy a megismeréssel egy időben vagy azt követően könnyen megszerezhető az adott dal. Ily módon az új rádió nem az előre rögzített zene hallgatását csökkenti, hanem ellehetetleníti, hogy ezek beszerzését ellenértékhez lehessen kötni.

Ha csak ezt nézzük, az új rádió egyértelműen káros a zeneiparra, mivel megfosztja a kiadókat az őket megillető bevételektől. A kérdés azonban nem ilyen egyszerű. Egyrészt azért, mert – amint arra korábban rámutattunk – az interneten oly mértékben cserélnek gazdát a szellemi javak, amilyenre térítés ellenében biztosan nem volna fizetőkép

kereslet. Másrészt a kommunikáció igen jelentős része zajlik az új médiában, amiből a kimaradás az ismertség hiányát eredményezné. Így – bár a hangfelvétel-eladások valóban csökkennek és csökkenni is fognak – ez csupán annak az indikátora, hogy a lemezeladásra épített üzleti modell ebben a kommunikációs környezetben működésképtelen.

Így viszont ha a közösségi médiumok valóban veszélyt jelentenek valamire, az csupán az eddig is ingyenes rádióhallgatás. Ám ez sem feltétlenül igaz, hiszen a rádió közösségi médiummá formálódása jelenleg is tart.³⁴ Az internetrádiók, valamint a streamingaudio-szolgáltatások ugyanis a web 2.0-s környezet számos elemét hordozzák magukban úgy mint például a Last FM tanítható audioscrobber funkciója, amely alkalmazkodik a felhasználó ízléséhez, vagy a Google webrádiójának, az All Accessnek a felülete, amely képes vegyíteni a hivatalos tartalomszolgáltatók dalait az amatőr feltöltőkével. Mivel ezek a szolgáltatások jórészt térítéskötelesek, ez hosszú távon akár megoldást is jelenthet a bevétel-szerzésre.³⁵

Annak vizsgálata, hogy ezek az előremutató szolgáltatások hosszú távon képesek lesznek-e uralni a piacot, túlnyúlna e tanulmány terjedelmén. Mindenesetre a streamingszolgáltatásoknak egyelőre az infrastrukturális hiányosságok mellett (működésükhöz állandó internetkapcsolat szükséges, ami sok helyen még nincs megoldva) gátat szabnak az országoként eltérő licenszszabályok. További probléma, hogy miként szoktassák vissza a felhasználók széles tömegét arra, hogy fizessen a zenehallgatásért.

Magyarországon például jelenleg mérsékelt sikerük van az ilyen szolgáltatásoknak. A Last FM például 2013 januárjában kivonult a magyar (és még jó néhány) piacról. Az első magyar alapítású streaming-zeneszolgáltató, a 2012 májusában indult Muzzia pedig 2013 februárjától bizonytalan időre felfüggesztette a működését. (Igaz, az All Access éppen idén októbertől érhető el a hazai piacon.)

Az Egyesült Államok, Japán és Nyugat-Európa egyes piacain viszont csökkentek a letöltések, és ezzel párhuzamosan nőtt a streamingszolgáltatások igénybevétele, amitől könnyen hihetnénk, hogy ahol van megfelelő infrastruktúra és például az okostelefonok penetrációja magasabb a lakosság körében, ott a felhasználók szívesebben választják a zenehallgatásnak ezt a módját. Ám ezekben a változásokban nagyban közrejátszottak a (magyar szemmel) borzasztó szigorú szerzői jogi törvények is, amelyeket most nincs mód részletesen bemutatni.³⁶ Persze könnyen lehet, hogy éppen azért, mert fejlett gazdaságokról van szó, az állam is fejlettebb eszközökkel rendelkezik, amelyekkel kikényszerítheti a törvényei figyelembevételét.

Úgy tűnik, tehát, hogy ott tudnak a streaming-zeneszolgáltatók a letöltések fölé kerekedni, ahol 1.) van megfelelő infrastruktúra (kiépített internetkapcsolat, megfelelő eszközök a lakoságnál); 2.) van rájuk fizetőképes kereslet; 3.) megnehezedik a fájlcsere-alkalmazások használata által, hogy a törvényi szabályozás tiltja ezek igénybevételét, és az állam erős infrastruktúrával és apparátussal rendelkezik, hogy ezt be is tartassa.³⁷

Ám ha a jogszabályi háttér változásában máshol nem is bízhatnak a szolgáltatók, a felhasználók szemléletváltásával, a sávszélesség növekedésével, az okostelefonok terjedésével és a felhőszolgáltatások kínálta interaktivitás felismerésével a streaming-zenehallgatásban van potenciál, ha nem is feltétlenül rövid távon.

Vagyis könnyen lehet, hogy a rádió lesz az új rádió, ahol mindenki DJ és nincs műsoridő.

34 Hasonlóképpen vélekedett erről a veterán rádiós Boros Lajos, egy, a visszatérését firtató kérdésre adott válaszában: „Visszajövünk még, de a rádiózás jövőjét egy mobilalkalmazásban látom” (Origo, 2013).

35 Mármost hosszú távú igénybevétel esetén. Hiszen például a Deezer esetén 2009 forintos havijáért cserébe 25 milliós zenei kínálatból válogathat a felhasználó. Így a haviját nagyon kis hányada jut egy-egy dalra. Mivel azonban a streamingszolgáltatások esetében a tartalom nem tárolódik a felhasználó háttértárán, azt minden egyes meghallgatás alkalmával le kell tölteni.

36 Franciaországban a 2010-ben felállított HADOPI-testület például nem kisebb vállalkozásba fogott, mint hogy a fájlcsere-alkalmazatok teljes adatforgalmát figyelje. Amennyiben egy állampolgárt fájlcsere-alkalmazás használatánál két figyelmeztetést követően internet-hozzáférést két hónaptól egy évig terjedő időszakra megszüntethették. A HADOPI jelentése szerint – amelyet 17 hónapos működés után adtak ki – a fájlcsere-alkalmazatok forgalma 43 százalékkal esett vissza (HADOPI, 2012: 3.), egyes sajtóértesülések szerint pedig a nagy streaming-zeneszolgáltatók – mint a Deezer és a Spotify – 73 százalékkal növelték a bevételüket (Geuss, 2012). Bár az internet blokkolására vonatkozó passzust 2013 júliusától törölték a HADOPI-törvényből a magáncélra letöltőkre vonatkozóan, tevékenységük továbbra is 1500-tól 3000 euróig terjedő bírsággal sújtható. Magyarországon valószínűleg hiába jönne ki hasonlóan kemény szabályozással a jogalkotó, mivel a fájlcsere-alkalmazatok tettenéréséhez szükséges infrastruktúrával, apparátussal és (elsősorban) költségvetéssel a szerzői jog-sértéseket vizsgáló hazai hatóság, a NAV jelenleg nem rendelkezik.

37 Amennyiben a felhasználók nem keresnek más alternatív illegális csatornákat. A HADOPI-törvény enyhítését például – a szabadságjogi aggályok mellett – éppen azzal indokolták, hogy a P2P szerverek monitorozása nem segítette elő kellőképpen a legális tartalomvásárlást, de növelte a más illegális (például One-click hosting) szolgáltatások forgalmát, amire a törvény hatálya nem terjedt ki.

Irodalom

- Bajomi-Lázár Péter (2008): *Média és társadalom*. Budapest, PrintXBudavár Zrt. & Médiakutató Alapítvány.
- Barna József (2007): Nem lesz kasszasiker a Radiohead új lemeze. ITcafé, november 6. http://itcafe.hu/hir/nem_lesz_kasszasiker_a_radiohead_uj_lemeze.html (utolsó letöltés: 2013. március 29.).
- Barna József (2011): A digitális zeneértékesítés halott. ITcafé, március 3. http://itcafe.hu/hir/songo_zenearuhaz_emusic_drm_wma_game_over.html (utolsó letöltés: 2013. március 13.).
- Bodnár Ádám (2001): A flash memória árák esése kedvező hatással lehet az MP3-lejátszók elterjedésére. HWSW, augusztus 2. <http://www.hwsz.hu/hirek/10743/a-flash-memoria-arak-esese-kedvezo-hatassal-lehet-az-mp3-lejatszok-elterjedesere.html> (utolsó letöltés: 2013. február 26.).
- Bohn, Dieter (2012): Neil Young on music and Steve Jobs: ‚piracy is the new radio‘. The Verge, január 31. <http://www.theverge.com/2012/1/31/2761597/neil-young-music-steve-jobs-piracy-is-the-new-radio> (utolsó letöltés: 2013. március 28.).
- Costello, Sam (2012): Total Number of iPods Sold All-Time. About.com. <http://ipod.about.com/od/glossary/qt/number-of-ipods-sold.htm> (utolsó letöltés: 2013. október 3.).
- Gale Encyclopedia of US History (2008): Music Industry. <http://www.answers.com/topic/music-industry> (utolsó letöltés: 2012. október 2.).
- Geuss, Megan (2012): French anti-P2P law cuts back pirating, but music sales still decline. Arstechnica, április 1. <http://arstechnica.com/tech-policy/2012/04/french-anti-p2p-law-cut-back-pirating-but-music-sales-didnt-increase/> (utolsó letöltés: 2013. október 25.).
- Hadopi Report (2012): <http://www.scribd.com/doc/87387866/Hadopi-Report> (utolsó letöltés: 2013. március 23.).
- Hossain, Tarique M. (2011): Diffusion and experience curve pricing of new products in the consumer electronics industry. California State Polytechnic University, Pomona. <http://www.aabri.com/manuscripts/10557.pdf>, (2012. november 14.).
- Johnson, Eric E. (2008): Recording Industry Association of America v. Diamond Multimedia Systems, Inc. in the United States Court of Appeals for the Ninth Circuit. Museum of Intellectual Property. <http://museumofintellectualproperty.eelaw.com/exhibits/rio.html> (utolsó letöltés: 2012. október 24.).
- Kanellos, Michael (2007): Trivia question: What company commissioned the first memory cards? CNET, augusztus 10. http://news.cnet.com/8301-10784_3-9758311-7.html (utolsó letöltés: 2013. szeptember 11.).
- Kantar Media (2013): OCI Tracker Benchmark Study. ‚Deep Dive‘ Analysis Report Prepared for Ofcom. <http://stakeholders.ofcom.org.uk/binaries/research/telecoms-research/online-copyright/deep-dive.pdf> (utolsó letöltés: 2013. szeptember 10.).
- Lessig, Larry (2007): Laws that choke creativity. TED, November. http://www.ted.com/talks/larry_lessig_says_the_law_is_strangling_creativity.html (utolsó letöltés: 2013. március 28.).
- Liebowitz, Stan J. (2003): Will MP3 downloads Annihilate the Record Industry? The Evidence so Far. School of Management, University of Texas at Dallas. <http://www.utdallas.edu/~liebowit/intprop/records.pdf> (utolsó letöltés: 2012. november 20.).
- Liebowitz, Stan J. (2006): Measuring the Impact of Radio Play on Record Sales. School of Management, University of Texas at Dallas. <http://www.ftc.gov/be/seminardocs/060928liebowitzimpactradioplay.pdf> (utolsó letöltés: 2013. szeptember 10.).
- Magyar Hangfelvétel-kiadók Szövetsége (2012): Statisztikai adatok. http://www.mahasz.hu/?menu=piaci_adatok&menu2=statisztikai_adatok (utolsó letöltés: 2013. március 4.).
- Matók István (2011): A CD születéséről. Egalizer. <http://www.egalizer.hu/hifi/tortenelem/cd.htm> (utolsó letöltés: 2012. november 14.).
- McLean, Craig (2007): Caught in the flash. Observer, december 9. <http://www.guardian.co.uk/music/2007/dec/09/popandrock.radiohead1> (utolsó letöltés: 2013. március 29.).
- Mortimer, Julie Holland–Nosko, Chris–Sorensen, Alan (2010): Supply Responses to Digital Distribution: Recorded Music and Live Performances. National Bureau of Economic Research Working Paper 16507 <http://www.nber.org/papers/w16507> (utolsó letöltés: 2012. október 15.).
- Musicmetric Digital Music Index Report. 2012. September 25. <http://www.scribd.com/doc/127985440/musicmetric-digital-music-index-dmi-report-2012> (utolsó letöltés: 2013. október 24.).

Origo (2013): Boros Lajos megy az egykori riválisok show-jába. (Szerkesztőségi cikk.) október 10. <http://www.origo.hu/teve/20131010-boros-lajos-megy-az-egykori-rivalisok-show-jaba.html> (utolsó letöltés: 2013. október 11.).

Pratkins, Antony R. & Aronson, Elliot (1992): *A rábeszélőgépjé*. Budapest, AB OVO.

Sas István (2008): A „visszabeszélőgépjé”, avagy az üzenet Te vagy! *Médiakutató*, ősz, 29–34.

SG (2007): A Nine Inch Nails is szakít a kiadókkal. (Szerkesztőségi cikk.) október 10. http://www.sg.hu/cikkek/55461/a_nine_inch_nails_is_szakit_a_kiadokkal (utolsó letöltés: 2013. március 29.).

Simcoe, Robert J. (2004): The Revolution in Your Pocket. *American Heritage of Invention & Technology*, Fall. <http://www.regencytr1.com/images/Simcoe%20TR-1%20article.pdf> (utolsó letöltés: 2012. december 9.).

Székely Levente (2011): A médiafogyasztás (át)alakulása az ezredfordulótól napjainkig. In: Tófalvy Tamás & Kacsuk Zoltán & Vályi Gábor (szerk.): *Zenei hálózatok – Zene, műfajok és közösségek az online hálózatok és az átalakuló zeneipar korában*. Budapest: L'Harmattan, 354–367.

Tyrangiel, Josh (2007): Radiohead Says: Pay What You Want. *Time*, október 1. <http://www.time.com/time/arts/article/0,8599,1666973,00.html> (utolsó letöltés: 2013. március 29.).

Tyson, Jeff (2011): How the Old Napster Worked. *HowStuffWorks*. <http://www.howstuffworks.com/napster.htm/printable> (utolsó letöltés: 2013. szeptember 10.).

Egyéb források

Az Apple ajánlata iPod Classic típusú készülékre (utolsó letöltés: 2013. március 4.).

A bemutatoterem.net webáruház ajánlata Samsung MB-MS4GA típusú micro SDHC kártyára. <http://www.bemutatoterem.net/Termek/samsung-mb-ms4ga-micro-sdhc-kartya-4gb-adapter-p78668.html> (utolsó letöltés: 2013. február 25.).

A Bojtorján hangstúdió ajánlata, 2013 <http://www.bojtorjan.hu/hangstudio.html> (utolsó letöltés: 2013. március 28.).

KSH gyorstájékoztató, 2013. szeptember 19. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/let/let21307.pdf> (utolsó letöltés: 2013. október 11.).

Mutasd a borítód, megmondom, ki vagy! RTL Klub Fókusz riport, 2012. november 23. <http://www.rtlklub.hu/musorok/fokusz/videok/188167> (utolsó letöltés: 2013. szeptember 11.).

A Social Blade statisztikája a Vevo YouTube Csatornájáról <http://socialblade.com/youtube/> (utolsó letöltés: 2013. szeptember 11.).

A TESCO ajánlata Telenor R260 típusú készülékre. 2013. október 10.

A United States Court of Appeals ítéletének indoklása a RECORDING INDUSTRY ASSOCIATION OF AMERICA v. DIAMOND MULTIMEDIA SYSTEMS INC. ügyében. <http://caselaw.findlaw.com/us-9th-circuit/1054784.html> (utolsó letöltés: 2012. október 24.).

Bizó István Gábor a BGF Külkereskedelmi Karán szerzett kommunikáció- és médiatudományi alapidiplomát PR-szakirányon. MA-diplomáját a BKF-en szerezte 2013-ban, nemzetközölkommunikáció-szakirányon. Diplomadolgozatának témája a digitális másolhatóság és a közösségi média zeneiparra gyakorolt hatása volt.

Pintér Györgyi

Sajtó kutatás – divatlap kutatás

A reformkori divatlap történet-írás esélyei

Hol a helyük a sajtótörténeti kutatásoknak a média- és kultúratudományok világában? Milyen módszerekkel és milyen értelmezési keretben vizsgálható a nyomtatott sajtó korunkban? A sajtótörténeti kutatások helyzetét és lehetőségeit értékelő megfontolások miként alkalmazhatók a reformkori divatlapok történeti megértésében? A tanulmány ezekre a kérdésekre keres választ.

A magyar sajtótörténet kutatásának helyzetéről, módszereiről több tanulmány is napvilágot látott az elmúlt években (Széchenyi, 2004; Szajbély, 2005; Gyáni, 2006; Lipták, 2011).¹ Az Országos Széchényi Könyvtár 2004-ben rendezett sajtótörténeti konferenciája a Szabolcsi Miklós főszerkesztésével az 1970–1980-as években készült akadémiai sajtótörténet folytathatóságának módszertani kérdéseit vitatta meg. Amennyiben a sajtótörténet-írás hazai helyzetéből indulunk ki, központi kérdésnek tekinthetjük a kutatásban és az oktatásban is hiányzó, 20. századi sajtótörténeti kézikönyv létrehozására irányuló törekvéseket, illetve az ezzel kapcsolatos módszertani vitákat, javaslatokat. Azonban már a konferencián elhangzott és később tanulmány formájában megjelent előadások alapján is világossá válik, hogy nemzetközi viszonylatban a kérdés idejétmúlt, hiszen a leíró, katalogizáló, kizárólag a nyomtatott sajtó médiumával foglalkozó megközelítés már az első kötetek megjelenésének idején is problematikus volt (Kókay, 1979; Kosáry & Németh, 1985a; Kosáry & Németh, 1985b).

A konferencia mindezek ellenére igen termékenynek mondható, hiszen olyan problémák körvonalazását tette lehetővé több különböző tudományterületről érkező kutató nézőpontjából, amelyek megkerülhetetlen kérdéseket jelentenek a sajtó történetét a 21. században vizsgálók számára. Tanulmányom első részében ezek közül azokra irányítom a figyelmet, amelyek a sajtótörténet tudományközi helyzetével kapcsolatban, annak módszertanát illetően merültek fel. Második részében a reformkori divatlapok kutatástörténetét mint a hazai sajtótörténet-írás jellegzetes áramlatát ismertetem, valamint a divatlapkutatás legújabb irányait, további lehetőségeit foglalom össze. Végül a divatlapok egy lehetséges genderszemponitú megközelítésmódját vázolom mint a kutatások eddig még kiaknázatlan további irányát.

A sajtótörténet helyzete, módszere és lehetőségei

A hazai sajtótörténet-írás mai helyzetét vagy történetét vizsgáló szerzők mindegyike központi kategóriaként használja a segédtudomány és az interdiszciplinaritás fogalmait, míg a diszciplína terminus alkalmazása ritkábban vagy egyáltalán nem fordul elő. Úgy gondolom, e három fogalom köré építve bontható ki a sajtótörténet-problematika.

A 19. században induló sajtótörténeti kutatások elsősorban forrásként, egy történelmi periódus, illetve egy irodalomtörténeti korszak dokumentumaiként, hiteles lenyomataként tekintettek az időszaki kiadványokra. Így a sajtótörténeti kutatások az irodalomtörténet és a történelemtudomány segédtudományaként indultak és szilárdultak meg (Sipos, 2011: 30–31). Bár a 20. század első felében a sajtótudomány önálló diszciplínává alakulása, intézményesülése figyelhető meg angol és német nyelvterületen egyaránt, a magyarországi intézményesülési folyamatok megkésetten indultak, lassan haladtak, valamint nem jártak együtt szemléletbeli és módszertani átalakulással (Sipos, 2000: 187–200). Dezsényi Béla az 1940-es években a sajtó és az irodalom viszonyát vizsgálva még nem tartja problémának, sőt kimondottan javasolja a kutatások irodalomtudományi megalapozását (Dezsényi, 1946: 46). Néhány évtizeddel később a Magyar Tudományos Akadémia intézményi keretei között kiadott sajtótörténet-sorozat is az irodalomtörténet és a politikátörténet szempontjait követi. Az első kötet főszerkesztői bevezetőjében Szabolcsi Miklós arra hívja fel a

¹ Az első három tanulmány előadásként hangzott el a Magyar Tudományos Akadémia Művelődéstörténeti Bizottsága által az Országos Széchényi Könyvtárban 2004. december 10-én rendezett sajtótörténeti konferencián.

figyelmet, hogy a történészekből és az irodalomtörténészekből álló szerzők megközelítési módjai különböznek (Kókay, 1979: 12). A második kötet szerkesztői előszavából – amely vitát folytat Szabolcsi korábbi bevezetőjével – arra következtethetünk, hogy a sajtótörténet korszakolása körül kibontakozó vita nem jutott nyugvópontra, a szerzők kitarítottak saját tudományterületük megközelítésmódja mellett (Kosáry & Németh, 1985a: 12).

A korszakolás kérdése releváns vitatéma egy reprezentatív akadémiai kiadvány esetén, ha azonban nemzetközi tudománytörténeti kontextusba helyezzük, a kérdés jelentősége csökken a 20. század közepétől érvényesülő diszciplináris és szemléletbeli változásokhoz képest.

Sipos Balázs a 19–20. századi sajtó-/médiatörténet-írás történetét összefoglalva hangsúlyozza, hogy a 20. század közepén a sajtótudományok mellett létrejövő új diszciplína, a médiatudomány, amely a közvetítés technikai aspektusait hozta előtérbe, a történeti kérdéseket is tárgykörébe vonta, ami a sajtótörténet eltűnését, illetve a médiatörténetbe olvadását eredményezte:

„Az általános, határtalan kiterjedésű médiatörténet felől nézve ugyanis nincs értelme annak, hogy a táviró, a gramofon, a telefon, a mozi, esetleg a rádió megjelenéséig sajtótörténetről, utána meg médiatörténetről beszéljünk” (Sipos, 2011: 35).

A sajtótörténeti kutatások aktuális helyzetét értékelő tanulmányok között azonban nem találjuk meg minden esetben a fenti szemléletváltást, ami a „sajtótörténet” és a „médiatörténet” kifejezések használatában is megfigyelhető. A szerzők (Szajbély Mihály kivételével) továbbra is sajtótörténeti kutatásról szólnak, még ha reflektálnak is a sajtó környezetében lezajlott változásokra. A különböző tudományterületek felől érkező kutatók továbbra is saját diszciplináris szempontjaikat részesítik előnyben, bár a korábbiakhoz képest így is szélesebb horizontról vizsgálják a sajtótörténet-írás problémáit. Széchenyi Ágnes például a 20. században megakadt sajtótörténeti kutatások folytathatóságát vallja, a vállalkozás sikerét az anyagi és az emberi erőforrásoktól teszi függővé (Széchenyi, 2004: 1160). Lipták Dorottya a sajtó- és a könyvtörténeti kutatások együttes kezelését kutatási alapelvként említi, azonban a társadalomtörténeti és kommunikációtörténeti megközelítések általános érvényesítését – az erőteljes kapcsolódások ellenére is – elutasítja (Lipták, 2011: 1124). Gyáni Gábor a társadalomtörténeti kutatások keretében látja megvalósíthatónak a sajtó történeti vizsgálatát, ellenben az irodalomtudomány illetékességét kétségbe vonja, különösen a 20. századi tömegsajtó kutatásában (Gyáni, 2006: 57). Szajbély Mihály viszont – utalva a médiatörténeti fordulatra – a nyomtatott sajtó médiatörténeti megközelítése mellett érvel, és nem lát lehetőséget a sajtótörténet-írás változatlan, a korábbi hagyományokat követő folytatására (Szajbély, 2005: 79).

A fentiek alapján két jellegzetességet figyelhetünk meg. Egyfelől különböző tudományterületekről érkező kutatók foglalkoznak sajtó-/médiatörténeti kutatással, ami azzal is magyarázható, hogy a média társadalomban betöltött szerepének, jelentőségének növekedését egyetlen tudományterület sem hagyhatja figyelmen kívül. Itt érdemes utalni Sipos Balázs megfigyelésére, amely szerint a médiatörténet miközben határtalanná válik, azaz kiterjeszti tevékenységét a történeti tudományok egyes területeire is, az érintett diszciplínák is átalakulnak, és érdeklődést mutatnak a médiatörténet iránt, valamint egyedi módszereikkel vizsgálják azt (Sipos, 2011: 34). Másfelől a kutatók mindegyike hangsúlyozza a sajtó-/médiatörténeti vizsgálódások interdiszciplináris jellegét, miként ezt elődeik is tették a 20. században (Márkus, 1979: 884). A szomszédos tudományok nézőpontjának, módszereinek érvényesítése, a diszciplináris határátlépés azonban ritkán valósul meg.

Különösen az irodalomtörténet és a történelemtudomány elhatárolódása, kölcsönös és ismétlődő konfliktusa figyelhető meg a magyar sajtó kutatástörténetében, ami magyarázatra szorul. Mivel a sajtótörténet első művelői irodalomtörténészek voltak, valamint a 19. század végén született első sajtómonográfia is az irodalomtörténet szempontjait érvényesítette, a sajtó és az irodalom elhatárolására nem került sor a 20. században sem (Sipos, 2000: 174–177). Erősítette ezt a kapcsolatot az a körülmény, hogy a 20. század közepéig, de különösen a 18–19. században az időszaki kiadványok szerkesztői, munkatársai maguk is írók, költők voltak, sok esetben előkelő helyet foglaltak/foglaltak el az irodalmi kánonban.

Sipos Balázs a magyar sajtótörténet kutatásának, illetve a hazai sajtótörténet-írás történeti adottságainak következményeként tartja számon azt az elképzelést, amely rokonságot feltételez újságírás és irodalom között (Sipos, 2002). Gyáni Gábor a sajtószöveg és az irodalmi fikciós szöveg feltételezett esztétikai távolságával érvel,

amikor kétségbe vonja az irodalomtörténeti megközelítés jogosságát a 20. századi sajtótörténet-írásban (Gyáni, 2006: 57). Úgy gondolom, hogy módszertanilag nem indokolt az az eljárás, amely a 18–19. század sajtótörténeti kutatásaiban megfelelőnek, a 20. századtól kezdődően azonban elfogadhatatlannak tekinti az irodalomtörténeti megközelítésmódok alkalmazását. A sajtószöveg és a fikciós szöveg esztétikai távolságára való hivatkozás csupán az irodalom, az esztétikai érték, a szöveg, a szerző, a befogadó fogalmainak állandósága, változatlansága esetén állja meg a helyét. Ezek a fogalmak azonban történetiségükben megragadható kategóriák.

Egy közelmúltban megjelent tanulmánykötet a korábban szövegen kívülinek tekintett szempontok bevonásával 20. századi és kortárs novellák, tárcaelbeszélések, publicisztikai szövegek vizsgálatát végzi el. A szerkesztő, Thomka Beáta hangsúlyozza, hogy a sajtóbeli megnyilatkozás nem csupán antropológiai, társadalmi kérdések megszólaltatójaként tartható számon, de esztétikai érték hordozójaként is (Thomka, 2012: 10).

A fikciós, dokumentáris, kommentáló beszédmódok éles elkülöníthetőségének elbizonytalanodásával a sajtó és az irodalom viszonyának újraértelmezése is szükségessé válik. Az irodalomtudomány illetékessége a sajtó, a médiumok vizsgálatában nem kizárólagos, de nem is vonható kétségbe. Viszont a hazai sajtótörténet-írás múltbeli tapasztalatai alapján elvárásként fogalmazódhat meg a megközelítésmódok, a kérdésfeltevések illeszkedése a nemzetközi kutatási trendekbe.

A korábban elkülönülő diszciplínák párbeszédét, a határok átlépését, sőt az egyes területek határainak elmosódását nem csupán a média társadalomban betöltött szerepének, jelentőségének növekedése teszi szükségessé. E szempontok megfogalmazódnak a kulturális fordulatnak nevezett szemléletváltás felől is, amely a 20. század második felétől egyre erősebben éreztetve hatását, a 21. századra a humán tudományok mindegyikét átalakította, illetve a fordulatból adódó kihívások értékelésére készítette (lásd például Szegedy-Maszák, 1996; Sári, 2005; Hall, 2005). Csupán a témánkat érintő legfontosabb szemléletbeli változások között említhetjük meg: textus és kontextus együttes vizsgálatát, a társtudományok nézőpontjának, módszereinek együttes alkalmazását, az esztétikai és etikai kategóriák történetiségének hangsúlyozását, ezzel abszolút értékük elbizonytalanodását, a magas/elit- és a tömegkultúra határainak elmosódását, a kultúra az életforma egészében megnyilvánuló és vizsgálható központi témaként kezelését.

Az eddigieket összefoglalva elmondhatjuk, hogy hazai vonatkozásban erős igényként fogalmazódik meg a sajtótörténeti kutatások megújítása. Azonban a különböző diszciplináris háttérrel rendelkező kutatók eltérő módon ítélik meg a sajtótörténet tudományközi helyzetét és módszertani lehetőségeit, a nemzetközi kutatások hatása pedig csupán részben érvényesül.

Reformkori divatlaptörténet-írás tegnap és ma

A reformkor nem csupán kiemelkedő helyet foglal el a hazai történelem- és irodalomtörténet-írásban, hanem egy olyan szövevényes diskurzus részét képezi, amelyben a történelmi, a politikai és az irodalmi szempontok összefonódása figyelhető meg. A polgári átalakulást és a forradalmat előkészítő periódus egyben a magyar nyelvű irodalom és színjátszás, valamint a nemzeti kulturális intézmények létrejöttének időszaka is. Hősei pedig politikusok, akik írnak, lapot szerkesztenek, valamint írók, akik közéleti tevékenységet is folytatnak, olykor politizálnak, és részt vesznek a szabadságharcban.

Érdemes utalni Margócsy István tanulmányára, amelyben a korszak irodalomról való beszédmódjának kultikus elemeire mutat rá (Margócsy, 1990). A kultikus nyelvhasználat ráadásul a romantika irodalmának recepciójában is érvényesül, valamint egyes személyekhez köthetően is vizsgálható. A Petőfi-recepció kultikus jellegét szintén Margócsy István tette láthatóvá (Margócsy, 1999: 11–47).

A *márciusi ifjak nemzedéke* című 2000-ben megjelent reprezentatív kiadvány is magasztos rajongásról árulkodik (Körmöczy, 2000). A kötet borítója babérműsorúban ábrázolja a márciusi ifjak arcképét, majd részletes életrajzi monográfiát kínál a csoporthoz tartozó férfiakról és nőkről. A mottó („Nem küzdénk mi sem dicsőség-, sem díjért”) Petőfi *A márciusi ifjak* című versének részlete, amely az önzetlen hazaszeretet narratívájába állította a fiatalok tevékenységét. Természetesen utalhatunk további szépirodalmi alkotásokra is, amelyek napjainkig meghatározzák a korszakról való gondolkodást (különösen azokról a szövegekről van szó, amelyek a közoktatásban és/vagy a nemzeti megemlékezések során is markánsan jelen vannak, mint például Petőfi Sándor: *Nemzeti dal*, Vörösmarty Mihály: *Előszó*, Jókai Mór: *A kőszívű ember fiai*). Említhetjük mindazokat a 19. század második felében érvényesülő törekvéseket is,

amelyek igyekeztek emléket állítani a reformkori és a forradalmi eseményeknek. Érdemes megjegyezni, hogy azok az írások, amelyek a század második felében kritikával illették a reformkort vagy a forradalmat, mint például Kemény Zsigmond két röpirata, nem találtak megértésre (Szegegy-Maszák, 2000: 75–91).

A divatlapok először a korszak forrásaiként kerültek az érdeklődés középpontjába, azonban fontos megjegyezni, hogy a politikai lapok és a hírlapok státusára nem tarthattak számot. Az első sajtótörténeti összefoglalók a hírlapirodalom történetét tárgyalták, a divatlapok rövid, felsorolásszerű ismertetései az irodalomtörténeti munkákban jelentek meg (Sipos, 2000: 174–177). Ezekben az ismertetésekben a divatlapokat a korszak irodalmi és társasági életének mozgatórugóiként, a nőket a magyar irodalom olvasásának megnyerő folyóiratokként tartják számon, ezzel szoros összefüggésben gyakran tettek utalást a lapok gyöngébb, kevésbé szigorú irodalmi kínálatára (Toldy, 1864–1865; Beöthy, 1906; Pintér, 1933).

Az első divatlap-monográfia az Életképek bemutatására tesz kísérletet (Lesi, 1941). Lesi Viktor egyrészt folytatja a divatlapok hasznos női lapként, kulturális missziót teljesítő reformkori orgánumnaként való tárgyalását, másrészt már külön fejezetet szentel az Életképek és a későbbi márciusi ifjak kapcsolatának, valamint Goriupp Alice levéltári kutatásokon alapuló feltáró tanulmányát (Goriupp, 1930) követve ismerteti a szerkesztő, Frankenburg Adolf politikai kettős játszmáját. Az a körülmény, hogy egy korábban lebecsült divatlap politikai funkciót teljesített a reformkorban, azaz a kormány és az ellenzék politikai csatározásának színterévé válhatott, jelentősen emelte a divatlapok, különösen az Életképek státusát. S mivel az Életképek 1847-től a korszak kiemelkedő fiatal íróinak fórumává alakult (Tamás, 1959), a divatlap esztétikai értéke, irodalmi jelentősége is igazolhatónak bizonyult. Ez a körülmény hozzájárult a reformkori divatlapok rangsorolt továbbhagyományozódásához, ami azt jelenti, hogy Petőfi személye, illetve az egyes divatlapok viszonyulása a költőhöz és/vagy költészetéhez meghatározó szerepet kapott a rangsor kialakításában, miként az egykori divatlapszerkesztők visszaemlékezései is (Jókai, 1872; Frankenburg, 1861, 1868; Vahot, 1880). Ebben a hierarchiában az Életképek a legszínvonalasabb, legpolgárabb irodalmi folyóirat, ezt követi a Pesti Divatlap konzervatívabb, a közízlést úgymond jobban kiszolgáló lapja. A sort a Honderú zárja, amely az arisztokráciának hódoló magatartásával, konzervatív politikai és régimódi irodalomszemléletével csupa negatív attribútum hordozójává válik. Azonban a Honderú fenti leírása a másik két lap szerepének, jelentőségének növelését is segíthette, és mint ilyen meghatározó viszonyítási pontként funkcionált.

Úgy gondolom, hogy a század közepére lezárult, és hosszú ideig lezárt is maradt, az a politikai-esztétikai értelmezési keret, amelyben a reformkori divatlapokat a későbbiek során feldolgozták. Ebben a diskurzusban kiemelkedik az 1840-es évek három, fent bemutatott orgánuma, amely a korábbi divatlapokkal szemben elsősorban irodalmi arculata, igényesebb kínálata, valamint egy kiemelkedő korszak meghatározó politika- és irodalomtörténeti mozgalmában való tevékeny részvétele miatt kapott figyelmet: érdemeket szereztek a magyar nemzeti kultúra megteremtésében és népszerűsítésében, valamint a polgári átalakulás és a forradalom szellemi és társadalmi előkészítésében.

A 20. század második felétől megjelenő divatlap-monográfiák, kutatási eredmények a fenti diszkurzív rendszerben maradnak, annak egyes elemeit hangsúlyozzák, erősítik meg.

Tamás Anna az Életképek 1846–1848 közötti időszakát vizsgálja a tartalomelemzés módszerével (Tamás, 1970). A lap két évfolyamának részletes összehasonlításával kimutatja, hogy a Petőfi köré szerveződő írói csoport, a Tízek Társasága csatlakozásával az Életképek a forradalom szellemi előkészítőjévé lép elő.

T. Erdélyi Ilona a Regélő Pesti Divatlap történetének 1842–1844 közötti szakaszát ismerteti, amikor Garay János Erdélyi Jánossal együtt adja ki a Regélőt (T. Erdélyi, 1970). A Regélőt egy fejlődési folyamat részeként vizsgálja: ebben az alakulástörténetben a divatlap elnyeri az igényes szépirodalmi folyóirat státusát, és ezzel a későbbi divatlapok mintájává is válik.

T. Erdélyi Ilona koncepciója szerint ugyanis a divatlapműfaj az irodalmi arculatban nyeri el ideális formáját, mégpedig az 1840-es években (T. Erdélyi, 1970: 200). Ezzel persze a laptípus reformkori változata kiemelkedik a lehetséges 19. századi divatlap-formációk közül. T. Erdélyi Ilona az akadémiai sajtótörténet divatlapfejezeteinek szerzőjeként egyrészt a laptípus egyetlen részletes leírását adja (erre még visszatérünk a későbbiekben), másrészt az 1830–1840-es évek egyes divatlapjainak hagyományos adatoló, részletező bemutatását kínálja: a lapalapítás ideje, körülményei, a szerkesztők, a munkatársak és a célkitűzéseik összefoglalása, a lap rovatainak, fogadtatásának, sajtóvitáinak ismertetése szerepel munkájában (Kókay, 1979: 435–455., 590–640). A már korábban kifejtett koncepció, amely szerint az irodalmi arculatú divatlapok a laptípus ideális megjelenései, valamint a reformkor jellegzetes orgánumai, ismét megerősítést nyer.

A divatlapok kutatástörténetében megfigyelhető, hogy a laptípus fogalmának kielégítő definiálására nem került sor. A szakirodalom gyakran körülírással, a lap felépítésének, rovatainak ismertetésével helyettesíti a meghatározást. T. Erdélyi Ilona először a Regélő-monográfiában, majd az akadémiai sajtótörténetben tesz kísérletet a divatlap fogalmának meghatározására. Olyan kulturális sajtóorgánumnak nevezi a divatlapot, amely közönségigényt szolgált ki, amikor minden rovatával egy-egy önálló lapot pótol: a szemlét, a családi lapot, a néplapot, a szépirodalmi folyóiratot, a magazint és a napilapot (Kóky, 1979: 436). Hangsúlyozza azonban, hogy a laptípus az 1840-es években irodalmi profilúvá vált, ezzel felépítése is homogenizálódott.

Úgy gondolom: mivel a divatlap a 19. század folyamán többször is átalakult – alkalmazkodva egy-egy korszak sajtórendszeréhez, közönségéhez – egyetlen szuperfogalom helyett inkább a divatlap változatairól beszélhetünk.

Az 1830-as években induló első magyar nyelvű divatlapok az almanach sikereiből is kiindulva, a hazai német nyelvű divatlapok kínálatából is merítve a magyar nyelven olvasó közönség tájékoztatását és szórakoztatását célozzák meg. A laptípus vegyes tartalma a kalendáriumokkal is rokonságot mutat, valamint társasági rovatai a közönség már kialakult újságigényére építenek. Az 1840-es évek divatlapjainak irodalmi arculata a magyar nyelven olvasó közönség kiszélesedését, az irodalom és az irodalmi folyóiratok társadalmi presztízsének növekedését is jelzi. A 19. század közepétől a női lapok több változata él egymás mellett, ezek között divatképeket közlő szépirodalmi lappal, de a divatot előtérbe helyező divatközlőnyel is találkozunk. Újdonságot jelentenek azok a családi lapok, amelyek a szépirodalmi és a kulturális rovatok mellett/helyett szabásmintákat, háztartási rovatokat is kínálnak (a női lapok 19. századi történetéről lásd Nagydiósi, 1957; Morvai, 2002; Kéri, 2008).

Visszatérve a reformkori divatlapok meghatározásának kérdéséhez, a fogalom történeti változása mellett más okát is felmutathatjuk a pontos definíció elmaradásának. Sipos Balázs írja, hogy a sajtótörténet-írás azért is kerülhetett a történettudomány segédtudományi szerepébe, mert a sajtótermékek leíró ismertetésével egy potenciális történeti forrás minősítését is elvégezték (Sipos, 2011: 30). A kutatásban először művelődéstörténeti forrásként tekintettek a divatlapra, ezért kiemelték a lapok női vonatkozásait, szórakoztató, ismeretterjesztő funkcióját. A politikai szempontok későbbi bevonásával azonban a divatlapok eszmetörténeti jelentősége, közéleti szerepvállalása, valamint irodalmi arculata került előtérbe, míg szórakoztató funkciójuk háttérbe szorult.

Szajbély Mihály az 1830-as években megjelenő divatlapok újdonságát a szórakoztatásban látja a korábbi tudományos-enciklopédikus folyóiratokhoz képest. A szórakoztató funkció kiemelése azonban nem kapcsolódik össze a női lap fogalmával, Szajbély a férfi és a női közönség megszólítását egyaránt lehetségesnek tartja. Eljárása új megközelítést jelent, mivel a divatlap meghatározását nem kizárólag a folyóirat önleírásából, tartalmából, hanem abból vezeti le, hogy a lap milyen szerepet tölt be a média alakulástörténetében (Szajbély, 2005: 79).

Az irodalomtudomány a sajtót mint forrást termékenyen hasznosította a 20. században is a kritikai kiadások munkálatai során. A kutatások eredményeképpen egy-egy szerzői szövegtörzset feltárása, a szövegek keletkezés-történetének, kapcsolatának filológiai ismertetése mellett a sajtó és az irodalom szoros kapcsolata is nyilvánvalóvá vált. Irodalmon kívüli társadalmi változások (a médiumok társadalmi szerepének növekedése, a nyilvánosság kitágulása az internet megjelenésével), valamint a korábban ismertetett tudományos fordulatok (médiatörténeti fordulat, kulturális fordulat) hatása is tetten érhető abban, hogy megélnék az érdeklődés és a szövegek közvetítettsége, azaz a szöveget hordozó közeg mint jelentésképző tényező, valamint az irodalom mint társadalmi intézmény iránt. Mindez a korábbiaktól eltérő megközelítésmódokat eredményez a kutatásban.

Margócsy István témaválasztásával látszólag a korábbi diskurzushoz kapcsolódik, amikor újra felveszi a fonalat Petőfi és a Tízek Társasága, valamint az Életképek szerkesztőváltása ügyében. Azonban a megszokott politikatörténeti, esztétikai szempontok helyett azt vizsgálja, hogy Petőfi miként használja ki az 1840-es években a sajtónyilvánosság kínálati lehetőségeket saját karrierépítésében (Margócsy, 1999: 48–74).

A sajtónyilvánosság korábbi statikus szemléletéhez képest az újabb kutatások a sajtót dinamikus, komplex rendszerként látják, amelyben a valóság nem közvetlenül tükröződik, hanem a szerzők, a közönség és a szöveg együttműködése során alakul (Belinszky, 2000). Ebben a kontextusban az írói szerep olyan formálható kategóriaként jelenik meg, amelyet nem csupán a körülmények alakítottak, hanem egy-egy tehetséges szerző tudatos tevékenysége is.

Völgyesi Orsolya Kuthy Lajos- (Völgyesi, 2007), valamint Szilágyi Márton Lisznyai Kálmán-monográfiájában (Szilágyi, 2001) olyan szerzőkről van szó, akik csupán rövidebb ideig és elsősorban a sajtónyilvánosságnak köszönhetően tudták megtartani pozíciójukat a 19. századi irodalmi életben.

Szajbély Mihály Jókai-könyvének újdonsága, hogy következetesen végigviszi az életút médiatörténeti vonatkozásait – és nem csupán az életút ismertetése során, hanem szövegelemzések szintjén is. Jókai azok közé a 19. századi szerzők közé tartozott, akik aktívan részt vettek a korabeli sajtóvilágosságban, szerkesztőként és szerzőként is, valamint széles (újság)olvasóközönséget nyertek meg maguknak. Ahogy Szajbély fogalmaz:

„A legnagyobb baj talán az, hogy a Jókai-jelenséget mindmáig nem a maga igazi összefüggésében vettük szemügyre, mert nem tudatosítottuk kellőképpen azt, hogy Jókai nem egyszerűen író volt, még csak nem is egyszerűen kalandregényíró, hanem újságokba író kalandregényíró” (Szajbély, 2010: 12).

Az írói pályamodell-kutatás médiatörténeti vonatkozásainak előtérbe kerülése a politikai, esztétörténeti és/vagy esztétikai szempontból kevésbé jelentős sajtóorgánumok társadalmi szerepének feltárásával jár együtt, ami a divatlapkutatásban is új megközelítésmódok érvényesülését eredményezheti.

A kulturális fordulatból adódó belátásokat érvényesíti Mátay Mónika, amikor a sajtó és az irodalom, a hétköznapi és az elitkultúra határait lebontva a korabeli társadalom egy-egy jellegzetes típusának irodalmi reprezentációját ismertetve következtet a vizsgált korszak értékrendjére, gondolkodására. A nődandy vagy arszlánnő megjelenítései olyan, a reformkori sajtóban és az irodalomban a divatlapok célkitűzései kapcsán gyakran emlegetett témák, fogalmak újragondolására kínál lehetőséget, mint a nemzet, a divat és a női szerepek (Mátay, 2008).

Egy posztmodern feminista narratíva körvonalai

A tanulmány utolsó fejezetében egy olyan koncepció téziseit összegzem, amely a divatlapok genderszemponitú olvasatára kínál lehetőséget, valamint értelmezési keretet ad a további kutatások számára.

Sipos Balázs James Curran osztályozását követve a médiakutatás kilenc narratíváját vázolja fel (Sipos, 2011: 11–15). Ezek között szerepel a feminista elbeszélésmód is, amelyben a média története a nők emancipálódását támogató, elősegítő fejlődési folyamatként konstruálódik meg. Curran a feminista elbeszélést a hagyományos, fokozatosan marginalizálódó megközelítésmódok között tartja számon, versenyképesnek csupán a technológiai determinista és a posztmodern médiakutatást tekinti. Ez utóbbi „elutasítja a magas kultúra és a tömegkultúra szembeállítását (szétválasztását), és leküzdendő elitizmust, sőt kulturális gyarmatosítást lát az efféle felosztásban” (Sipos, 2011: 15).

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a hagyományos nő történeti kutatások mellett létezik a nők történetének, az elsősorban nőknek szánt sajtó történetének is egy posztmodern feminista olvasata, amely fenntartásokkal fogadja és kritika tárgyává teszi a modernséggel kapcsolatos korábbi elképzeléseket, felmutatva azok történetiségét. Rita Felski kutatásaiban például rámutat arra, hogy a modernről való gondolkodásunk (szabadság, egyenlőség) elsősorban a cselekvő, autonóm férfiasághoz kapcsolódik, így szükség van női szempontú újragondolására (Sélel, 2006: 21–55).

A reformkori divatlapok szerepével kapcsolatban több olyan állítás is megfogalmazható, amely illeszkedik a női emancipáció fejlődéselvű diskurzusába. Ha abból indulunk ki, hogy a divatlapok az első olyan magyar nyelvű periodikus kiadványok, amelyek a nőolvasók széles rétegeit próbálják megnyerni, valamint kínálatukat a nők elvárásaihoz igazítani, akkor érvényesnek tekinthetjük a következő állításokat:

- a divatlapok nyilvánosságot teremtettek a nőket is érintő kérdéseknek (házasság, válás, szerelem, gyermeknevelés, nőnevelés, szórakozás),
- fórumot teremtettek a női megnyilatkozások számára (a szépirodalmi és a publicisztikai rovatokban egyaránt),
- szélesítették a magyar nyelven olvasó, a magyar kultúra iránt érdeklődő nők táborát,
- meghatározó szerepet vállaltak a nők művelődési jogainak kivívásában, az ezzel kapcsolatos szemléletváltás előkészítésében.

Egyfelől ha a sajtótörténet-írás hagyományos leíró, ismertető, lineárisan elrendező metodikáját alkalmazzuk, valamint a sajtószövegeket csupán egy eleve feltételezett fejlődéselvű folyamat forrásaiként kezeljük, megelégedhetünk a divatlapok tartomelemzésével, ami igazolja majd a fenti állításokat. Másfelől azonban ha eleve kételkedéssel fogadjuk

az egyenes vonalú, leegyszerűsített megközelítésmódokat, és távolabbról közelítünk a sajtó felé, a nőtörténet és sajtótörténet kapcsolatának mélyebb összefüggései is láthatóvá válhatnak.

A 19. század első felében a nők helyzetének javítását, a nők emancipálódását célzó megnyilatkozások a nők kulturális jogainak elnyeréséért vívott törekvések keretén belül kapnak helyet. A nők szerepe, feladataik, jelenlétük a nyilvánosságban, szórakozási lehetőségeik mind olyan témákat jelentenek, amelyeket nem önmagukban, hanem a nők művelődése szempontjából vitatnak meg. A nőnevelés ügye azonban nem öncélúan, hanem a nemzeti diskurzus részeként válik fontossá. Ebben az összefüggésben a nők magyarnyelv-használata – a társasági életben és a családban egyaránt – az egyik legtöbbször hangzott elvárás, amely azonban az 1840-es évekre továbbiakkal egészül ki. A magyar kultúra és ipar, valamint a hazai intézmények támogatása is elvárásként fogalmazódik meg. Ezzel szoros összefüggésben a nők hagyományos szerepei (feleség, anya, háziasszony) a honleányi kötelességekkel bővülnek. A nők művelődése nem öncél és nem is kötelesség, hanem a női szerepekre való felkészülés egyetlen járható útjaként tételeződik.

Mit jelent mindez a divatlapkutatás szempontjából?

Szajbély Mihály médiatörténeti megközelítése szerint a divatlapok a szórakoztatás felkínálásával újdonságot hoztak a média korabeli rendszerébe. Az első élclapok megjelenéséig a humor, a satíra a divatlapok társasági rovataiban, életkép-kínálatában kapott helyet.² A szórakoztatás nyílt vállalása felveti a közönségigény szolgai kielégítésének problémáját, valamint a profitorientált piaci szemlélet érvényesülését. Az 1830-as években azonban még nem beszélhetünk a könyv- és a sajtópiac szabad működéséről, sem a magyar nyelven rendszeresen olvasó, fizetőképes közönség széles kiterjedéséről. A divatlapok indulása még a mecénási rendszer működését, nem a piaci szempontok érvényesülését mutatja. A szórakoztatás célkitűzése egy feltételezett elvárásaként értelmezhető. Az első női lapok szerkesztői abból az előfeltevésekből indultak ki, hogy a nők érdeklődési köre, ízlése, szövegbefogadása eltér a férfiakétól, ezért van szükségük saját lapra. Azonban az 1840-es évekre a nők szórakoztatása a művelődés hazafias célja alá rendelődik a divatlapokban. A lap típus, amely feltételezhetően külföldi, illetve az 1820-as években induló magyarországi német nyelvű divatlapok mintájára született, az 1840-es évekre a hazai viszonyokhoz alkalmazkodva alakította ki arculatát. Izgalmas és eddig megválaszolatlan kérdés, hogy a női szerep reprezentációja a reformkori sajtóban, valamint a divatlapok fejlődéstörténete a 19. század első felében tekinthető-e hazai sajátosságnak, vagy a fentiekkel párhuzamos fejlődési folyamatok működését feltételezhetjük Európában és/vagy Közép-Európában egyaránt.

A tanulmány zárásaként a következőket állapíthatjuk meg: mivel a sajtótudomány önálló diszciplínává alakulása, intézményesülése megkésetten indult, és nem fejeződött be a 20. században, a sajtótörténeti kutatások elméleti és módszertani megalapozására sem került sor. Ez a körülmény napjainkig fenntartja az igényt a hiányzó elméletek, módszerek, bibliográfiák és monográfiák kidolgozására, azonban ezek a célok nem feltétlenül a nemzetközi kutatási irányok figyelembevételével valósulnak meg. Jelenleg az egyedi diszciplináris módszerek alkalmazása helyett az interdiszciplinaritás elvének érvényesítése fogalmazódik meg elvárásaként, valamint a leírást az összehasonlítás váltja fel, az egyedi jelenségek vizsgálata során pedig a kontextusba helyezés is szükségessé válik.

A divatlapkutatás hazai történetében a politikai, az eszmetörténeti és az esztétikai kérdések mellett a társadalomtörténeti, a médiatörténeti, a szociológiai szempontok érvényesítésével új megvilágításba kerülhet a divatlapok szerepe a társadalomban, a sajtó és/vagy az irodalom rendszerében. A divatlapok általam javasolt genderszemponturnak megközelítése pedig akkor lehet eredményes, ha a nők korabeli reprezentációjának vizsgálatát a reformkori nemzeti törekvések, valamint a sajtó- és a könyvpiac helyzetének együttes elemzésével, egymáshoz viszonyításával végezzük el.

Irodalom

Belinszki Eszter (2000): A kritikai kultúrakutatás a médiaelemzés gyakorlatában. *Médiakutató*, ősz.

Beöthy Zsolt (1906): *A magyar irodalom története*. Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R-Társulat.

Dezsényi Béla (1946): Sajtó és irodalom. *Magyar Könyvszemle*, 1–4. sz.

Frankenburg Adolf (1861): *Őszinte vallomások*. Pest.

Frankenburg Adolf (1868): *Emlékiratok*. Pest.

² Lauka Gusztáv 1848-ban megjelenő Charivari-Dongóját az első vicclapként tartjuk számon. A vicclapok, élclapok fellendülése az 1850-es évek végétől figyelhető meg.

- Goriupp Alice (1930): Az Életképek szerkesztőváltása 1847-ben. *Magyar Könyvszemle*, 3–4. sz.
- Gyáni Gábor (2006): Sajtótörténet a társadalomtörténész szempontjából. *Médiakutató*, tavasz.
- Hall, Stuart (2005): A kritikai kultúrakutatás két paradigmája. *Helikon*, 1–2. sz.
- Jókai Mór (1872): Írói arcképek. In: Egyed Ilona, szerk. (1993): *Jókai Mór. Írói arcképek*. Budapest: Unikornis Kiadó.
- Kéri Katalin (2008): *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867–1914*. Pécs: Pro Pannonia Kiadó.
- Kókay György, szerk. (1979): *A magyar sajtó története I. (1705–1848)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kosáry Domokos & Németh G. Béla, szerk. (1985a): *A magyar sajtó története II/1. (1848–1867)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kosáry Domokos & Németh G. Béla, szerk. (1985b): *A magyar sajtó története II/2. (1867–1892)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Körmöczi Katalin, szerk. (2000): *A márciusi ifjak nemzedéke: „Nem küzdénk mi sem dicsőség-, sem díjért.”* Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.
- Lipták Dorottya (2011): A modern kori könyv- és sajtótörténeti kutatások állapotáról. Paradigmaváltás, problémafeltárás, alapelvek, programok, feladatok. *Magyar Tudomány*, 9. sz.
- Margócsy István (1990): A magyar irodalom kultikus megközelítései. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 3. sz.
- Margócsy István (1999): *Petőfi Sándor*. Budapest: Korona Kiadó.
- Márkus László (1979): A legújabb kori magyar sajtótörténetírás módszertanáról, különös tekintettel az 1919–1944 közötti magyar sajtó történetére. *Századok*, 5. sz.
- Mátay Mónika (2008): Hamis Vénuszok: nődandyk a polgárok között. In: Bakó Boglárka & Tóth Eszter Zsófia, szerk. (2008): *Határtalan nők. Kizártak és befogadottak a női társadalomban*. Budapest: Nyitott Könyvműhely.
- Morvai Zsuzsanna (2002): Női lapok indulása a 19. század elején és a nők olvasóvá érése. *Könyv, könyvtár, könyvtáros*, 9. sz.
- Nagydiósi Gézáné (1957): Magyarországi női lapok a XIX. század végéig. *Az OSZK évkönyve*.
- Pintér Jenő (1933): *Magyar irodalomtörténet VI. kötet. A magyar irodalom a XIX. század második harmadában*. Budapest.
- Sári B. László (2005): A kultúra demokratizálódása. *Helikon*, 1–2. sz.
- Sélei Nóra, szerk. (2006): *A feminizmus találkozásai a (poszt)modernnel*. Debrecen: Csokonai Kiadó.
- Sipos Balázs (2000): Sajtó és tudomány (A sajtókutatás története és intézményesülése Magyarországon a II. világháborúig). *Múltunk*, 2. sz.
- Sipos Balázs (2002): Irodalom és újságírás viszonya Magyarországon a 20. század első felében Magyarországon. *Médiakutató*, tél.
- Sipos Balázs (2011): *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Politika- és társadalomtörténeti vázlat*. Budapest: Argumentum.
- Szajbély Mihály (2005): A médiatörténet és a sajtótörténet viszonyáról. *Médiakutató*, tavasz.
- Szajbély Mihály (2010): *Jókai Mór*. Pozsony: Kalligram.
- Széchenyi Ágnes (2004): A huszadik század hiányzó sajtótörténete – adósságlista és javaslat. *Magyar Tudomány*, 10. sz.
- Szegedy-Maszák Mihály (1996): Merre tart az irodalom(tudomány)? *Alföld*, 2. sz.
- Szegedy-Maszák Mihály (2000): *Újraértelmezések: Esszék – irodalomról*. Budapest: Krónika Nova Kiadó.
- Szilágyi Márton (2001): *Liszniai Kálmán: egy 19. századi életpálya társadalomtörténeti tanulságai*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- T. Erdélyi Ilona (1970): *Irodalom és közönség a reformkorban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tamás Anna (1959): Őrségváltás az Életképeknél. *Irodalomtörténet*, 3–4. sz.
- Tamás Anna (1970): *Az Életképek 1846–1848*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Thomka Beáta (2012): *Befejezetlen könyv*. Budapest: Kijárat Kiadó.
- Toldy Ferenc (1864–1865): *A magyar nemzeti irodalom története. A legrégebb időktől a jelen korig*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Vahot Gyula (1880): *Vahot Imre emlékiratai és Petőfi Sándor emlékezete*. Budapest.
- Völgyesi Orsolya (2007): *Egy siker kudarca: Kuthy Lajos pályafutása*. Budapest: Argumentum Kiadó.

Pintér Györgyi az ELTE-BTK magyar szakán szerzett bölcsész tanári diplomát 2006-ban. Jelenleg az ELTE-BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola hallgatója a Romantika programon. Az 1840-es évek irodalmi divatlapjait kutatja.

Takács Róbert

A Népszava „hiányzó” negyven éve¹

A tanulmány a Népszava 1948 és 1989 közötti történetét mutatja be. Azt a négy évtizedet, amely alatt a napilap „átlagos”, „tipikus” újságként létezett, és amely négy évtized éppen emiatt lényegében ismeretlen vagy legalábbis alig-alig tárgyalt időszaka az (amúgy) nagy múltú lap történetének.

A Népszava 1948 és 1989 közti története ritkán kerül előtérbe – ami nem meglepő. Míg 1948 előtti története egyúttal a magyarországi szociáldemokrácia története is, addig utána csak a magyarországi államszocialista nyilvánosság/propaganda történetének a része. A Népszava ekkor sokkal inkább a tipikust, semmint a kivételt képviselte, és ez igaz a Rákosi- és a Kádár-korra egyaránt, ami miatt nem is két korszakra bontva tárgyaljuk a lap történetét.

Az eljelentéktelenedéstől a „második számú” napilapig: a Népszava példányszáma és helye a sajtó szerkezetében

A korábbi karakteres, világos marxista álláspontot képviselő, a szerkesztőségi függetlenségre adó lap (Vass & Zalai K., 1991: 42–43) a Szociáldemokrata Párt (SZDP) felszámolása, az úgynevezett 1948. júniusi pártegyesülés után átadta a helyét egy nehezen behatárolható szerepű szakszervezeti lapnak. Ez a kor sajtó szerkezetében a párt lapja mögött maximum másodhegedűs lehetett – volna, ha a napilapok közül nem lett volna nagyobb jelentősége az értelmiséghez szóló, a párt úgynevezett szövetségi politikájában kulcsszerepet játszó Magyar Nemzetnek. A nagyvárosok határán túlra pedig inkább a Szabad Föld, a Képes Újság (két hetilap) és a megyei lapok értek el.

A Népszava tehát háttérbe szorult, noha példányszáma alapján az ország második legnagyobb napilapjává vált (a Népszabadságon kívül tulajdonképpen az egyetlen valóban az ország egész területén terjesztett napilap volt), és a rendszer „kitüntetett” célcsoportja, a munkásság számára szerkesztették. Az 1970-es évek végére a lap elérte a háromszázezres példányszámot, miközben a Magyar Nemzet 120 ezer, a kormány lapja, a Magyar Hírlap 50 ezer példány körül mozgott: megközelíteni csak a fővárosi délutáni „bulvárlap”, az Esti Hírlap volt képes, amely csúcsán, az 1970-es években 250 ezer példány közelébe jutott. Bár közismert, hogy a lapok példányszámát és árát nem a piac döntötte el még 1968 után sem, a Magyar Nemzet kivételével a sajtóirányítás nemigen állt ellen a lapgazda és a szerkesztőség kéréseinek, ha azt a kereslet indokolta és a papírhelyzet lehetővé tette.

A Népszava példányszámát ugyanakkor érdemes 1948-tól fogva – az SZDP betagozásától kezdve – követnünk. 1948 tavaszára világossá vált, hogy a Szociáldemokrata Párton belüli küzdelem eldőlt. A Magyar Dolgozók Pártjával (MDP) való egyesülést ellenzőket kiszorították a pártból – és napirendre került a párt sajtójából való kiszorításuk is. Létrejött a két munkáspárt közös sajtóösszekötő bizottsága, amely az SZDP-lapok és újságírók további sorsáról volt hivatva dönteni. A párt 31 vidéki lapjára a megszüntetés és a beolvasztás várt – a szociáldemokráciával összekapcsolódó Népszava és Világosság nevet, amelyet több vidéki SZDP-szervezet lapja viselt, az egyesített lapok nem vihették tovább:² magát a Világosságot átvette a fővárosi MDP, a Népszavát a Szakszervezetek Országos Tanácsa, a rendkívül ráfizetéses Kossuth Népe napilapot pedig megszüntették.³ A pártegyesülésig a lapok fő feladata a „szociáldemokratizmus” elleni harc, a „jobboldali szociáldemokraták” leleplezése maradt.

A fentiek fényében nem meglepő, hogy a Népszavától is elfordult korábbi olvasóközönsége, és a pártegyesülés utáni hónapban az előző év októberében még 95 000 körüli példányban nyomott újság 21 300 példánnyal elérte a mélypontot.⁴ Az ekkor indított első kampány, amely még viszonylag „szerény” célt tűzött ki az olvasótábor

¹ A tanulmány az OTKA támogatásával készült (PD 109103).

² Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (a továbbiakban: PIL) 274. f. 23/4. ó. e.

³ Jegyzőkönyv az MDP Titkárságának 1948. július 1-i üléséről. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) M–KS 276. f. 54/3. ó. e.

⁴ A Népszava mellett a többi szociáldemokrata lap is komoly visszaesést mutatott. PIL 274. f. 23/4. ó. e. – A 21 300-as példányszámot az MDP Szervező Bizottságának 1948. július 30-ai ülésére készült feljegyzés állapította meg. MNL OL M–KS 276. f. 55/13. ó. e.

megduplázásával (25 000 új előfizető előirányzásával) visszatornázta 40–50 000 közé a lap példányszámát, de a jelentés mégis kudarcként ítélte meg azt. Elsősorban azt húzta alá, hogy a lap két szék között a földre esett:

„A tömegek nem vették tudomásul, hogy a Népszava a Szakszervezetek lapja, s nem tudják – részben nem akarják – ennek következményeit levonni. Volt KP [kommunista párti] tagok részéről továbbra is fennálló animozitás és bizalmatlanság, volt SZDP tagok részéről vagy bizonyos harag vagy aggodalom mutatkozik.”

Amellett hangsúlyozta, hogy a lapot az állami és szakszervezeti középvezetők is elutasítják: a rendőrség nem adta meg számára azt a felvilágosítást, amit az MDP lapjai megkaptak, szakszervezeti vezetők tagadták meg tőle a nyilatkozatot, sőt még az Állami Áruházak is előbb hirdetett a kis társutas pártok lapjaiban, mint a Népszavában.⁵

A következő nagyszabású kampány 1949 nyarán indult: a Népszava ekkor hirtelen megháromszorozta példányszámát: 1949 augusztusában 137 000 példányban nyomták.⁶ Az erőszakos kampányok velejárója volt ugyanakkor, hogy a mesterségesen felpumpált mennyiség nem volt tartható: hamarosan 100 000-re esett vissza a példányszám, 1952-ben pedig már csak 75 000, majd 60 000 maradt. Az újabb mélypontot 30–32 000 példánnyal 1954–1955 fordulóján érte el a lap.⁷ Ebben az időszakban került a Magyar Nemzet a Hazafias Népfronthoz azzal a céllal, hogy Nagy Imre politikájának hathatós támogatást adjon, illetve ekkor lázadt fel a Szabad Nép szerkesztősége újfajta – egyenlőbb – viszonyt követelve a párt és újságírói között. A Népszavát viszont, bár a szerkesztőség tagjai szintén változásokat követeltek, szilárdan kézben tudta tartani az akkori főszerkesztő, Oroszi István – ami magyarázza is, hogy példányszáma 1956 nyarán sem haladta meg az 50 000-et, miközben a Szabad Ifjúság, a Dolgozó Ifjúság Szövetségének napilapja a 140 ezres példányszámot is elérte.

A forradalom alatt a Népszava (november 1-jétől) visszakerült az újjáalakult Szociáldemokrata Párthoz, míg a szakszervezetek Népakarat címmel indították újra lapjukat, amely 1958 elejéig így is jelent meg.⁸

A Népakarat példányszáma a forradalom után megugrott, ugyanis másfél hónapig csak a Népszabadság volt kapható rajta kívül, majd december végétől, az Esti Hírlap megindulásától fogva három napilap jelent meg. 1956 decemberében 100 000, 1957 januárjában 120 000, március elején 150 000, majd néhány hét múlva már 200 000 példányban adták ki.⁹ Az 1950-es évek végére ez enyhén visszaesett, de a 180 000 példányról indulva a hatvanas években stabil, kiszámítható növekedés jellemezte a lap (immár újra Népszava) példányszámát. A Népszava példányszáma 1970-ben 280 000 volt, majd az évtized végétől kezdve 300 000 körül (1987-ben 306 000).¹⁰ Ez egyben azt is jelentette, hogy a Népszava nyereséges „vállalkozásnak” minősült (az idézőjel 1968 után, mikor a lapkiadók is nyereségérdekeltségi rendszerre álltak át, elhagyható) annak ellenére, hogy a dotált papírárak, a központilag meghatározott napilapárak, a kompenzált postai terjesztés és a kiadói keresztfinanszírozás világában továbbra is szinte követhetetlen volt egy-egy lap nyereségessége. A Népszava Lapkiadó ezzel együtt 1965-ben közel 18 millió, 1970-ben 20,5 millió forintot fizetett be a Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT) kasszájába.¹¹

A fentieket persze a kor sajtószerkezetének, illetve sajtódinamikáját meghatározó tényezők ismeretében kell értelmeznünk. Az 1945-től kialakuló pártlapokra épülő sajtónyilvánosság 1948 után talaját veszítette: az új politikai helyzethez újfajta – a szovjetet példának tekintő – nyilvánosságmodell illett. A szerkezetváltás (lapmegszüntetésekkel és -összevonásokkal, profilmódosításokkal) néhány év alatt lejátszódott: a cél a fontos társadalmi rétegeket lefedő, monopolhelyzetben lévő lapok felépítése, valamint az ebbe az elképzelésbe nem beilleszthető lapok megszüntetése volt. Ebben a modellben csak néhány, de lehetőleg nagy példányszámú lapra volt szükség. Ugyanakkor a rövid idő alatt

5 Jelentés a Népszava terjesztési kampányáról. MNL OL M–KS 276. f. 55/13. ó. e.

6 Jelentés a sajtóreformról az MDP Titkársága részére (1949. október). MNL OL M–KS 276. f. 54/67. ó. e.

7 Jegyzőkönyv a SZOT Elnökségének 1954. decemberi üléséről. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár Szakszervezetek Központi Levéltára (a továbbiakban: PIL SZKL) 2. f. 3/137. ó. e.

8 Az utóbbi lap címe nem volt újdonság: a lapengedély intézményét még nem ismerő századforduló idején, amikor a szociáldemokratáknak nem volt pénzük a kaució letételére, a Népszava úgy jelent meg hetilapként, hogy hol a Népjog, hol a Népakarat, hol a Népjólét címet viselte (Révész, 1939: 14). A sajtóigazgatási szervekkel „játszott” macska-egér harc miatt a harmincas években szintén előfordult a Népakarat elnevezés.

9 Jegyzőkönyv a SZOT Titkárságának 1957. december 17-i üléséről. PIL SZKL 2. f. 4/432. ó. e.

10 Az adatok forrása: PIL SZKL 2. f. 3/433. ó. e.; PIL SZKL 2. f. 3/535. ó. e.; MNL OL M–KS 288 f. 41/502. ó. e.

11 Jelentés a SZOT Elnökségének a Népszava munkájáról (1972. április 10.) PIL SZKL 2. f. 3/462. ó. e.

700 000-es példányszámot elért Szabad Nép mellé 1956 előtt nem zárkózott fel „második” lap. Nemcsak a Népszava, de a Szabad Ifjúság, a Néphadsereg vagy a Világosság/Esti Budapest sem volt erre – már csak jellegénél fogva sem – alkalmas. A Magyar Nemzet pedig csak egy rövid időre, 1954 őszén, a Hazafias Népfrontnak való átadása idején került a középpontba. 1956 után a papírhelyzet is lehetővé tette, hogy a Népszava és az Esti Hírlap is komoly példányszámot érjen el. Míg 1948 és 1956 közt a Szabad Népé a Népszava példányszámát 15–20-szorosan is meghaladta, ez az arány a forradalom utáni konszolidáció éveiben négyszeresre szűkült, majd az 1970-es évektől 2,5-szeres szintre csökkent. Ebben szerepe volt annak, hogy a sajtóirányítás is támogatta a napilapszerkezet egyközpontúságának oldását, továbbá a párt kultúrpolitikájából is az következett, hogy minél többen minél többet olvassanak. Az 1970-es lapfejlesztési tervben például még az az elgondolás körvonalazódott, hogy minden családra jusson legalább egy napilap.¹²

A szakszervezeti, munkás-, tömegnapilap: a Népszava jellege és olvasói

A Népszava példányszámának alakulása összefüggött a lap jellegének kérdésével is. A lapgazdacserével ez elvileg adott volt: a szakszervezetek lapjává kellett válnia. 1945 után a különböző ágazati szakszervezetek sorra kapták a lapengedélyeket, az őket összefogó Szaktanács az egyik legnagyobb sajtótényezővé vált a pártok után. Egy dátumozatlan, vélhetően 1946-os összegzés szerint kilenc hetilapra, 11 kétheti lapra és 25 folyóíratra, azaz 45 időszakos lapra kapott engedélyt; egy 1947. szeptemberi kimutatás szerint már 64 szakszervezeti lap működött.¹³ A Szakszervezeti Tanácsnak azonban 1948-ig, a Népszava átvételéig saját napilapja nem volt (1946-ban azzal a hivatkozással, hogy erről a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot 1944 novemberében létrehozó szervezetek anno megállapodtak, minden további nélkül megkapta a napilapengedélyt egy Munka című újságra).¹⁴ A szakszervezeti lapcsalád, bár a kiadványok száma szűkült, később is fennmaradt.¹⁵ Időnként – főleg az 1950-es évek első felében – a párt- és a szakszervezeti vezetés hangoztatott olyan elvárást, hogy a Népszava váljon az egész szakszervezeti sajtó irányítójává, egyfajta ítésszévé. Ám ezt a szerepet igazán sohasem töltötte be. Ahogy azt is hiába írták elő, hogy a lap szakszervezeti tagsághoz, a dolgozókhöz szóljon, ez a célcsoport jóval kevésbé volt megfogható (körülhatárolható), mint az ifjúság, a parasztság vagy az értelmiség, a városi kisegyszintenciák, hiszen nagyon széles kört takart a bányászoktól a pedagógusokig, eltérő érdekekkel, érdeklődési körrel, iskolázottsággal. Ráadásul a munkásoknak, a szakszervezetekben szerepet vállalóknak ott volt a Szabad Nép is, amely magasabb színvonalon, jobb újságírókkal készült. Jól jellemezte a helyzetet Komor Imre főszerkesztő kifakadása a SZOT Elnöksége előtt 1954 novemberében: „egy teljesen meghatározatlan olvasótábor számára készíti” a lapot a szerkesztőség, és végre el kellene döntenie, hogy „a második országos jelentőségű munkáslapnak mi a feladata ebben az országban?”¹⁶ (A Népszava mindenesetre ezekben az években elsősorban termelési anyagokkal, a sztahanovista mozgalom népszerűsítésével „jeleskedett”, illetve nagy mennyiségben közölt hivatalos szakszervezeti anyagokat.)

A szakszervezeti jelleg mibenlétével kapcsolatos dilemma később is vissza-visszatért. Bár mind a pártvezetés, mind a szakszervezeti vezetés elvetette, hogy a Népszava egyfajta szakszervezeti közlönyvé váljon (amely részletesen beszámol a szakmai szervezetek és a SZOT vezető szerveinek tevékenységéről), az ilyen igények mégis újra és újra jelentkeztek. Az egyes szakszervezeti vezetők szívesen viszontlátták volna a lapban saját szakszervezeti üléseiket, határozataikat – sőt saját üzemlátogatásaikat is.¹⁷

Az ilyen jellegű igényeket azonban kordában lehetett tartani, már csak azért is, mert a lap még a hetvenes években is viszonylag behatárolt terjedelemben, csupán napi nyolc oldalon jelenhetett meg. A szerkesztőbizottság erre hivatkozva mutatta be és „védte” a lap belső arányait a SZOT Titkárság számára 1966 decemberében: az összerjedelem 40–50 százalékát a napilap híryanaga – belpolitikától sporton át a kishírekig – teszi ki, 25–30 százalékát foglalják

12 A tömegkommunikációs eszközök jelenlegi helyzete és fejlesztésének távlati elképzelései, 1970. MNL OL XIX-A-24b 48. doboz.

13 MNL OL XIX-I-10 56. doboz.

14 MNL OL XIX-I-10 39. d.

15 1969-ben 21 szakszervezeti időszakos kiadvány együttesen 645 ezres példányszámban jelent meg. PIL SZKL 2. f. 3/433. ó. e.

16 Jegyzőkönyv a Szakszervezeti Tanács Elnöksége 1954. december 24-i üléséről. PIL SZKL 2. f. 3/137. ó. e.

17 Jegyzőkönyv a SZOT Elnöksége 1972. április 24-i üléséről. PIL SZKL 2. f. 3/462. ó. e.

el a hirdetések, 15 százalékát programok közlése, 6–8 százalékát képek; a fennmaradó hely három-négy nagyobb lélegzetvételű cikk közlésére volt csak elegendő.¹⁸

A fenti arányok, amelyek között a napi hírek, információk ilyen jelentőségűek, az 1965-ös tájékoztatási határozat után születtek. A Politikai Bizottság eme határozata „emancipálta” hivatalosan a sajtó hírközlő funkcióját, és emelte be a nevelő, meggyőző, mozgósító szerepek mellé, kimondva azt, hogy a közönség a lapokból jogosan szeretne tájékozódni (Cseh et al., 2004: 343–348). A Népszaváról 1966-ban készült jelentés beszélt először a lap hármaskörű funkciójáról, azaz a szakszervezeti lap és tömeglap mellett immár politikai napilap jellegéről.¹⁹

Az 1956 utáni masszív példányszám-emelkedés a szerkesztők magabiztosságára is visszahatott: öntudatosan visszautasították az olyan véleményeket, hogy a Népszavának valamiféle szűkebb perspektívából kellene foglalkoznia a belpolitikai élettel. Így vetette el határozottan Siklós János azt az elképzelést, hogy a szakszervezeti jelleg az üzemi látóhatárral volna egyenlő. „Ezzel nem lehet egyetérteni, mert [a Népszava] egy hatalmon lévő osztály lapja, és ezt a lapnak is tükröznie kell” – szögezte le a szerkesztőbizottság jelentése azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy az új gazdasági mechanizmus gyárfalakon kívül jelentkező következményeivel is foglalkozzon-e az újság. A válasza egyértelmű: a Népszava országos lap, amely az országos kérdésekről általános módon is szólni kíván.²⁰ A szakszervezeti jelleg pedig (és ebben a SZOT-vezetés és a pártirányítás is egyetértett) mindezen belül, tehát nem a szakszervezeti hírek és tudósítások nagy arányával, hanem a cikkek tartalmában kellett képviselni. A leggyakrabban ezt úgy foglalták össze, hogy az írók szemléletükön keresztül fejezzék ki azt, hogy a szakszervezetek lapjáról van szó. Ennek nehézségeit azonban a lapgazda (konkrétan a SZOT főtitkára, Brutyó János) is elismerte 1962-ben: „Nem könnyű olyan lapot szerkeszteni, mely úgy felső szinten, mint az egyszerű dolgozók köréből meg is vegyenek; ne legyen olyan, mint a Népszabadság, de szaklap se legyen.”²¹

A SZOT propagandaosztálya 1966-ban a következő három vonással írta körül a Népszava sajátos, többi laptól eltérő karakterét. Elsősorban a munkásosztály politikai fóruma; ezzel összefüggésben stílusa („hangja”) egyszerűbb (lévén kevésbé iskolázott olvasóknak készül); érdekvédelmi tevékenysége szélesebb, mélyebb, mint más lapoké: behatóan foglalkozik a fogyasztás, az ellátás, az ár- és a bérvizonyok kérdésével, illetve (már ekkor, két évvel a gazdasági reform előtt) felveti az érdeklődések problémáit.²²

A gazdasági reform a nyilvánosság szerkezete kapcsán azt a kérdést vetette fel, hogy az egyéni, a csoport- és az osztályérdekek nyílt elismerése elvezet(hetne) az érdekek feltárásának és ütköztetésének nagyobb szabadságához. Egyes elképzelések szerint eme legitimnek elismert „másodlagos értékek” mentén kellett volna átstrukturálni a nyilvánosságot, amiben a Népszava helye elég stabilan behatárolható lett volna, hiszen nem jelentett volna komoly változást addigi karakteréhez képest (Fodor, 1976): a SZOT lapja az ipari munkások és egyéb alkalmazottak érdekeit képviselte volna ebben a rendszerben is.

A gyakorlatban a lap karakterében a termelési és érdekvédelmi tematika valóban az egyik pillér volt. A szerkesztőség önálló írásainak jelentős része dolgozott fel üzemi, hivatali konfliktusokat, járt utána olvasói panaszoknak. A jellemző, úgynevezett „korrekt” Népszava-írás típuspéldája volt, ahogy a lap Matel Konrád csepeli villanyszerelő sérelmével foglalkozott. Az érintett törzsgárdatag azt kifogásolta, hogy öt éve nem emelték a fizetését. Az újságíró kiment a Csepeli Erőműhöz, és végighallgatott minden érintettet az üzemi szakszervezeti bizottság titkárától kezdve a műhelybizottság vezetőjén át a szakszervezeti bizalmiig, hogy aztán az üzemvezetővel együtt levonja a tanulságot: az érintett munkás igénye jogos, de vannak ennél jogosabbak is; ügyét mégis hamarosan elintézik.²³ A Népszava riportjai a bérek kérdésén túl sokat foglalkoztak a lakáshelyzettel, a fiatalok problémáival, a munkahelyi gondoskodással, a kulturális és egyéb szolgáltatásokkal – szintén főleg a „munkások” szemszögéből, az üzemek világának keretein belül –, illetve az árak és az árukínálat minőségét is figyelemmel kísérték. Mindez lényeges tematikai oldódás volt az 1950-es évek elejéhez képest, amelynek Népszavája lényegében három kérdést ismert: a termelést és a munkaversenyt, a szakszervezeti életet és a külpolitikát.

18 Jelentés a Népszava munkájáról (1966. december 5.). PIL SZKL 2. f. 4/669. ó. e.

19 Jelentés a Népszava munkájáról a SZOT Titkársága részére (1966. december 5.). PIL SZKL 2. f. 4/669. ó. e.

20 Jelentés a Népszava munkájáról a SZOT Elnöksége részére (1970. május 25.). PIL SZKL 2. f. 3/433. ó. e.

21 Jegyzőkönyv a SZOT Elnökségének 1962. április 28-i üléséről. PIL SZKL 2. f. 3/237. ó. e.

22 A SZOT Kulturális, Agitációs és Propaganda Osztálya megjegyzései a Népszava munkájáról készült jelentéshez (1966. december 5.). PIL SZKL 2. f. 4/669. ó. e.

23 Zsidai Pál: Miért nem kapott béremelést? Népszava, 1969. május 7.

A lap másik említett karaktervonása, a munkásoknak szóló „egyszerűbb hang” valójában a Népszava szerkesztési elvének enyhe bulvárjellegét takarta. A „szenzációhajhászás” továbbra sem lett legitim szerkesztési elv, de a képes kishírek (igaz, témájukat tekintve ezek a termelési eredményektől a külföldi rizstermesztési módszeren át az újfajta rádióig terjedtek) már a Népszava első oldalán feltűntek, ahova legalább kilenc-tíz, de akár 12 különböző szakszervezeti, külpolitikai és protokoll anyagot is beszuszakoltak. A vezércikk csak az 1980 ősztől vált mindennaposra, mikor áttértek a lap ofszetnyomására. A rövid írások dominálták az utolsó és a napi mozaikoldalt is. Ezek hírei között már bőven voltak bűnügyi, baleseti hírek, kis színesek, sőt akár „sztárpletykák” is. A kissé bulváros tördelésen túl a belső cikkek terjedelme is csak a legtrikább esetben haladta meg a félfoldalnyt, ami a Népszabadság vagy a Magyar Nemzet gyakorlatában megszokott volt.

A lap és olvasója

A lap olvasótábora alapvetően a fentieknek megfelelően alakult. A Népakarat kérdésében folyó 1957-es szakszervezeti viták megmutatták, hogy a hatalom még a diktatúra kemény szakaszaiban sem volt képes kontrollálni a társadalom számos folyamatát. Azt legalábbis semmiképp, hogy kik legyenek egy lap olvasói, vagyis kik fizessenek elő egy adott lapra. A Rákosi-korszaktól a lapterjesztés kérdésében két ponton mindenképpen eltérés volt (lényegében már 1953 után): egyrészt felhagytak az erőszakos terjesztési kampányokkal, másrészt nem erőltették tovább a sajtómegbízottak és a sajtóaktívák hálózatára épülő „társadalmi terjesztést” – a feladatot a postára hagyták.

1957 decemberében a SZOT Titkárságán több szakszervezeti vezető kifogásolta az 1957 eleji postai előfizetőséggyűjtést – amely kormányhatározat alapján folyt –, mivel úgymond „kapitalista tendenciák” érvényesülnek: például nem tudható, kik az előfizetők (nincs róluk társadalmi összetétel szerinti összesítés), valamint túl magas az utcai lappéldányok aránya. A szerkesztőség igyekezett elhárítani a fenti vádakat. Erre az egyik válasz az olyan ipari területek felsorolása volt, ahol az 1957. évi előfizetői létszám jóval meghaladta a forradalom előttit: például Tatabányán 40 helyett 1400, Csepelen 120 helyett 3673, Diósgyőrben 90 helyett 1100 példány fogyott. Várkonyi István főszerkesztő kategorikus válasza szerint felesleges ilyenformán az előfizetők összetételét feszegetni, mert a lényeg az, hogyan szerkesztik a lapot. Ha az az ipari munkássághoz szól, akkor előbb-utóbb azok fogják olvasni, akiknek írják.²⁴

A Népszava olvasótáborának alakulása csak részben igazolta Várkonyi állítását. Egyrészt az 1970-es évek második felében megvizsgálták az előfizetéseket aszerint, hogy az ekkor több mint 300 000 példányban megjelent újságot felhasználják-e a szakszervezeti tisztségviselők, akiknek munkáját a lap elvileg segíteni hivatott. A némileg váratlan tanulság az volt, hogy a mintegy 400 000 fős csoport körében kifejezetten kevesen olvasták a lapot: e közép- és alsóvezetői kör (akik jellemzően egyben párttagok voltak) inkább a Népszabadságot járatta. A lap tehát inkább a szakszervezeti tagság, mintsem a funkcionáriusok körében volt kelendő. Ugyanakkor a Tömegkommunikációs Kutatóközpont is készített egy felmérést a lap olvasóiról, amely azt állapította meg, hogy csak kétharmaduk munkás, a többiek értelmiségiek vagy alkalmazottak. Ezt a közvélemény-kutatók az olvasó konzervativizmusával, régi lapjához való ragaszkodásával magyarázták:

„...a három évtizedes társadalmi átrétegződés következtében a munkásosztály hatalomra kerülésével, a munkáscsaládokból a gyerekek kikerülve alkalmazotti pályákra kerültek, de mindenhol magukkal vitték az apjuknak az újságját; a Magyar Tudományos Akadémiában nagyon népszerű a Népszava.”²⁵

A Népszava mint a dolgozók lapja esetében különösen nagy hangsúlyt kapott az, hogy szerkesztőség aktív, sokoldalú kapcsolatban álljon az olvasóközönségével. Ez természetesen nemcsak a Népszava számára volt követelmény, más szerkesztőségek is kaptak sok olvasói levelet, tartottak fenn részben érdekkijáró funkciót felvállaló levelezőrovatot és rendeztek ankétokat.

²⁴ Jegyzőkönyv a SZOT Titkárságának 1957. december 17-i üléséről. PIL SZKL 2. f. 4/432. ö. e.

²⁵ Jegyzőkönyv a SZOT Elnökségének Titkárságának 1978. február 27-i üléséről. PIL SZKL 2. f. 3/535. ö. e.

Az 1948 utáni években e téren elsősorban az úgynevezett munkáslevelezés kialakítását követelte meg a pártvezetés. A Politikai Bizottság 1951 szeptemberében foglalkozott a levelezés helyzetével, és Lenin nyomán megállapította, hogy „a lap csak akkor lesz eleven és életképes, ha öt vezető és állandó irodalmár mellett 500 és 5000 nem hivatásos irodalmár munkatársa lesz”. Ezzel szemben a Népszava eleinte nagyon szerény eredményeket tudott felmutatni. 1951-ben a 750 000 összpéldányszámban megjelenő szakszervezeti lapokhoz mindössze havi 600 levél érkezett. A Vasas Szakszervezet 90 000 példányban kiadott lapjának szerkesztősége csak annyi levelet kapott, mint a Hortobágyi Állami Gazdaság üzemi lapja. A Népszava 500–550 levele (egy évvel korábban még csak 200–300) a megyei lapok szintjén mozgott, miközben a Szabad Nép vagy a Néphadsereg, a honvédségi napilap esetében a havi 3000 levél volt jellemző ebben az időben.²⁶ Ezt a számot 1952 februárjára sikerül megduplázni, illetve 120–130 fős állandó levelezőt (lényegében helyi, üzemi tudósítót) szervezni: a beszámoló szerint a levelek 70–80 százalékát fizikai dolgozók írták termelési kérdésekről. Összehasonlításképp: a Szabad Nép ezekben az években 24–28 fős levelezési osztályt működtetett, 300–350 fős állandó levelezőgárdát alakított ki és postai forgalma a havi 4500 levelet is megközelítette (Pajor, 2012: 35).²⁷

Az 1950-es évek végén a helyzet „javult”. A szakszervezeti vezetőknek 1959-ben készített összefoglaló szerint a lap levélforgalma (miközben olvasótábora is jelentősen nőtt) napi 120–150 levél volt – és ezenfelül 30–40-en személyesen is felkeresték apróbb-nagyobb problémáikkal a szerkesztőséget.²⁸ Ezt Várkonyi István főszerkesztő úgy kommentálta, hogy „Nincs az, hogy kimennek a munkatársak az üzemekbe és levelezőket szerveznek”. A 120–150-es adat azonban nem emiatt tűnik túlzónak, hanem mert 1959-re összesítve 8000 levelet mutattak ki; 1961-ben 20 000 olvasói levelet, az 1960-as évek közepén 30 000-et jegyeztek fel. Ez volt a csúcspont, innen már enyhe visszaesés következett. Az így generált levélforgalom ennél jóval nagyobb volt, mivel azon túl, hogy egyes leveleket olvasói véleményként megjelentettek, illetve a rovatokhoz továbbítva cikkek alapötletétül szolgáltak, a szerkesztőségi politikához tartozott, hogy minden levelet meg kell válaszolni. Számos esetben ez utánajárását is megkövetelt: a szerkesztőség 1961-ben például ebből kifolyólag 5000 választ kapott hivatalos szervektől.²⁹ Természetesen a legtöbbről az olvasó a lapból nem értesült.

A szerkesztőségbe „bejárókat” a Népszavánál tanácsadás fogadta. Az 1961-ben a szerkesztőséget felkereső 4000 ember példája azt mutatja, hogy a szerkesztőség jelentékeny segítséget nyújtott a „kisembereknek” a munkaügyi, a nyugdíj-, a lakás- és más hivatali ügyek elintézésében. Mindezek tanulságait az újságban a tanácsadó rovat vonta le. Emellett további tipikus módja volt a közönség megismerésének az olvasóankétok rendezése. A szerkesztők, a vezető újságírók „kiszállásait” mindig a helyi szakszervezet rendezte – 1961-ben a 18 ankét alkalmával mintegy 1000 olvasó mondhatott véleményt a lapról.³⁰ Az ankétok száma később jelentősen nőtt: 1972-ben 50–60, 1978-ban 100 (azaz átlagban heti két) ankétot tartottak.³¹

Az olvasói visszajelzések alapján a szerkesztők a fenti lapprofillal elérték céljukat: egy-egy átlagos hónapban elsősorban a hétköznapok „apró-cseprő” ügyeivel foglalkozó írásoknak volt komolyabb olvasói visszhangjuk. 1977 első hónapjaiban például az alkoholizmus ellen írt cikk, a rákgyógyítás eredményeiről szóló írás, a tisztesség védelméről és az üzemi balesetekről készült riport, a jogi tanácsadó rovat válaszaihoz szóltak hozzá a legtöbben. Még a politikai rovat „kurrens” témái is ebben a körben mozogtak: az olvasó a közműfejlesztési hozzájárulás és az építési tilalmak felülvizsgálatának kérdéseire fegyelt fel.³²

26 Jegyzőkönyv az MDP PB 1951. szeptember 20-i üléséről. MNL OL M–KS 276. f. 53/83. ó. e.

27 Emellett persze működtek a kapcsolattartás más formái is: „a szocialista verseny nyilvánosságát elősegítő Vörös tábla és a tapasztalatcserét előmozdító népszerű sztahanovista szerdák és ankétok, valamint a sztahanovista fórum, hozzájárultak a lap munkájának megjavításához” – húzta alá a lapmunkáról készült 1951. októberi jelentés. A Népszava Szerkesztőbizottságának jelentése az MDP KV Titkársága részére a lap munkájáról (1951. október). MNL OL M–KS 276. f. 54/164. ó. e.

28 Jegyzőkönyv a SZOT Elnökségének 1959. június 27-i üléséről. PIL SZKL 2. f. 3/237. ó. e.

29 A Népszava Szerkesztőbizottságának jelentése a SZOT Elnöksége részére (1962. március). PIL SZKL 2. f. 3/237. ó. e. 30 Uo.

31 L. PIL SZKL 2. f. 3/462. ó. e. és PIL SZKL 2. f. 3/535. ó. e.

32 Jelentés a Népszavához érkezett levelekről (1972. január és 1972. február). MNL OL MK–S 288. f. 22. cs. 1977/28. ó. e.

A „lapgazdás lapok” sorsa: a Népszava irányítása

A Népszava helyzete a laptulajdonlás és a lap sajtóirányítása terén nem volt különleges. 1945 után a koalíciós pártok megegyezése alapján nem állították vissza a lapok magántulajdonlását, 1948 után pedig a tisztázatlan helyzetű lapok is egy-egy állami vagy transzmissziós szíjként működő társadalmi szerv felügyelete alá kerültek. E lapgazdák több-kevesebb intenzitással részt vettek lapjaik irányításában, de a politikai irányítást a párt- és az állami propagandaszervek végezték.

1948 és 1956 között a Népszavát keménykezű főszerkesztők irányították: 1949-től 1952-ig Komor Imre, 1953-tól 1956-ig Oroszi István. A kettő közt egy évig Rajcsányi Károly, aki Komorhoz hasonlóan a Szabad Néphez távozott. Ezekben az években elsősorban az ő felelősségük volt az előírt irányvonal tartása – kollektív vezetés csak átmenetileg, Komor Imre betegsége idején valósult meg. A szükséges információkat elsősorban a legfontosabb pártvezetőkkel és az agitációs-propaganda terület irányítóival és a szakszervezeti vezetőkkel ápolt kapcsolat révén, illetve a sajtóirányító Népművelési Minisztériumból – 1954–1955-ben a Nagy Imre által életre hívott Tájékoztatási Hivaltól – szereztek. A Népszava vezetője rendszeresen részt vett a Szabad Nép szerkesztőségi értekezletein is, így az MDP Központi Vezetősége lapjának irányító szerepe nemcsak a megjelent lap olvasásán, hangjának és állásfoglalásainak követésén keresztül érvényesült.³³ A szakszervezeti irányítás másodlagosságát jelzi Katkó István kifakadása a Népszava pártszervezetének 1954. október 20-ai szerkesztőségi értekezletén: öt éve, mióta a lapnál dolgozott, nem látta, hogy a SZOT vezetése foglalkozott volna a lappal, meglátogatta volna a szerkesztőséget.³⁴

Az irányítást biztosító, a sajtó vezetőinek rendezett értekezletek rendszere az 1960-as évekre véglegesült. A napilapok heti rendszerességgel kaptak tájékoztatást; a főszerkesztők az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályán, a rovatvezetők a Tájékoztatási Hivatal értekezletein. A kötelező előírások (sajtótervek, pro domók), kérések, ad hoc szempontok is e két helyről származtak. A Népszava szerkesztése során a szakszervezetek lapjaként emellett a többi laphoz hasonlóan szem előtt kellett tartania az MSZMP-kongresszusi és más fontos párthatározatokból eredő középtávú és kampányfeladatokat, mind elméleti-politikai cikkei tématerveinek kidolgozásánál, mind állásfoglalásai, kommentárjai megírásakor.

A Népszava és a szakszervezetek közti viszonyt 1970-ben foglalták határozatba, ám az lényegében a fennálló helyzetet rögzítette.³⁵ Eszerint a SZOT részéről az irányítást az Elnökség és a Titkárság végzi, amihez felhasználja „a SZOT apparátusát”. Ez a párt felépítésével megegyezően két intézményt takart: a lapért felelős SZOT-titkárt, illetve a SZOT Kulturális, Propaganda és Sportosztályát.³⁶ A főszerkesztő egyben hivatalból tagja volt a SZOT Elnökségének, és részt vett a Titkárság ülésein. Így például amikor 1969-ben Siklós János személyében kívülről hoztak főszerkesztőt a Népszava élére, a SZOT kooptálta őt.³⁷ A határozat kimondta, hogy az Elnökség, illetve a Titkárság rendszeresen megvitátja a lapmunka egészét. Erre az 1970-es évek végéig rendszeresen sor is került, igaz, a kétéves időszakot nem tartották be, inkább három-négy évente tűzték napirendre a lapmunka kérdését. A vitát minden alkalommal a szerkesztőbizottság által készített jelentés alapján folytatták. Az 1980-as években ezek a lapértékelések szép csendben elmaradtak. 1982-ben Jakab Sándor, a SZOT főtáskár-helyettese önkritikusan jegyezte meg, hogy:

„...a Titkárság hosszú ideje nem foglalkozott a Népszavával, mert abból indultunk ki korábban, hogy az Agit-Prop Bizottság, meg az Agitációs és Propaganda Osztály a pártban közvetlen irányítás alatt tartja, akkor mi úgy hanyagoltuk.”³⁸

Ám a lapmunka kérdése a következő években sem került napirendre, a formális szakszervezeti irányítás az 1980-as évekre kimúlt.

33 Jelentés a Népszava munkájáról a Szaktanács Elnöksége részére (1950. augusztus 16.). PIL SZKL 2. f. 3/36. ó. e.

34 Jegyzőkönyv a Népszava 1954. október 20-i össz-szerkesztőségi értekezletéről. MNL OL MK-S 276. f. 89/208. ó. e.

35 A SZOT Titkárságának 1970. január 19-i határozata a Népszava irányításáról. PIL SZKL 2. f. 4/780. ó. e.

36 Később Kulturális, Agitációs és Propagandaosztály.

37 Jegyzőkönyv a SZOT Titkárságának 1969. augusztus 25-i üléséről. PIL SZKL 2. f. 4/767. ó. e.

38 Jegyzőkönyv a SZOT Elnökségének 1982. február 5-i üléséről. PIL SZKL 2. f. 3/584. ó. e.

További irányítási szintként szerepelt az illetékes SZOT-titkár és a főszerkesztő, valamint a SZOT fenti agitproposztálya. Míg erről elmondható, hogy e csatornákon rendszeres és élő érintkezés, információáramlás zajlott, az alsóbb szintek között már akadozott a kapcsolat. A lap rovatvezetői, munkatársai már csak alkalmasszerűen találkoztak a SZOT-titkárokkal, osztályvezetőkkel és a szakmai szervezetek vezetésével – noha mindezt a szakszervezeti jelleg erősítése címén írták elő számukra. Ahogy 1962-ben Brutyó János megfogalmazta:

„A Népszava újságíróinak többebb kellene a SZOT lépcsőházában tartózkodniuk, megszokni azt, hogy a SZOT-nak vannak osztályvezetői is, szakmáknak titkárai, elvárjuk, hogy ismerjék a szakmák vezetőit.”³⁹

Az említett 1970-es határozat egyúttal kimondta az operatív beavatkozás tilalmát is: vagyis az egyes szakszervezeti szervezeteknek nem állt módjukban utasításokat adni a szerkesztőségnek, például megkövetelni, hogy egyes rendezvényeiről, törekvéseiről a Népszava tudósítson, illetve miként tudósítson. (Az ágazati szakszervezeteknek jellemzően ilyen jellegű kifogásaik, illetve igényeik merültek fel.) A határozat az esetleges viták megoldására is tartalmazott eljárást: a SZOT Titkárság volt jogosult kimondani a végső szót. Bár annak nemigen van nyoma, hogy összeütközések eljutottak volna erre a szintre.⁴⁰

Egy kevésbé rebellis lap: a Népszava és a hatalom viszonya

1948 és 1989 közt a hazai sajtó erősen irányított volt, mindezzel együtt voltak szakaszok, amikor a sajtó kicsúszott a pártvezetés kezéből: így 1954 őszén, 1956 nyarán, illetve az 1980-as évek elején, és persze a rendszerváltás kezdetére. Ezenfelül a követelmények és az irányítás szigora is változott a politikai helyzet függvényében. Az 1960-as években már természetessé vált, hogy a szerkesztőségek viszonylag nagyobb mozgástérrel bírnak megszabott lapprofiljukon belül. A Népszava is bátrabban vethetett fel például elosztási, ellátási problémákat, az árak és a bérek feszültségeit – igaz, az értékelések is elismerik, ezt főképp egyéni esetek kapcsán tette. Az általánosítás már csak kivételes esetekben tartozhatott a lap kompetenciájába. A Népszavának a Népszabadságnál nagyobb kommentálási szabadsága is csak annyiban merült fel – az 1960-as évek végén –, amennyire más lapoknál (Takács, 2012: 61). Gáspár Sándor például 1970-ben arra biztatta a szerkesztőség és a kulturális rovat vezetését, hogy a kulturális élet jelenségeit ne kezelje annyira „lojálisan”, mert a KB lapjánál nagyobb lehetősége van a műsorpolitika bírálatára.⁴¹ (Persze ez egy, a pártvezetésen belüli törésvonalra, az aczéli kultúrpolitikával való szembenállásra is rávilágít.)

Egyes lapok „félhivatalos” szerepkészletébe beletartozott a merészség – így a hetilapok közül a külpolitikai profilú Magyarország vagy az 1979-ben indult Heti Világgazdaság mélyebben informálta a közönséget, írásaiból az olvasó maga rakhatta össze a folyamatok értelmezését. A Magyar Nemzet némileg hasonló szerepet vitt a napilapok között. A Ludas Matyi „őfelsége ellenzéke” volt. A Népszavára azonban nem osztottak hasonló szerepet és nem is viselkedett rebellis lapként. Az említett szerkesztőségi értekezleteken ritkán említették a hibázók, a rossz példák között, a lapbeszámolók újra és újra pozitív helyzetet rögzítettek, amit alapvetően többnyire a párt- és szakszervezeti vezetés sem vont kétségbe. A lap újságíróit rendszeresen kitüntették az újságírói teljesítményeket elismerő Rózsa Ferenc-díjjal.

Ha a Népszava hibázott, akkor a sajtóirányítás által más lap esetében is sűrűn kifogásolt vétke volt: például az utasításban szereplő határidő előtt leadott közlemény, ellenőrzés nélkül közzétett téves információ, még nem eldöntött tervek

39 Jegyzőkönyv a SZOT Elnökségének 1962. április 28-i üléséről. PIL SZKL 2. f. 3/237. ő. e.

40 Az egy dokumentálható kivétel 1982 februárjában történt, amikor Gyöngyösi István, a SZOT Elnökségének és az MSZMP Központi Bizottságának tagja egy, a szakszervezeti jogsegélyszolgálatról szóló cikket kifogásolt. Az általa a SZOT Titkárság határozataival szemben, a szakszervezetek iránti bizalmat gyengítő írásnak minősített kritikát („a cikk oda tesz, ahonnan a kenyeret kapja”) Gedeon Pál főszerkesztő határozottan megvédte. Jegyzőkönyv a SZOT Elnökségének 1982. február 5-i üléséről. PIL SZKL 2. f. 3/584. ő. e. – A szóban forgó cikk: Kéri Tamás: Magyarázatok. Népszava, 1982. január 31.

41 Jegyzőkönyv a SZOT Elnökségének 1972. június 1-i üléséről. PIL SZKL 2. f. 3/433. ő. e.

„megszellőztetése”.⁴² Szintén kritika járt az olyan írásokért, amelyek „indokolatlan” vagy „teljesíthetetlen” igényeket szülhettek, sok milliós beruházásokat vártak el a kormánytól. A Népszavától az ilyen jellegű hibákat különösen szigorúan vették, mert széles (munkás)közönséget ért el a lap. Amint Siklós János főszerkesztő fogalmazott: „Amíg beszélgetünk, nincs probléma, de amikor 300 ezer példányban megjelenik a lap, akkor már probléma van, azért valakinek felelni kell.”⁴³ (Jellemző, hogy a Népszava e négy évtizedes történetének legnagyobb botránya egy nyomdahibából kerekedett ki. 1953 márciusában a következő szöveg került a lapba: „a magyar nép mély megrendeléssel” fogadta Sztálin betegségének hírére.⁴⁴ A vizsgálat feltárta, hogy mindez a nyomdai munkálatok végső fázisában történt, amikor már a hatfős megerősített szerkesztői olvasóbrigád és a szerkesztőség vezetéséből jelen lévő Gábor Pál is megnézte a kefelevonatot. Az ominózus részt újrasedették, a hiba itt csúszott be, amit az inspekciós olvasószerkesztő, Bodó Béla nem vett észre – a felelősség őt terhelte.)⁴⁵

Állandó kritika elsősorban a kulturális rovatot érte. Az 1940-es évek végén az elsődleges elvárás a hivatalos kultúrpolitika kiszolgálása volt, amely az esztétikai kategóriákat is politikaiként kezelte. A pártegyesítés után átalakult elvárások nyomását jól érzékeltetik a rovat munkatársának, a zenekritikus Jemnitz Sándor 1949. végi naplójegyzései. Egy példa:

„Fischer Annie tegnapi szép koncertjéről írtam »békebeli stílusú« kritikát, reménytelenül, mert Komor Imre nem fogja leközelíteni: nincs a cikkben elég »vonal«. Én viszont Schubertbe és Schumannba nem tudok vonalat becsempészni, de mint romantikus individualistákat sem tudom őket agyonbunkózni” (Breuer, 1984: 29–30).

Legélesebb formájában a szociáldemokraták letartóztatásának és perbe fogásának idején, 1950 nyarán indult támadás a Népszava kulturális rovata ellen. A lapmunkáról készült augusztusi jelentés is teljes egészében e nagyobb kampányt szolgálta: a lapot a „jobboldali szociáldemokraták egykori fellegvára”-ként jellemezte, ahol minden gond (például a határozatok elszabotálása, a „burzsoá”, „kozmpolita”, „idealista” nézetek „becsempészése”, a munkáskáderek elhanyagolása) forrása is a szociáldemokrata befolyás továbbélése. A vizsgálat a legnagyobb veszélyt a Palotai Boris vezette kulturális rovatnál találta, amelynek irodalomközpontú szemlélete távol állt a lapprofilban a munkásművelődést, szakszervezeti és üzemi kultúrmunkát középpontba helyező elvárásoktól. Az értékelés szerint „a rovat teljesen polgári és szociáldemokrata beállítottságú [...] Írásaik elvontak, nagyképűek, frázishalmazok...”⁴⁶ Ennek fényében nem meglepő, hogy a kulturális rovat szinte minden munkatársát az azonnal eltávolítandók listájára tették.⁴⁷

A Népszava kulturális (és sport-) rovatától elsősorban a „szakszervezeti jelleget” várták el, és gyakran felrötták, hogy a szakszervezeti és munkásművelődés (és sportélet) háttérbe szorul a hivatásos avagy magas kultúrával szemben. Részben ez húzódtott a Népszava kulturális mellékletének megindítása háttérben is, de legalább ekkora szerepe volt annak, hogy a Népszava érvényesítse: országos lapként a kulturális és a kultúrpolitikai kérdésekben is hallatja a szavát. A Szép Szó 1969 nyarán elhatározott újraindításával – szombatonként, négy oldalon – azt a célt tűzte ki a Népszava, hogy a szakszervezetek is bekapcsolódjanak a „szocialista kulturális forradalom” folyamatába. Vagyis kultúrpolitikai cikkekkel, szépirodalmi alkotásokkal erősíteni azt, amit elhalványodni láttak: a művészet közéleti szerepvállalását és a munkástémák feldolgozását.⁴⁸

A kritika – amely rendszerint egy-egy ott megjelenő alkotásra és nem a Szép Szó írásainak elemzésére épült – jellemzően a fenti célkitűzésektől való „elérést” érintette. Gáspár Sándor például 1972-ben azt róttá fel, hogy a

42 Ezen ügyek sorrendben: 1. 1961 novemberében a Népszava egy nappal korábban lehozta a SZOT és a Minisztertanács közös határozatát. 2. 1959. október 27-én a Népszava munkatársa elmulasztotta a telefongyárból kapott értesülés ellenőrzését. 3. 1958 októberében a Népszava közölte a Vigadó átépítésének a tervét. MNL OL XIX-A-24b 14., 9. és 10. doboz.

43 A konkrét vita vélhetően Orbán Attila Árstatisztikánk tanulságai című (Népszava, 1972. április 6.) cikke alapján robbant ki, amelyben a szerző KSH-adatsorokból kiindulva az új gazdasági mechanizmus óta bekövetkezett áremelkedések mértékét, illetve a kínálat egyoldalúságát tette szóvá a ruházati iparban, valamint a gyümölcs- és a zöldségellátásban. – Jegyzőkönyv a SZOT Elnökségének 1972. április 24-i üléséről. PIL SZKL 2. f. 3/462. ó. e.

44 A Népszava március 6-ai számában megjelent, „Féltő szeretettel fordul hazánk népe Sztálin elvtárs felé” című tudósításáról van szó.

45 MNL OL M–KS 276. f. 89/208. ó. e.

46 Jegyzőkönyv a Szaktanács Elnökségének 1950. augusztus 19-i üléséről. PIL SZKL 2. f. 3/36. ó. e.

47 Palotai Borist mint „munkásellenest”, Jemnitz Sándort mint régi szociáldemokrata nézetek „becsempészőjét”, Török Máriaat mint „polgári beállítottságút” említették; kívülük Szűcs Ilát és Rózsa Lászlót is veszélyesnek minősítették, Faludi Györgyöt pedig már korábban letartóztatták.

48 Jegyzőkönyv a SZOT Elnökségének 1969. június 30-i üléséről. PIL SZKL 2. f. 3/417. ó. e.

mellékletben időnként borzalmas versek jelennek meg. „Tudom, hogy a fiatalokat meg kell szólaltatni, de ne a Népszavában próbálkozzanak” – fakadt ki. Siklós János főszerkesztő azonban nagyon is „aczéli” választ adott a kritikára. Egyrészt művészekkel dolgozni nem egyszerű dolog, nagyon nehéz emberek – ergo nagy adag türelem szükséges megnyerésükhöz. Másrészt a Szép Szó érdeme, hogy ott „egy hónapban annyi irodalom jelenik meg, mint a Kortársban”;⁴⁹ tehát hatalmas kulturális értéket képvisel, egyben nagy mennyiséget is, amiben megfér egy-egy merészebb, modernebb hang is.

A Népszava életében négy olyan időszak emelhető ki, amikor a lap kisebb-nagyobb mértékben szembekerült a sajtóirányítással, illetve a pártvezetéssel: 1954-ben, 1956 novembere 4-e után, valamint sokkal kevésbé kiélezett körülmények között az 1960-as évek végén és az 1980-as évek elején.

1954 októberében az egész fővárosi sajtó megmozdult, mivel a Szabad Nép 1954. október 22–25-ei párttaggyűlésén a lap újságírói Nagy Imre politikája mellett tettek hitet, és fellázdak a pártirányítás addigi módszerei ellen (Takács, 2006: 7–24). A Központi Vezetőség október 1–3-ai ülése nyomán a Népszava szerkesztőségében is felszínre törtek elégedetlen hangok, ám azok inkább csak Oroszi István főszerkesztő személyét és vezetési módszereit vették célba. Több újságíró névtelen levélben fordult az MDP Titkárságához – tehát véletlenül sem a lapgazdához –, hogy a munkatársak megfélemlítését, az ellenvélemények elfojtását, a pártdemokrácia sorozatos megsértését panaszolja fel Rákosi Mátyásnak.⁵⁰ Az október 20-ai szerkesztőségi párttaggyűlésen is zúgolódtak a párttagok, de az igazi áttörést csak a november 6–8-ai taggyűlés hozta meg.⁵¹ Ekkor a szerkesztőség számos tagja felsorakozott a Szabad Nép jelszavai és követelései mögé. Felrótták, hogy a szerkesztés csak késve és határozatlanul, következetlenül követte a júniusi politikát. Ennek kapcsán a párt vezető politikusainak felelősségét is felvetették: bírálták Gerő Ernő, Farkas Mihály és Komócsin Mihály megnyilvánulásait – tehát Rákosi személyét a Népszava „renitensei” sem merték kikezdeni. Többen szóvá tették a lap őszintétlen hangját, az elhallgatások és hamisítások tucatjait. Így a vidéket, üzemetek járó újságírók hiába tudtak visszaélésekről, üzemi balesetekről, azt nem írhatták meg, ahogy a jugoszláv helyzetről is nyíltan beszéltek az utcán, de ez nyomtatásban nem láthatott napvilágot. A lapvezetés szemére hányták, hogy a Népszava még októberben is takargatta a „disznóságokat”, miközben a Szabad Nép, a Magyar Nemzet és a Béke és Szabadság több leleplezést, nagy hatású bírálatot is közölt.

A Szabad Népnél megjelenő új, a politika alakításába beleszólást követelő újságírói szerepfelfogásnak a Népszavánál is több követője akadt. Mészáros Emil lényegében a KV lapjánál elhangzottakat visszhangozta:

„Bizonyos fokig a pártot tőlünk távol eső, valahol fenn a KV épületében levő elvont fogalomnak tekintjük, és nem vesszük észre, hogy a párt mi magunk vagyunk. Nem vesszük észre, hogy nemcsak a saját házunk, hanem a párt portája előtt is seperni kell.”⁵²

A népszavások abban is egyetértettek a Szabad Nép újságíróival, hogy a hibák gyökere az a helyzet, hogy olyan politikát kellett megmagyarázniuk, helyes útként üdvözölniük, amelynek téves voltát az olvasók nap mint nap saját bőrükön tapasztalhatták, nem a szerkesztőségből eredt.

A Népszava szerkesztőségében a sajátos színt a munkáskáderekkel szembeni kirohanások jelentették. A magyar sajtóban 1945-ben, majd 1948 után egy újabb jelentős személycseré zajlott le: az agitprop vezetés nagy számban állított munkába származása, fizikai munkaköre és párttagsága alapján rendszerhűnek tételezett újságírókat, akiket a régi újságírók természetesen bizalmatlanul fogadtak. Sok esetben az elemi íráskészségük is hiányzott. Oroszival szemben ez „alkalmas” támadási felületet jelentett, mert a Népszava 1953 márciusában kinevezett főszerkesztője is tipikus munkáskáder volt: négy elemi végzett kesztyűszabásként indult el a bőripari szakszervezetben, míg a Népszavához 1948-ban helyezték át a szakszervezeti központi vezetésből.⁵³ Így a Népszava pártszervezetének vitájában nagy hangsúlyt kapott, hogy az újságírói szakmához bizonyos rátermettség is szükséges, bárkiből nem lehet jó újságírót faragni.

49 Jegyzőkönyv a SZOT Elnökségének 1972. június 1-i üléséről. PIL SZKL 2. f. 3/433. ó. e.

50 A Népszava munkatársának névtelen levele Rákosi Mátyás részére (1954. október 14.). MNL OL MK–S 276. f. 89/208. ó. e.

51 Jegyzőkönyv a Népszava alapszervezet 1954. november 6-i és 8-i taggyűléséről. – Jegyzőkönyv a Népszava 1954. október 20-i összszerkesztőségi értekezletéről. Mindkettő: MNL OL MK–S 276. f. 89/208. ó. e.

52 Jegyzőkönyv a Népszava alapszervezet 1954. november 6-i és 8-i taggyűléséről. MNL OL M–KS 276. f. 89/208. ó. e.

53 MNL OL M–KS 276. f. 54/236. ó. e.

A Népszava szerkesztősége azonban nem jutott el a lázadásig: az 1955. márciusi KV-határozat után készült értékelés azt húzta alá, hogy a főszerkesztő – aki beosztottait meglepve novemberben önkritikát gyakorolt – ura maradt a helyzetnek.⁵⁴ Így aztán a lázadókat sem távolították el a szerkesztőségből, mint ahogy a Szabad Nép esetében történt: Oroszi kritikusan – mivel feladták a politikai ellenállást – megőrizhették pozícióikat. Amikor a hatalom elleni lázadás – a Petőfi-kör sajtóvitáján és azt követően – újra fellángolt, és a sajtó egyre több témát kezdett újra tárgyalni, a Népszava újságírói a követők és nem a hangadók közé tartoztak.

1956 októberében a Népszava követte a forradalmi hangulatot. Az október 24-ei lap – amelynek tíz oldalából nyolc az előre betördelt anyagot hozta – még ellentmondásos képet mutatott. Egyszerre közölte címlapján a SZOT Elnökségének nyilatkozatát, amely szerint a békésnek tervezett tüntetést „felelőtlen elemek és provokátorok ellenforradalmi megmozdulássá igyekeztek átalakítani”, illetve határolódott el a 23-án este a rádióban elhangzott Gerő-beszédtől.⁵⁵ A következő napokban a Népszava csak röplapként jelent meg, 27-én egyáltalán nem.

1956. november 1-jétől négy napig a Népszava újra a Szociáldemokrata Párt napilapjaként került az olvasókhoz; főszerkesztőként Kéthly Anna, felelős szerkesztőként Révész Mihály jegyezte. E néhány nap alatt a lap tartalmát a forradalom eseményeinek hírei és a nemzetközi helyzet alakulásáról szóló tudósítások tették ki, így kiforrott karakterről, a szociáldemokrata identitás visszaszerzéséről e négy szám alapján nemigen beszélhetünk.

Mindeközben az 1948-ban életre hívott szakszervezeti lap sem szűnt meg, csak nevet váltott, és Népakaratként működött tovább. November 4-e után nem szűnt meg: a szerkesztőség, amely elkötelezte magát a forradalom vívmányai mellett, nem tudta zökkenőmentesen követni a kormány törekvéseit. A lap novemberi és decemberi szerkesztését a SZOT néhány vezetője még egy évvel később is felemlgette – így azt, hogy a lapban megjelent cikkek fenntartásokkal szóltak a karhatalomról, ahelyett hogy támogatták volna, vagy azt, hogy a rendteremtés fenntartás nélkül való igenlése helyett többször a törvényesség betartása mellett emelt szót. Más szakszervezeti vezetők ugyanakkor megvédték az újságírókat.⁵⁶ Az utóbbiak helyzetelemzése tűnt realisabbnak. Eszerint egy rendkívül kiélezett, bizonytalan kimenetelű szituációban, amikor elkerülhetetlen volt, hogy a szerkesztőség számtalan kérdésben állást foglaljon, amikor egyrészt szem előtt kellett tartani, hogy ne menjenek szembe se a még formálódó pártállásponttal, se a szakszervezeti értékelésekkel, ugyanakkor a közönség előtt se válhatott újra teljesen hiteltelenné a lap, nos ebben a szituációban nem lehetett „ingadozások”, „tévedések” nélkül újságot szerkeszteni. Ráadásul ami 1956 novemberének közepén még elfogadhatónak tűnt, egészen másképp hangzott 1957 novemberében. Csak ennek egy szakszervezeti vezető beszéde esetén kevés nyoma maradt, míg az újságírók ellen a leírt szavakat az igazoló bizottságok felhasználhatták.

A Népakarat nagy 1956-os botránnya, amely napra pontosan egybeesett a Népszabadság szerkesztőségének egy letiltott vezércikket követő sztrájkjával (Sipos, 1992: 131–144.) mégsem ebből a bizonytalan szituációból fakadt. Az újság november 23-án megírta, hogy Nagy Imre és társai 22-én fél hétkor elhagyták a jugoszláv nagykövetséget, ahová 4-én hajnalban menekültek, ám a Népakarat munkatársai hiába telefonálták körbe az érintettek lakásait, még senki sem érkezett haza. A cikkből tehát egyértelműen kirajzolódott, hogy a kormány nem tartotta be az ígérését, ami Kádár Jánost rendkívül kínos helyzetbe hozta. „Amit a saját lapunk, a Népakarat írt, az aljas rágalom, oda katonai cenzor kell” – fakadt ki a Népakarat szerkesztői ellen. Ha katonai cenzor beállításáról nem is határoztak, a Népakaratot néhány hónap erejéig Lánosz János, a SZOT nemzetközi osztályának vezetője irányította kormánybiztosként (Némethné Vágyi & Sipos, 1993: 103., 114, 117. & 124).

Az 1956 utáni évtizedek a fentiekhez képest nyugalomban teltek, noha a Népszava a többi napilapnál több szerkesztőt „fogyasztott el”. Míg a Népszabadság gyakorlati munkáját majd két évtizedig ugyanaz a három főszerkesztő-helyettes irányította, az Esti Hírlap és a Magyar Nemzet élén az egész korszakban három-három, a Magyar Hírlap élén két főszerkesztő állt, a Népszavát – Lánossal együtt – hat főszerkesztő dirigálta. A főszerkesztőcsere ráadásul két alkalommal is azt jelentette, hogy a pártvezetés egy politikai megbízottat ültetett a szerkesztőség élére. 1969-ben egyszerre kettőt is: Siklós Jánost főszerkesztőnek, Zele Ferencet főszerkesztő-helyettesnek. Előbbi a Csongrád megyei pártbizottság első titkárából lett lapvezető, az újságíráshoz korábban annyi kötötte, hogy 1956 és 1959 közt – szintén mint átirányított

54 Feljegyzés a Népszava szerkesztőségéről (1955). MNL OL M–KS 276. f. 89/208. ö. e.

55 A néppel a szocializmus útján. Népszava 1956. október 24.

56 Jegyzőkönyv a SZOT Titkárságának 1957. december 17-i üléséről. PIL SZKL 2. f. 4/432. ö. e.

pártkáder – a Délmagyarországot vezette. Utóbbi pedig tíz évet ifjúsági lapoknál töltött, majd elvégezte az SZKP politikai főiskoláját, és a laphoz az Agitációs és Propaganda Osztály sajtóelosztályának éléről érkezett.⁵⁷

A főszerkesztőcsere okáról a hivatalos dokumentumok nem beszélnek. Az 1969 első felében megjelent lappéldányokat böngészve nem találunk semmi rendkívülit. A szerkesztőség felkarolt egyéni panaszokat, egy-egy ügy kapcsán körbejárta az állampolgárok és a munkahelyi, hivatali szervek ellentmondásait (úgymond megpróbálta kivezetni az embert a bürokrácia útvesztőiből). A szerzők kisemberpárti alapállása kivehető, még ha egyben a szakszervezetekkel, a kormánnyal szemben is megértést tanúsítanak. Ahogy Siklós János 1972-ben a SZOT Elnöksége előtt óvatosan hangsúlyozta:

„...van egy-két nagy réteg, amely rosszul él. Viszont nemcsak a kisnyugdíjasok ezek [...] ezeket [az ügyeket] napirenden kell tartani, a helyzetet javítani [...] Ez nem igazgató-falás, ez tényközlés.”⁵⁸

A Népszava ekkoriban (is) sokat foglalkozott a munkások munka- és életkörülményeivel: a munkásifjúság problémáival, a lakáskérdéssel és főképpen a bérkérdésekkel. Utóbbi esetben bizonyos fokig szembehelyezkedtek az új gazdasági mechanizmus révén támogatott differenciáltabb bérezés koncepciójával. Közben magával a gazdaságpolitikával, az új gazdasági mechanizmussal a lap írásai szinte egyáltalán nem foglalkoztak.

A főszerkesztőváltás után, 1970 nyarán, Gáspár Sándor a lapmunka kapcsán lakonikusan visszautalt az előző évre: „mintha egy időben a Népszava ellenzékben lett volna”, amit sikerült korrigálni.⁵⁹

A harmadik kívülről érkezett vezető Fodor László volt, aki a KB agitációs és propaganda osztályvezető-helyetteseként került a lap élére 1982 őszén.⁶⁰ Fodor kinevezése az 1969-es esettel ellentétben nem volt kirívó: az 1980-as évek elején a pártvezetés mindegyik országos napilaphoz és az MTV-hez is új vezetőt küldött, és az APO vezetésével is egy szigorú rendteremtőt állított Lakatos Ernő személyében. Ezzel a kényszerű generációváltást a fegyelem helyreállításának programjával kapcsolták össze (Murányi, 1999: 93–97).

A főszerkesztőcsere sosem jelentett biztosítékot az ellen, hogy a Népszava szerkesztőségében is dolgozzanak olyan újságírók, akik a hivatalos normarendszertől eltérő újságírói szerepfelfogást képviseltek, sőt ilyenek már az 1970-es években is dokumentálhatók.⁶¹ Az 1970-es évek „renitensei” azonban nem voltak lázadók, az 1980-as évek első felének „becsempészői” viszont már egy új nemzedéket képviseltek, akik fessegették a hatalom által nekik szánt partneri szerep kereteit. Az 1980-as évek elején a pártvezetés nem találta a hangot ezekkel az újságírókkal. A Lakatos Ernő vezette Agitációs és Propaganda Osztály számos cikket, megnyilvánulást tett szövé – de ennek írásban kevés nyoma maradt. A három dokumentálhatóan kifogásolt 1984-es írás közül egy betudható egy olyan bíráló anyagnak, ahol a szerző túlszaladt azon a határon, amelyet a sajtóirányítás még konstruktív bírálatnak tudott volna be.⁶² A miskolci 3-as számú Volán visszaéléseinek leleplezése inkább abból a szempontból érdekes, hogy a Népszava érdekvédelmi önmeghatározásába illett: ugyanis egy kirúgott munkást (kalauznót) vett védelmébe, és mutatta be a vele szembeni eljárások jogtalanságát.⁶³ Általános tanulságokat, rendszerbírálatnak felfogható következtetéseket nem fogalmazott meg, mégis – tán a vállalat vagy a megyei vezetés nyomására – néhány hónappal később a lap egy jellegzetes egyrészt-másrészt bírálattal tette helyre az ügyet.⁶⁴

57 Jegyzőkönyv a SZOT Titkárságának 1969. augusztus 25-i üléséről. PIL SZKL 2. f. 4/767. ó. e.

58 Jegyzőkönyv a SZOT Elnöksége 1972. április 24-i üléséről. PIL SZKL 2. f. 3/462. ó. e. – Ekkor már nemcsak „az igazgatót” lehetett bírálatni: a végrehajtásra vonatkozó észrevételeket a miniszternek is lehetett címezni. Kádár János 1968-ban az Írószövetség tagjaival rendezett találkozásán legalábbis így fogalmazott: „Amikor szidják a minisztériumot, az nem veszélyes, ki lehet bírni” (Feitl, 2008: 158).

59 Jegyzőkönyv a SZOT Elnökségének 1970. június 1-i üléséről. PIL SZKL 2. f. 3/433. ó. e.

60 MNL OL M–KS 288. f. 5/863. ó. e.

61 Az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottsága belpolitikai újságírásról kialakított állásfoglalását megtárgyaló szerkesztőségi párttaggyűlésen többen is kritizálták az újságírás helyzetét, lehetőségeit. A határozat azt a nézetet rögzítette, miszerint a belpolitikai újságírás fogyatékoságai nem a politikai életből erednek. Faragó István viszont felvetette, hogy az újságírásban jelentkező hibák évtizede jelen vannak, tömegesen vannak problémák, amelyekről a sajtó bírálatokat is közöl, de valamilyen oknál fogva sosem jut el a bajok gyökeréig. Ez Faragó szerint hitelességi problémát jelent, hiszen a leírtak nem vágnak egybe az olvasók tapasztalataival. Mallát Árpád pedig azt közölte, hogy az APB állásfoglalásának színvonala elmaradt az 1965-ös – a sajtó lehetőségeit elvben támogató – tájékoztatói határozattól. MNL OL MK–S 288. f. 22/1971. cs. 21. ó. e.

62 MNL OL MK–S 288. f. 22. cs. 1984/19. ó. e.

63 Szabó Iréne: Amit nem lehet bizonyítani, az nincs? Körjárat egy aktahegy körül 1. Népszava, 1984. augusztus 4.

64 Buszjegyek – más színben. Még egyszer a Volán 3-ról. Népszava, 1984. december 12.

A másik két cikk tipikus példája annak az áthallásos, allegorikus írásmódnak, amelyet sokkal inkább a Magyar Nemzettel kapcsolt össze a kor olvasója. Nem véletlen, hogy mindkettő eset a kulturális rovatban történt. Bányai Gábor Hamlet-kritikája kapcsán az APO egyenesen a szerző távozását követelte.⁶⁵ A Hamlet kiváló alkalom a diktatúra ügyes leleplezésére, és Bányai a kaposvári Ascher Tamás-féle rendezés kapcsán a kádári konszolidációt támadta meg a harmincévesek nevében:

„Ascher színpadán kölcsönös a felelősség: a hatalom nem engedi ugyan a cselekvést – kiegyezést ajánl helyette –, de ehhez az is kell, hogy Hamletet kielégítse a szó, tett helyett. Mert amikor a trónon ülők engednek cselekedni, akkor már késő: az maga a pusztulás.”

Hamlet ugyanis le lett szoktatva a lázadásról: „belenőtt kendőző korába, egy elkenő világba született bele”. A szerző kijózanító pofonként értékelte azt a megoldást is, hogy az „ifjú” Fortinbras a kiegyezést kereső, a heves fiatalokat atyai nyugalomra intő Claudiuszal egyidős. Sőt Claudius karaktere valószínűleg magát Aczélt jelenítette meg, és az egész kultúrpolitikát vette célba: „...a híres egérfogó jelenetben például Kaposváron nem ugrik föl dühödten: csak lágyan beletúr Hamlet üstökébe, rámosolyog – mit akarsz, öcsi? Ezt én jobban tudom!”⁶⁶

Kovács Júlia pedig már azzal kihúzhatta a gyufát, hogy arról a Latinovits-életrajzról⁶⁷ írt, amelyet úgymond „agyonhallgattak”. A konszolidáció kritikája itt is hangsúlyos elem: „Latinovits Zoltán forradalmár volt egy olyan korban, amikor a reális társadalmi törekvés a konszolidáció volt. Romantikus hős egy világban, ahol nem volt romantika.” Az újságíró egyben ars poeticáját is megfogalmazta:

„Mert mi valamennyien hősiesen araszolunk előre igazságaink érvényesítéséért. Valamennyien apránként megbolondulunk. Valamennyien sérülten zárjuk eredményes vagy kudarcos harcainkat. És valamennyien naponta újra kezdjük.”⁶⁸

A korra az is jellemző, hogy Kovács Júlia megúsza figyelmeztetéssel és egyhavi prémiummegvonással egyértelműen erősen kritikus cikkét.

A Népszava és hagyományai

A Népszava sokat változott négy évtized alatt, miközben megmaradt pártirányítás alatt álló, szakszervezeti elvárásoknak megfelelni köteles lapnak. Nem vált, reálsan nem is válhatott a sajtóbeli alternatív törekvések motorjává egy olyan lap, amely az egyáltalán nem reformer Gáspár Sándor által vezetett SZOT tulajdonába tartozott. Bár példányszáma tekintélyes szintet ért el, nem másolta – nem másolhatta – szovjet testvérlapjának a sikertörténetét: a Trudot 1988-ban már 18,7 millió példányban nyomták, a nyitottabb szemléletet már a glasznoszt meg hirdetése előtt is képviselte. Akkor sem, ha a Trud vagy a más szovjet lapok, a Moszkovszkije Novosztji, a Lityeraturna Gazeta vagy az Ogonyok népszerűségét, a gorbacsovi politikát az 1980-as évek végén a Népszava újságírói is igyekeztek felhasználni hazai törekvéseik igazolása érdekében.⁶⁹

A négy évtized során a Népszava akkor tágította a határokat, amikor arra mód nyílt, és a laptársai tették, illetve törték számára is az utat. Akkor bővítette az információs anyagát, amikor azt a hivatalos sajtópolitika is legitim olvasói igénynek ismerte el, és akkor kért lehetőséget bizonyos kérdések döntést megelőző vitájára, amikor ez – az 1960-as évek második felében – a szerkesztőségek legitim törekvésének tűnt. És akkor utasították rendre, amikor a többieket.

65 MNL OL MK-S 288. f. 22. cs. 1985/20. ó. e.

66 Bányai Gábor: A gyilkos unokaöccse. Népszava, 1984. január 7.

67 A recenzióban szereplő könyv Hegyi Béla Latinovits. Legenda, valóság, emlékezet című 1983-as kötete.

68 Kovács Júlia: Legenda vagy emlékezet. Népszava, 1984. január 8.

69 (bp): Stopperórával az újságosbódénál. Népszava, 1988. március 31.

Eközben kialakította sajátos, „kisembernek” szóló arculatát, amely a lap baloldaliságának markáns karakterét adta a szociáldemokrácia és a színvonalas marxista helyzetelemzések helyett.

A szociáldemokrata örökség felvállalására nagyon szűk mezsgye kínálkozott, ami nem a szerkesztőségen, hanem a szociáldemokrata mozgalom hivatalos megítélésén múltott. Az első évtizedekben csak a szakításról lehetett szó: a Népszava múltja 1919-ig volt felvállalható. „Elég, ha megmondjuk, hogy ez Európa legrégebbi munkáslapja, ugyanakkor a mi pártunk nem vállalhatja ennek a lapnak egész múltját, mert ott van a bűnös 25 esztendő” – szögezte le Komor Imre 1954-ben.⁷⁰

A szakszervezeti lap a forradalom alatt nevét is elveszítette, hogy a szociáldemokrata párt egy rövid időre visszanyerje – amit csak több mint egy év után, 1958. február 1-jén, a magyar sajtó napján vett vissza, de visszavett. A szerkesztőség beköszönő vezércikke azzal a „dogmatikus” felfogással való szakítást hangsúlyozta, amely a lap „történelmi érdemeit” is sutba dobta. A munkásmozgalmi szervező és nevelő szerep – gondosan kerülve a szociáldemokrácia megnevezését is – volt az, amely elfogadottá tette a legrégebbi magyarországi lapot:

„Nagyonsokan, tízezerszámra a Népszava hasábjain ismerkedtek meg a munkásmozgalmal, a szocializmus gondolatával, az emberi szabadság és haladás fenséges eszméivel.”⁷¹

A századik évforduló kapcsán a szerkesztőség már a bűnös 25 év egy részét is vállalhatónak tarthatta. A feloldást a szociáldemokrata „mozgalom politikai vezetése – és e mozgalomban részt vett proletártömegek” harcának elválasztása alapozta meg. Ezáltal vált lehetségessé az az értékelés, hogy „elsősorban e tömegeknek volt szószólója, serkentője a Népszava”.⁷²

A régi nagyokkal továbbra is mostohán bántak. Révész Mihályról vagy Weltner Jakabról, akik nélkül a Népszava története elképzelhetetlen, születésük századik évfordulóján se emlékeztek meg. A két fontos szerkesztőről, az 1920 elején meggyilkolt Somogyi Béláról (1968-ban), illetve Garami Ernőről (1976-ban) viszont írtak születésük centenáriumán, de egyikük se lehetett példakép, főképpen azért, mert a „kulcspillantásban”, 1919-ben elutasították a Tanácsköztársaságot.⁷³ Az 1980-as évek végére változott a helyzet, amennyiben Mónus Illés bebocsáttatást nyert a munkásmozgalom panteonjába. Ezt óvatos formában a Népszava főszerkesztője már 1986 januárjában felvetette az Agitációs és Propaganda Osztály vezetésének,⁷⁴ de döntés csak 1987 őszén született.⁷⁵ Mónus születésének 100. évfordulóján már úgy emlékezett meg a lap 1936 és 1939 közötti főszerkesztőjéről, mint aki szakszervezeti közlönyből korszerű világszemléletű hírlappá formálta a Népszavát, és akinek eszmeisége, kiállása „a szocializmus eszméi védelmében, a munkások jogainak biztosításáért, a demokratikus közviszonyok erősítéséért” az 1988-as Népszava számára is vállalható hagyományt és programot jelent.⁷⁶

Irodalom

Breuer János (1984): Zenei élet, kultúrpolitika 1949. *História*, 2.

Cseh Gergő Bendegúz & Krahulcsán Zsolt & Müller Rolf & Pór Edit (szerk.) (2004): *Zárt, bizalmas, számozott II. Irodalom, sajtó- és tájékoztatáspolitikai, 1962–1979. (Dokumentumok.)* Budapest: Osiris.

Feitl István (2008): Kiegészítés vagy fegyverszünet? Kádár János 1968-ban az Írószövetségben. *Múltunk*, 4.

Fodor Gábor (1976): *Nyilvánosság, közvélemény, tömegkommunikáció*. Budapest: MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete.

⁷⁰ Jegyzőkönyv a Szaktanács Elnökségének 1954. december 24-i üléséről. PIL SZKL 2. f. 3/137. ő. e.

⁷¹ Olvasóinkhoz, barátainkhoz! Népszava, 1958. február 1.

⁷² Siklós János: Lapunk jubileuma. Népszava, 1973. január 5. – Együttal hangsúlyt kapott az is, hogy a Horthy-korszakban is fel lehetett fedezni a kommunista párthoz köthető szájakat: a Népszava szerkesztőségében több kommunista is dolgozhatott, az 1941-es karácsonyi szám a népfrentpolitika egyik fontos előzményeként volt értelmezhető.

⁷³ B. F.: Somogyi Béla születésének 100. évfordulójára. Népszava, 1968. május 16.; Mucsi Ferenc: Egy élet tanulságai. Garami Ernő születésének centenáriumára. Népszava, 1976. december 12.

⁷⁴ MNL OL MK–S 288. f. 22. cs. 1986/31. ő. e.

⁷⁵ Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1987. október 13-i határozata. MNL OL MK–S 288. f. 41/495. ő. e.

⁷⁶ Szathmári Gábor: Mónus Illés születésének centenáriumán. Népszava, 1988. március 12.

- Murányi Gábor (1999): „Döntésre érett kádercserék.” Főszerkesztők leváltása 1982-ben. *Beszélő*, 2.
- Némethné Vágyi Karola & Sipos Levente (szerk.) (1993): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. I. köt. Budapest: Intera.
- Pajor Emília (2012): A „közvélemény parancsnokai”. A Szabad Nép munkás- és parasztlevelező mozgalma. *Új Forrás*, 9.
- Révész Mihály (1939): Garami Ernő és kora. In: *Garami Ernő Emlékkönyv*. Budapest, Világosság.
- Sipos Levente (1992): A Népszabadság letiltott cikke 1956 novemberében. *Múltunk*, 1.
- Takács Róbert (2006): Újságírói szerepfelfogások 1954 és 1956 között Magyarországon. *Médiakutató*, tél.
- Takács Róbert (2012): *Politikai újságírás a Kádár korban*. Budapest: Napvilág.
- Vass Henrik & Zalai K. László (1991): *A tájékoztatás intézményrendszere és munkásmozgalmi elitje*. Budapest: Trifer.

Takács Róbert, PhD, a Politikatörténeti Intézet nemzetközi titkára. Elsősorban a Kádár-korszak történetével foglalkozik. Főbb publikációi a politikai újságírás, a politikai humor és az oktatásügy témáiban születtek.

Makó Ágnes-Czibik Ágnes-Türei Gergely

Gazdasági fogalmak megjelenése a magyar online sajtóban a gazdasági válság előtt és után

Tanulmányunkban¹ arra a kérdésre keresünk választ, hogy a gazdasági reálfolyamatok miként hatnak ezen reálfolyamatok médiában való megjelenésére. Kutatásunk során azt vizsgáltuk, hogy a 2008-ban kezdődött gazdasági válság általánosságban megváltoztatta-e a magyar újságírók fogalomhasználatát, megjelentek-e új kifejezések a napi sajtóban, esetleg elindult-e egy olyan tanulási folyamat, amely a gazdasági folyamatokat és összefüggéseket illetően tájékozottabb, tudatosabb újságírás felé mutat. Az eredmények alapján elmondható, hogy a „gazdaságpolitika”, a „vállalat”, a „külkereskedelem” és a „válság” szócsoporthoz tartozó szavak online médiában való megjelenését tekintve a gazdasági válság kezdetekor megtört a korábbi trend. A válság hatására a fenti szócsoporthoz tartozó szavak használata szignifikánsan nőtt, kivéve a „külkereskedelem” szócsoporthoz, amelynek esetében negatív ez a változás. Emellett az is elmondható, hogy a „gazdaságpolitika”, a „hitel”, a „makrogazdaság”, a „pénzpiac”, a „vállalat” és a „válság” szócsoporthoz tartozó szavak előfordulási arányának ismerete pluszinformációt szolgáltat az ipari értékesítés egy hónapos előrebecsléséhez ahhoz képest, mintha csak az idősor megelőző két értékét használnánk a becsléshez.²

1. Bevezetés, motiváció

A 2008-ban kezdődött világgazdasági válság drámai változásokat idézett elő a legtöbb fejlett ország gazdaságában, így a magyarországi gazdasági folyamatok is igen erőteljes visszaesést mutattak szinte minden makrogazdasági mutatót (GDP, ipari termelés, külkereskedelmi volumen) tekintve. A válság mélypontja (2009 közepe) óta eltelt két és fél évben az európai országokban nem köszöntött be a kilábalás, a nyugodt növekedés régóta várt időszaka. Az államkasszák által felhalmozott adósság, a fenntarthatatlanná váló jóléti kiadások a pénzügyi rendszer újabb rengéseihez vezettek, így a világgazdasági válságot görög válság, olasz válság, sőt euróövezeti válság is követte – és még mindig nem látjuk a folyamat végét.

A viharos idők lenyomatát természetesen jól láthatjuk a médiában is. A gazdasági hírek egyre gyakrabban szerepeltek vezető helyen a híradókban és a sajtóban. A gazdaságról való tájékozódás fontossága megnőtt, a gazdasági prognózisok immár nemcsak a kutatók és a kormányzati döntéshozók érdeklődésére tarthattak számot, hanem a gazdaság egyes szereplőinek is igen jelentős anyagi érdekük fűződött a naprakész információkhoz. A 2000-es években – az internetpenetráció terjedésével párhuzamosan – az online sajtó robbanásszerű fejlődésen ment keresztül, ami a fenti igényre is választ tudott adni. Az események felgyorsulásával és az online sajtó térnyerésével az információáramlás sebessége nőtt, a szereplők reakcióideje pedig vélhetően csökkent.

Tanulmányunkban arra a kérdésre keresünk választ, hogy a reálfolyamatok miként hatnak a reálfolyamatról való gondolkodásra, tehát a 2008-ban kezdődött gazdasági válság általánosságban megváltoztatta-e a magyar újságírók fogalomhasználatát, megjelentek-e új kifejezések a napi sajtóban, esetleg elindult-e egy olyan tanulási folyamat, amely a gazdasági folyamatokat és összefüggéseket illetően tájékozottabb, tudatosabb újságírás felé mutat. Kutatásunkhoz a GVI által fejlesztett, Textplore nevű online tartalom- és szövegelemző szoftvert használtuk, amelynek célja, hogy online módon lehetővé tegye az interneten megtalálható dokumentumok (például folyóiratok cikkei, újságcikkek, kutatóműhelyek tanulmányai) és a felhasználók saját dokumentumainak szövegelemzését. A kutatás során a legnagyobb magyar online sajtóorgánumok³ 2000 januárja és 2012 márciusa között megjelent cikkeit vettük figyelembe.

¹ A cikk az MKIK Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézet (GVI) honlapján (http://gvi.hu/data/papers/kut_fuz_2012_4_valzag_a_sajtoban_120717.pdf) megjelent tanulmány rövidített változata.

² A szerzők ezúton szeretnék megköszönni Tóth István Jánosnak a munka során nyújtott segítségét.

³ Ezek: index.hu, origo.hu, hvg.hu, vg.hu, nol.hu, mno.hu, fn.hu, hetivalasz.hu.

2. Nemzetközi kutatási tapasztalatok

A gazdasági folyamatok – és különösen a gazdaság helyzetét bemutató reáladatok – megjelenése a médiában több szempontból is jelentőséggel bír a gazdaságtudomány számára. A nyomtatott újságok és az online hírportálok közvetítői szerepet töltenek be a gazdaság állapotát jelző elsődleges források (például statisztikai hivatalok) és szakértők, valamint a laikusnak számító lakosság között. Ennek fő oka, hogy a szakértőkön kívül kevesen fordítanak időt a gazdaság helyzetét bemutató statisztikai mutatók és elemzések követésére, amelyek jellemzően matematikai, statisztikai, gazdasági szakzsargon használatával íródtak, valamint ritkán jelent közvetlen hasznot olvasójuk számára követésük, ahogyan azt a racionális tájékozatlanság elmélete is bemutatja (Downs, 1957).

Ugyanakkor a számos közéleti témáról közérthető nyelven író hírportálok, újságokban egy helyen találhatják meg az olvasók a körülöttük levő világ aktuális híreit, így ezek a közvetítő csatornák gyakran az egyetlen forrását jelentik a nem szakértői lakosság gazdaságról való tájékozódásának. A hírportálok és az újságok témaválasztása és szóhasználata ennek megfelelően jelentős hatást gyakorolhat egy ország lakosságának pénzügyi, gazdasági tájékozottságára, tudatosságára.

A gazdasági hírek megjelenésének módja ugyanakkor hatással lehet a reálfolyamatokra is: a médiában megjelent hírek hozzájárulnak a fogyasztói várakozások, a fogyasztói bizalom alakulásához, ami viszont hatással van a háztartások fogyasztására, ahogyan Uhl 2010-es tanulmányában bemutatta ezt a folyamatot empirikus adatokon.

Doms és Morin (2004) szerint a fogyasztók gazdaságról kialakított percepciójára három különböző módon is hatnak a média hírei: egyrészt az objektív adatok és a szakértői elemzések közzétételével, másrészt a cikkek hangvétele és mennyisége is jelzést ad a gazdaság állapotáról a fogyasztók számára, harmadrészt a gazdasági témájú cikkek relatíve nagyobb mennyisége ösztönzi az olvasókat is ismereteik és várakozásaik gyakoribb frissítésére.

A média gazdasági ismeretek terjedésére gyakorolt hatása azonban korlátozott. Curtin (2010) amerikai lakossági mintán azt mutatta ki, hogy bár a válság miatt a gazdasági folyamatokra vonatkozó információ megszerzésének várható haszna 2009-ben nagyobb valószínűséggel haladta meg annak költségeit, mint 2007-ben, a hivatalos gazdasági statisztikákra vonatkozó tudás elterjedtsége nem nőtt a nem szakmabeli lakosság körében. Ennek okai között a szerző kiemeli az információ megszerzésének továbbra is magas költségeit, valamint a számadatok helyett kvalitatív leírást alkalmazó cikkek nagy számát.

A fenti hatások mérésére, empirikus tesztelésére különösen jó lehetőség nyílik szélsőséges helyzetekben, amilyen a gazdasági válság is, amikor máskor nehezebben felfedezhető hatások is láthatóvá válnak. A szélsőségesség mellett ezt a hatást erősíti a tény, hogy negatív eseményről van szó, és számos empirikus eredmény mutatta meg korábban, hogy a pozitív és a negatív események visszhangja a médiában nem szimmetrikus, a negatív események jóval nagyobb súllyal jelennek meg (Soroka, 2006; Goidel & Langley, 1995; Blood & Phillips, 1995).

Tanulmányunkban a fenti elméleti kerethez szeretnénk kapcsolódni, amikor a következő kérdésekre keressük a választ két hipotézis (H1 és H2) megfogalmazásával:

- Változott-e a gazdasági válság kialakulásával a magyar online sajtó szóhasználata gazdasági témák kapcsán? Megfigyelhető-e, hogy a sokakat közvetlenül érintő válság hatására nagyobb szerepet kapnak a gazdasági hírek az online sajtóban, tehát gyakoribbá vált-e a gazdasági kifejezések használata?

H1: A gazdasági válság hatására gyakoribbá vált a gazdasági kifejezések használata az online sajtóban.

- Kimutatható-e kapcsolat (és milyen irányú) a gazdasági kifejezések használatának gyakorisága és egyes reálgazdasági folyamatok alakulása között?

H2: Van kapcsolat a gazdasági kifejezések használatának gyakorisága és a reálgazdasági folyamatok alakulása között – feltételezzük, hogy a média szóhasználata követi a reálgazdasági statisztikákat.

3. Módszertan

A kutatásunk alapját képező adatbázist a GVI által fejlesztett, Textplore nevű online tartalom- és szövegelemző szoftver segítségével hoztuk létre. A Textplore az interneten megtalálható különböző dokumentumok (például folyóiratcikkek, újságcikkek, tanulmányok) és a felhasználók saját dokumentumainak szövegelemzését teszi lehetővé. A szoftver saját

cikkadatbázissal rendelkezik, amely az online megjelent tartalmak archívumának és napi frissítéseinek letöltéséből származik. Ez lehetővé teszi mintegy kétmillió újságcikk, azaz a legnagyobb hírportálokon, valamint a napi- és a hetilapok online változataiban megjelent cikkek elemzését.

Kutatási kérdéseink kapcsán azt vizsgáltuk, hogy miként változott meg az online sajtóban a gazdaságról szóló hírek súlya a 2008-ban kezdődött gazdasági válság következtében. Ehhez kiválasztottunk 217 gazdaságra vonatkozó szót, illetve több szóból álló kifejezést egyrészt közgazdasági művek szójegyzéke, másrészt gazdasági témájú újságcikkek, harmadrészt saját intuíciónk alapján. A Textplore segítségével megvizsgáltuk, hogy a legnagyobb magyar online sajtóorgánumok 2000 januárja és 2012 márciusa között megjelent cikkei közül (összesen 1 709 822 darab cikk) hányban szerepelnek legalább egyszer az adott szavak, kifejezések. Azokat a szavakat, amelyek összesen ötvennél kevesebbszer szerepelnek a cikkekben, töröltük a vizsgálandó szavak közül, így végül 188 szót vettünk figyelembe a vizsgálandó cikkek adatbázisának létrehozásakor. (A szavak listáját a Függelék F1. táblázata tartalmazza.) Adatbázisunk összesen 1 050 959 szóelőfordulást tartalmaz a vizsgált 147 hónapra és a 188 szóra vonatkozóan, tehát ennyi cikkben fordult elő legalább egyszer legalább egy a 188 szóból, de ebben a számban többszörös előfordulások is szerepelnek, mivel egy-egy cikk többször is megjelenik, amennyiben több vizsgált szó is előfordul benne. Itt fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a szoftver sajátosságai miatt azonban egy-egy cikk nem jelenik meg többször, ha egy adott szó többször szerepel benne. Ez nem okozott problémát az elemzés során, mivel feltevéseink szerint egy cikk információgazdagabbnak, illetve szakmailag alaposabbnak tekinthető, ha több közgazdasági fogalom is szerepel benne, míg egy-egy szó többszöri használata mindössze stilisztikai elemként fogható fel.

A szóelőfordulások eltérése részben abból fakad, hogy egy-egy hónapban eltérő mennyiségű cikk jelenik meg a vizsgált forrásokban. Ezért az elemzés során abszolút szóelőfordulások helyett előfordulási arányokat vettünk figyelembe, tehát azt, hogy az adott hónapban megjelent összes cikkből mekkora arányt képvisel azon cikkek száma, amelyekben legalább egyszer előfordult az adott szó.

A 188 szóból szócsoportokat alkottunk, amelyek 11 nagyobb témakört ölelnek fel. (A szócsoportokat és a csoportokba sorolt szavak listáját a Függelék F1. táblázata tartalmazza.) Egy-egy szócsoport az előfordulások összegeként állt elő, tehát itt is fennáll, hogy egy-egy cikk többször is szerepel, ha több, az adott szócsoportba sorolt szó is megjelenik benne, azonban az a tény, ha egy-egy szót többször is használ az adott cikk, nem többszörözi az előfordulási számot. Az elemzés során a szócsoportok esetében is előfordulási arányokat vettünk figyelembe, tehát azt, hogy az adott hónapban megjelent összes cikkből mekkora arányt képvisel azon cikkek száma, amelyekben legalább egyszer előfordult az adott szócsoportba tartozók szavak bármelyike.

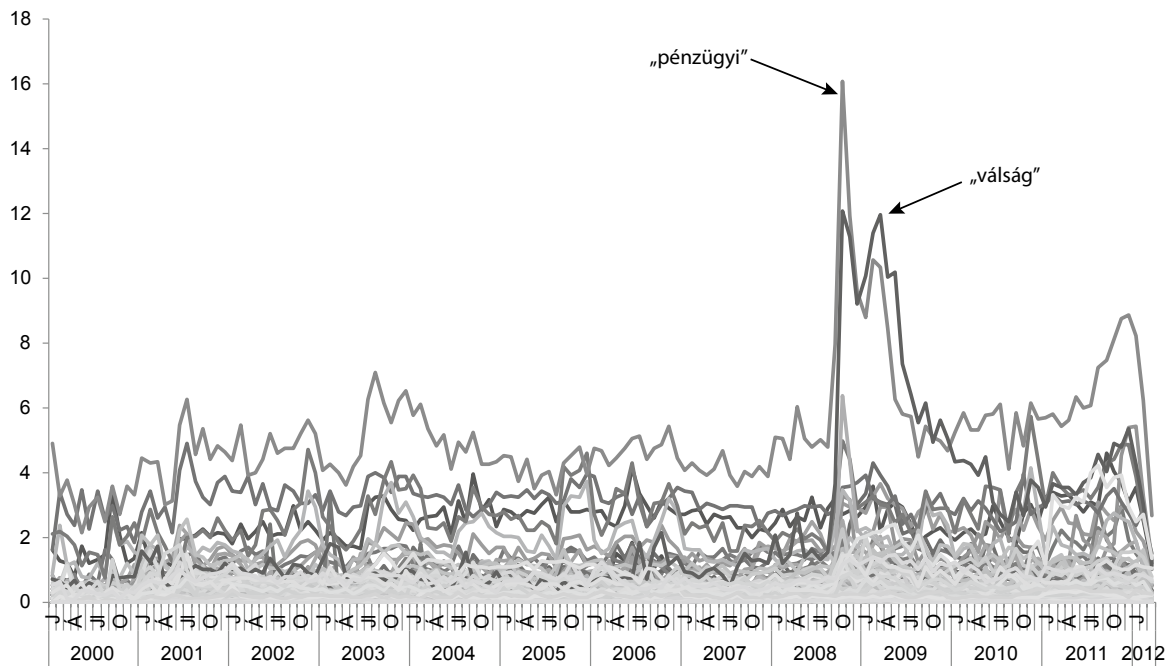
Az ily módon előállt, arányokat tartalmazó adatbázist reálgazdasági adatokkal vetettük össze, hogy megtudjuk, együtt mozognak-e a gazdasági élet változásaival a sajtó által használt kifejezések. Egyes reáladatokat, amelyek esetében havi adatsorok is rendelkezésünkre álltak, havi előfordulási arányokkal vetettük össze. Azon reáladatokat pedig, amelyek csak negyedéves bontásban érhetők el, a havi szóelőfordulások összegéből képzett negyedéves adatsorokkal vizsgáltuk együtt.

4. Eredmények

A vizsgált 188 szó abszolút előfordulásának és az összes cikken belüli megjelenési arányának időbeli változására vetve egy pillantást (lásd a 3.1. és 3.2. ábrákat) láthatjuk, hogy bár a szavak jelentős része viszonylag együtt mozog, néhány szó (például „pénzügyi”, „válság”) megjelenési gyakorisága – a többitől elszakadva – drámai mértékben megnőtt a gazdasági válság időszakában (2008 közepétől 2009 közepéig). Ez nem meglepő azt tekintve, hogy a gazdasági válság az időszak egyik „slágertémája” volt a médiában, és a fenti szavak vélhetően ebben a kontextusban jelentek meg a leggyakrabban.

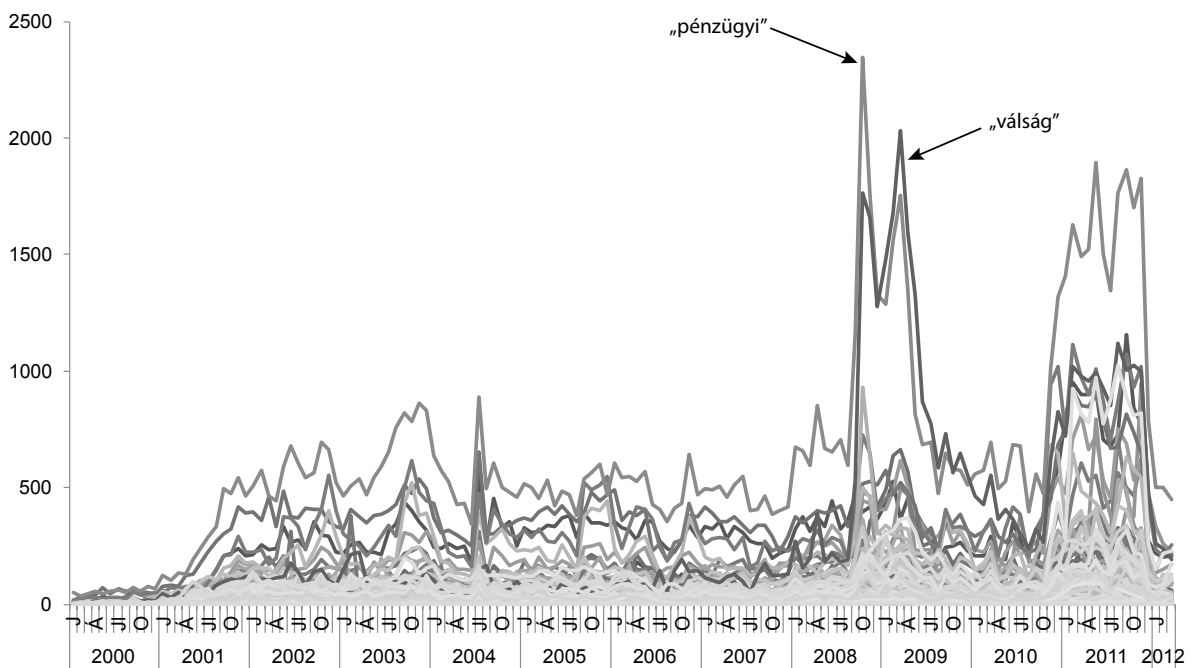
Emellett azt is leolvashatjuk az ábrákról, hogy 2011-ben újabb „robbanást” mutat a vizsgált, gazdaságra vonatkozó szavak megjelenési gyakorisága. Ennek oka egyrészt a gazdasági válságra visszautaló cikkek magas száma (tehát a „slágertéma” lassú lecsengése), másrészt az a tény, hogy a világgazdasági környezet mellett egyes belső, kormányzati sokkok is erőteljes hatást gyakoroltak a magyar gazdaságra a vizsgált időszakban.

3.1. ábra. Az elemzés során felhasznált 188 kifejezés előfordulása havonta (darab), 2000. január–2012. március

Forrás: GVI, Textplore

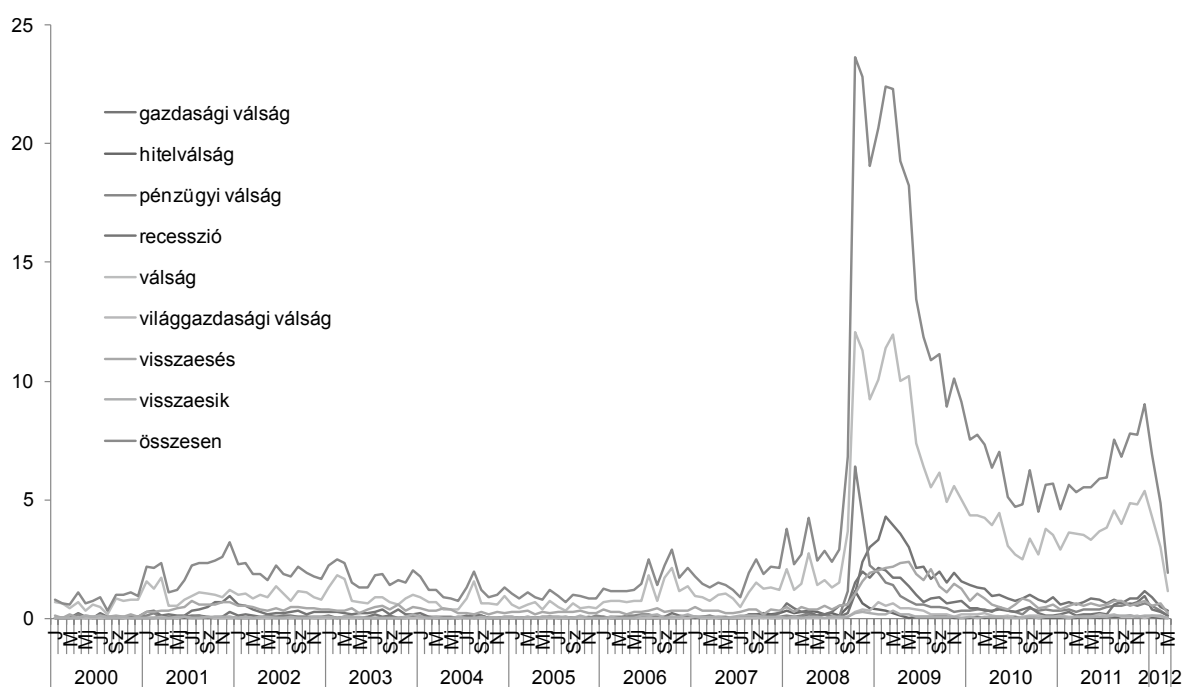
3.2. ábra. Az elemzés során felhasznált 188 kifejezés előfordulási aránya havonta az összes megjelent cikk százalékában, 2000. január–2012. március

Forrás: GVI, Textplore

Ha a gazdasági válságra vonatkozó szavakat és összetett kifejezéseket külön is megvizsgáljuk (lásd a 3.3. ábrát), azt láthatjuk, hogy 2008 közepe, tehát a válság kitörése előtt igen ritkán használta ezeket a sajtó, majd a 2008–2009-es igen jelentős felfutás után a korábbinál magasabb szintre ereszkedett vissza, 2011-ben pedig enyhén nőtt az arány. (Ez utóbbi jelenség részben az euróválság és a görög válság témáinak megjelenésével magyarázható). Az ábrán azt is megfigyelhetjük, hogy a „válság”, a „gazdasági válság” és a „pénzügyi válság” kifejezések gyakori megjelenése a legszembetűnőbb.

3.3. ábra. Egyes, a gazdasági válságra utaló kifejezések előfordulási aránya havonta az összes megjelent cikk százalékában, 2000. január–2012. március

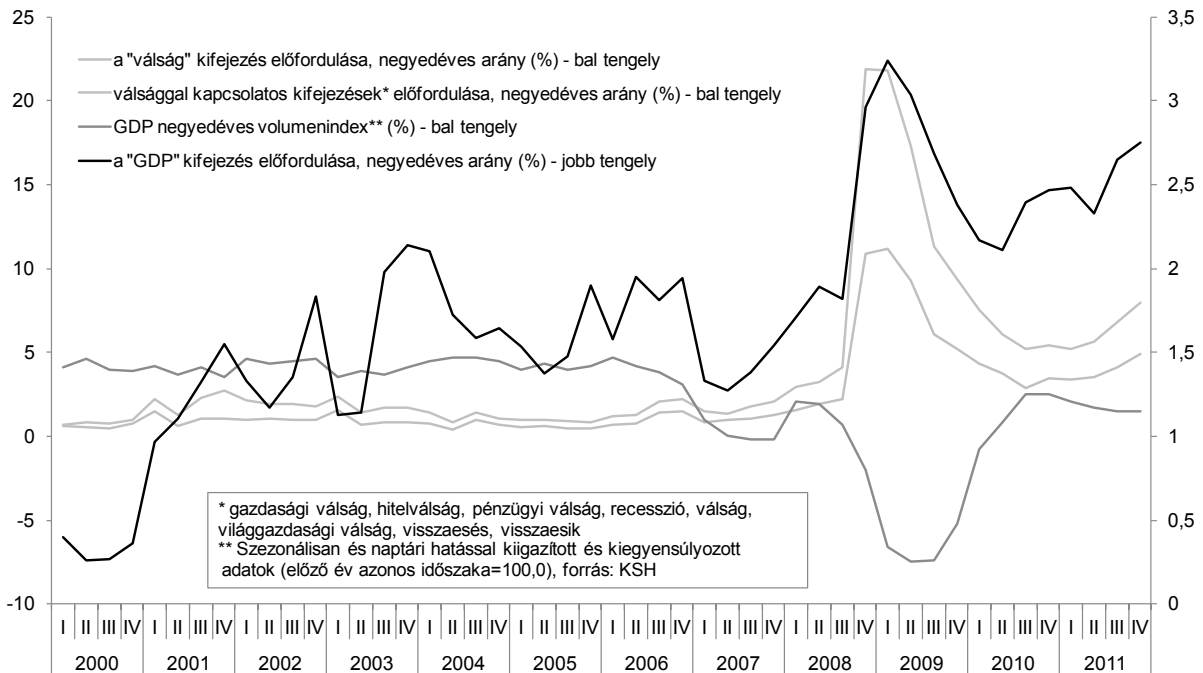

Forrás: GVI, Textplore

Ha a „válság” szó megjelenését, illetve a válsággal kapcsolatos kifejezések összesített előfordulását összevetjük a GDP negyedéves alakulásával (lásd a 3.4. ábrát), azt láthatjuk, hogy a 2008 közepétől 2009 közepéig tartó időszakban a GDP igen jelentős visszaesését a szavak használati gyakoriságának növekedése kísérte. Amikor a GDP volumenindexe 2010 végén újra elérte a válság előtti szintet, a válsággal kapcsolatos kifejezések is háttérbe szorultak a sajtóban. A magyar GDP 2011-ben újra lejtmenetbe kezdett, a válsággal kapcsolatos szavak pedig enyhé emelkedést mutatnak, de ez valószínűleg az euróválság és a görög válság témáinak megjelenésével magyarázható.

A „GDP” szó használata elenyésző a „válság” szóhoz képest – lévén nem csak gazdasági lapokat vizsgálunk, hanem általános hírportálokat és napilapokat is. A „GDP” kifejezés megjelenési gyakorisága jelentős hullámzást mutat 2000-tól, amely nem mozog együtt a GDP-volumenindexszel. A válság időszakában azonban igen jelentős emelkedést mutat az előfordulási arány, és kisebb visszaesésekkel bár, de 2010–2011-ben is pozitív trend figyelhető meg a betűszó használatában.

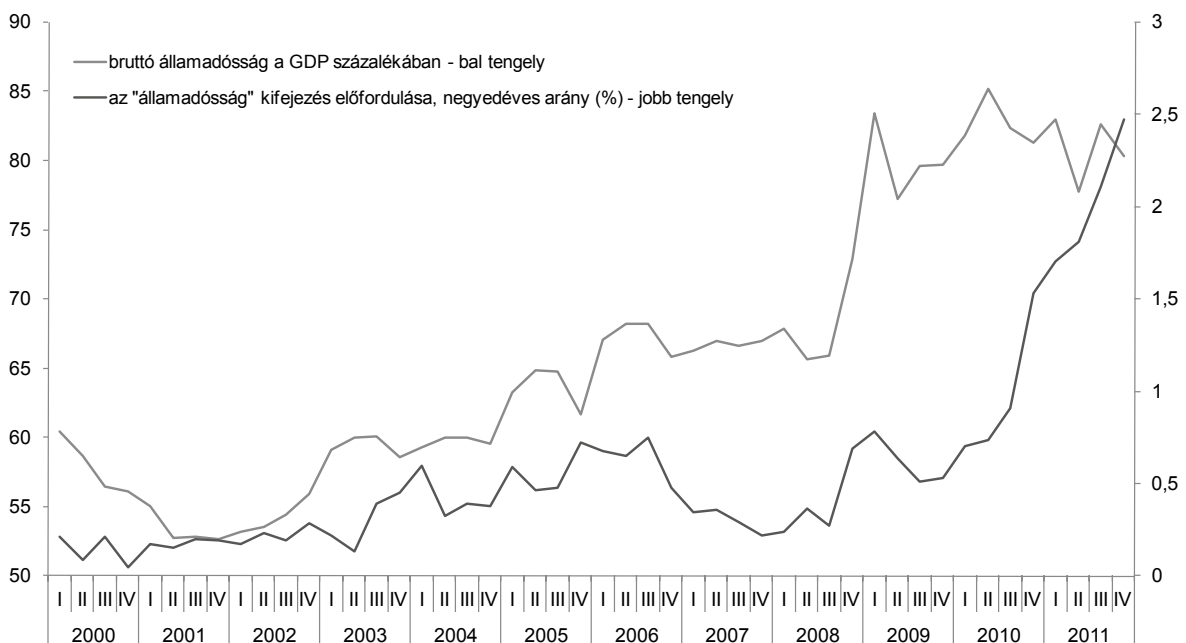
3.4. ábra. Egyes, a gazdasági válságra utaló kifejezések előfordulási aránya negyedévenként az összes megjelent cikk százalékában és a GDP negyedéves volumenindexe, 2000. I. negyedév–2011. IV. negyedév

Forrás: GVI, Textplore

Ha az „államadósság” szó előfordulását vetjük össze a megfelelő reáladatsorral (tehát a GDP-arányos bruttó államadósság negyedéves adataival), azt láthatjuk, hogy a kifejezés előfordulása igen meredek felfutást mutat 2008 második felében, valamint a 2010–2011-es időszakban, tehát a bruttó államadósság növekedésével viszonylag együtt mozog (lásd a 3.5. ábrát).

3.5. ábra. Az „államadósság” kifejezés előfordulási aránya negyedévenként az összes megjelent cikk százalékában, valamint a bruttó államadósság a GDP százalékában, 2000. I. negyedév–2011. IV. negyedév

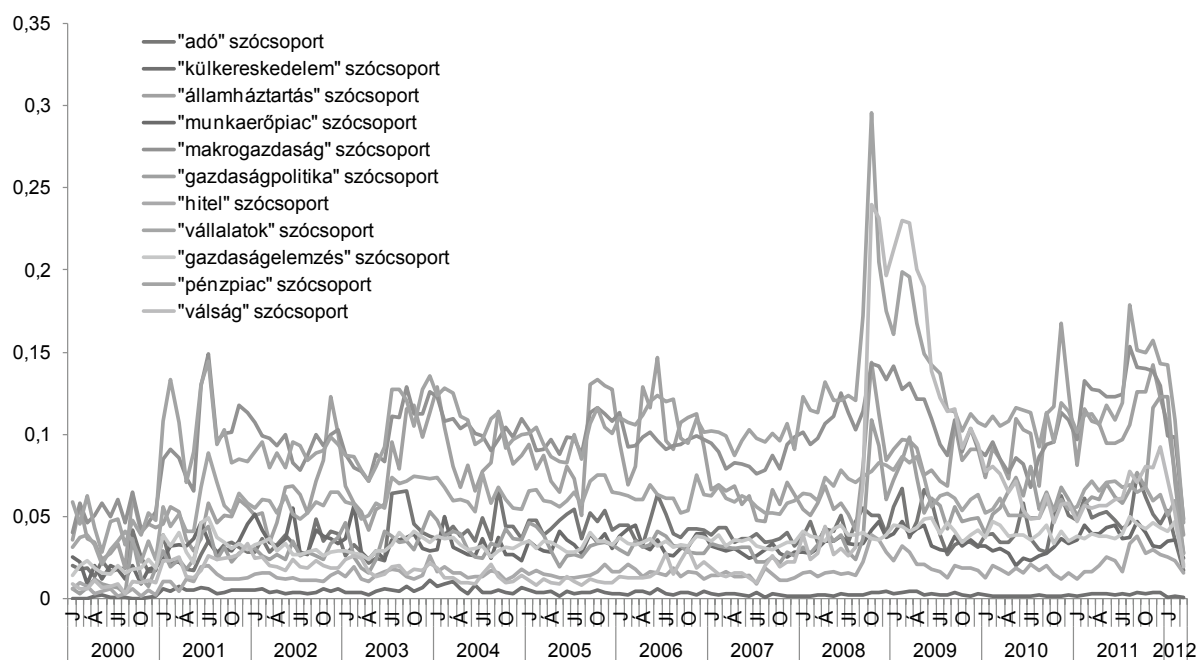

Forrás: GVI, Textplore

A Módszertan című fejezetben leírt módon a 188 vizsgált szóból 11 szócsoportot hoztunk létre, amelyek az „adó”, a „külkereskedelem”, az „államháztartás”, a „munkaerőpiac”, a „makrogazdaság”, a „gazdaságpolitika”, a „hitel”, a „vállalatok”, a „gazdaságelemzés”, a „pénzpiac”, valamint a „válság” témákba sorolható szavakat tartalmazzák. A 3.6. ábrán látható, hogy a szócsoportok előfordulási aránya (tehát a besorolt szavak együttes előfordulása) is jelentősen kiugró értékeket mutat a gazdasági válság időszakában.

3.6. ábra: A szócsoportok előfordulási aránya havonta az összes megjelent cikk százalékában, 2000. január–2012. március

Forrás: GVI, Textplore

Ha a szócsoportok előfordulását külön-külön is megvizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy a legtöbb esetben – lineáris trendet⁴ illetve az adatokra – pozitív időbeli trendet⁵ mutatnak az adatok. Viszonylag erős időbeli összefüggést (0,25 fölötti R-négyzet⁶) mutatnak az „adó”, az „államháztartás”, a „gazdaságpolitika”, a „hitel”, a „gazdaságelemzés”, a „pénzpiac” és a „válság” szócsoportok, míg ennél gyengébb összefüggést láthatunk a „külkereskedelem”, a „munkaerőpiac”, a „makrogazdaság” és a „vállalatok” szócsoportok esetében. Az összefüggés kizárólag a „külkereskedelem” szócsoport esetében negatív.

Feltételezésünk szerint a válság ideje alatt változott egyes szócsoportok használata, míg másoké nem. Ezt érdemes figyelembe venni, amikor kiszűrjük a trendet az egyes szócsoportok használati arányait tartalmazó idősorokból. Ehhez egy olyan dummy-változót⁷ használtunk, amely 2008 júliusa előtt a nulla értéket veszi fel, onnantól kezdve pedig egy az értéke. A trend és a szezonális kiszűrését minden szócsoport esetében kipróbáltuk egyszeri törést tartalmazó és törés nélküli lineáris trenddel is. Az adatsorok nem tartalmaztak szignifikáns szezonálisitást. A 3.1. táblázat összefoglalja, melyik szócsoportból milyen trendet szűrtünk ki.

4 Lineáris trend: az idősorra leginkább illeszkedő egyenes, amelyet lineáris regresszióval illesztünk. Lásd bővebben: http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/0027_MSTE7/ch01s03.html.

5 Pozitív időbeli trend: az idősor értékei jellemzően növekednek.

6 R-négyzet: más néven determinációs együttható. Egy hányados, amely megmutatja, hogy milyen arányban magyarázza a modell (itt a lineáris trend) a jelenséget. Lásd bővebben: http://en.wikipedia.org/wiki/Coefficient_of_determination.

7 Dummy-változó: olyan változó, amely összesen két értéket vehet fel. Segítségével határoztuk meg, hogy változott-e az idősor trendje. Lásd bővebben: [http://en.wikipedia.org/wiki/Dummy_variable_\(statistics\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Dummy_variable_(statistics)).

3.1. táblázat. A szócsoportok előfordulási aránya által alkotott idősorok detrendelésének főbb eredményei

	konstans	trend	trend*(válság dummy)	tartalmaz-e törést a kiszűrt trend?
adó	0.028815	0.000149		nem
államháztartás	0.052562	0.000365		nem
gazdaságelemzés	0.025979	0.000115		nem
gazdaságpolitika	0.021250	0.000151	0.000200	igen
hitel	0.008986	9.30E-05		nem
külkereskedelem	0.003832		-1.10E-05	igen
makro	0.080632	0.000235		nem
munkaerőpiac	0.028953	4.92E-05		nem
pénzpiac	0.076200	0.000423		nem
vállalat	0.047768	0.000207	-8.48E-05	igen
válság	0.019289	0.000582		igen

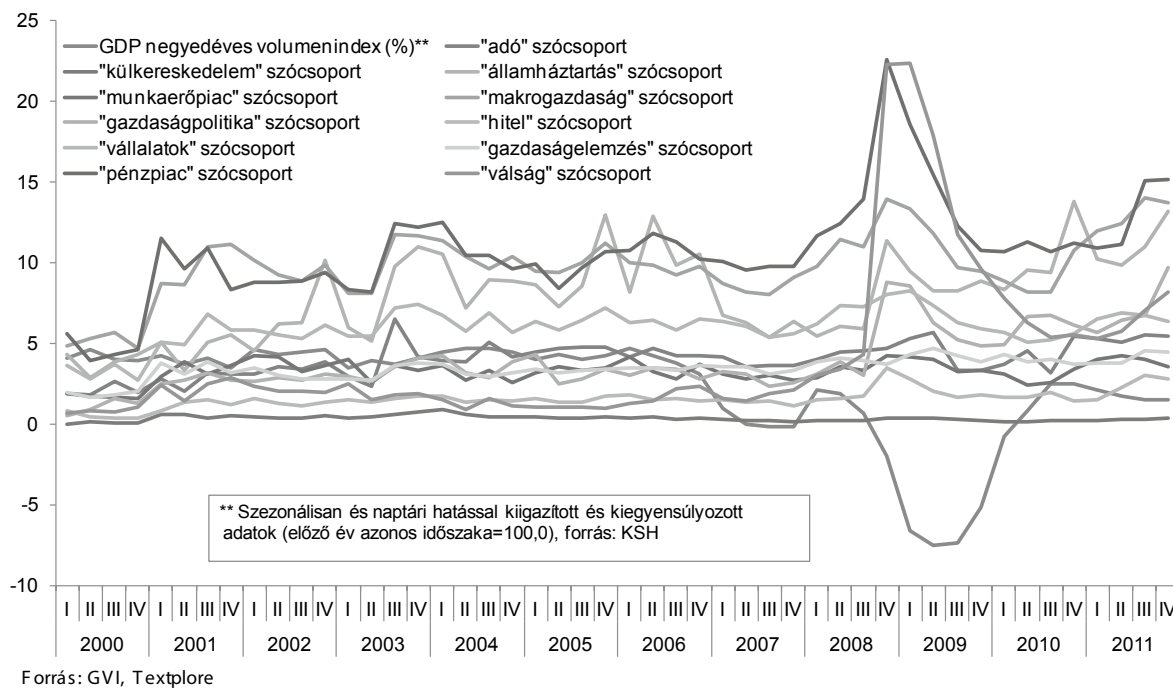
Forrás: GVI (saját számítás)

A „külkereskedelem” és a „válság” szócsoportok kivételével minden szócsoportban enyhe pozitív trendet tapasztaltunk, tehát az e témakörökbe tartozó szavak használata 2000 és 2012 között – néhol enyhén, néhol erősebben – gyakoribbá vált a magyar online sajtóban.

A „gazdaságpolitika”, a „külkereskedelem”, a „vállalat” és a „válság” szócsoportokban tartalmaz törést a trend. (Bár a „külkereskedelem” esetében a válság előtti időszakban nem beszélhetünk trendről, a válság kezdete után megjelenik egy negatív trend.) Elmondható tehát, hogy a válság hatására szignifikánsan nőtt – a külkereskedelem esetében csökkent – a fenti szócsoportokba tartozó szavak használatának aránya. A „gazdaságpolitika”, a „külkereskedelem” és a „válság” szócsoportok esetében a trendnek a válság hatására kialakult része nagyobb, mint az állandó rész, vagyis jelentős hatásról beszélhetünk. Ez az eredmény alátámasztja első hipotézisünket (H1), tehát elmondható, hogy a gazdasági válság hatására gyakoribbá vált a gazdasági kifejezések használata a magyar online sajtóban.

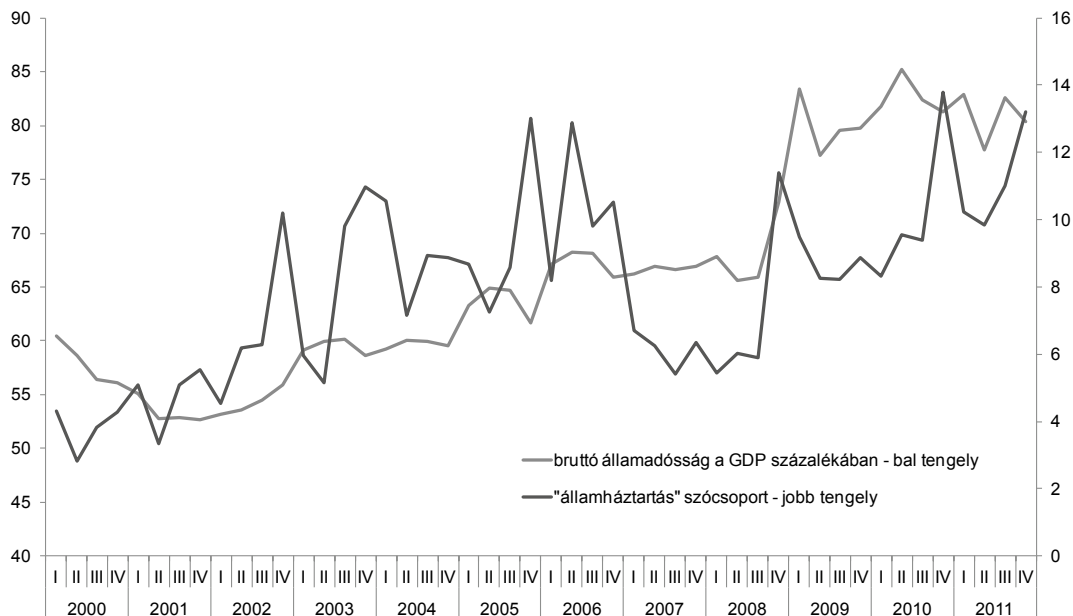
Ha a szócsoportok előfordulását a negyedéves GDP-volumenindexszel vetjük össze (lásd a 3.7. ábrát), azt láthatjuk, hogy a leginkább a „válság” és a „pénzpiac” szócsoportok mozogtak a GDP-vel ellentétes módon a krízis idején. Ezenkívül a „makrogazdaság”, az „államháztartás”, valamint a „vállalatok” témákba tartozó szavak használatának gyakorisága is megnőtt a válság következtében.

3.7. ábra: A szócsoportok előfordulási aránya negyedévenként az összes megjelent cikk százalékában és a GDP negyedéves volumenindexe, 2000. I. negyedév–2011. IV. negyedév

A 3.8. ábrán az „államháztartás” szócsoport előfordulási arányának és a GDP százalékában vett bruttó államadósságnak az időbeli alakulását figyelhetjük meg. A két adatsor viszonylag együtt mozog. Az „államháztartás” szócsoportba tartozó szavak – a jelentős hullámvás ellenére – szinte folyamatosan növekvő tendenciát mutatnak már a vizsgált időszak elejétől, tehát 2000-tól kezdve, a bruttó államadósság pedig 2001-től kezdett folyamatos növekedésbe. 2006 közepétől 2008 harmadik negyedévéig nagyobb visszaesést mutatnak a szó-előfordulási gyakoriságot jelző adatok, a válság kitörésekor (2008 negyedik negyedévében) azonban újra gyors növekedést tapasztaltunk, amelyet a következő negyedévben az államadósság megugrása követett. Ekkor mindkét adatsor viszonylagos csökkenést mutatott, majd 2010 végén újra magasra emelkedett a szóhasználati arány. 2011 elején némi csökkenést tapasztaltunk mind a szóhasználat, mind az államadósság mértékében, de mindkét mutató igen magas szinten maradt az év egészében.

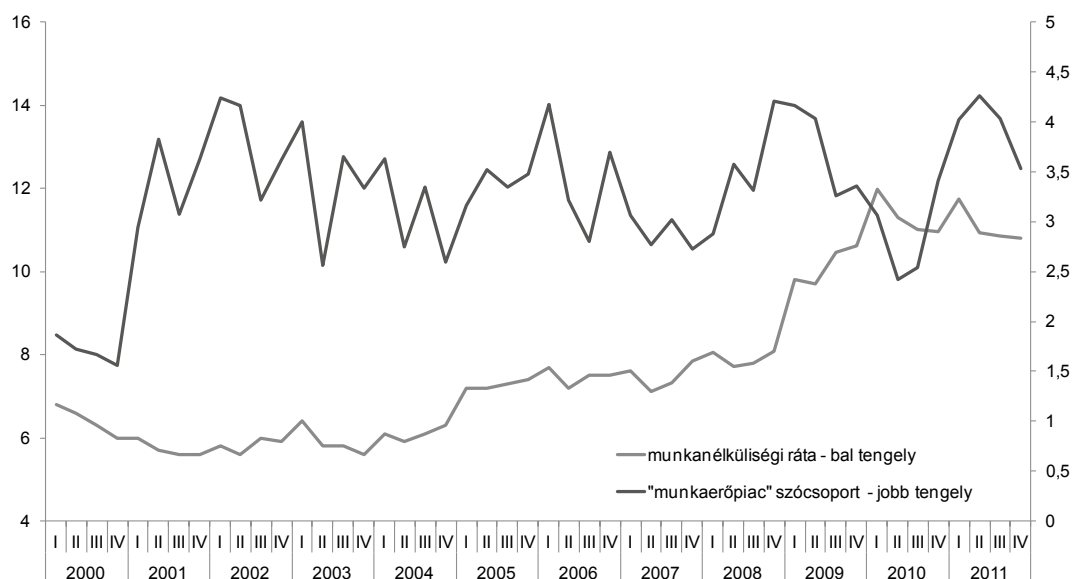
3.8. ábra. Az „államháztartás” szócsoport előfordulási aránya negyedévenként az összes megjelent cikk százalékában, valamint a bruttó államadósság a GDP százalékában, 2000. I. negyedév–2011. IV. negyedév

Forrás: GVI, Texplore

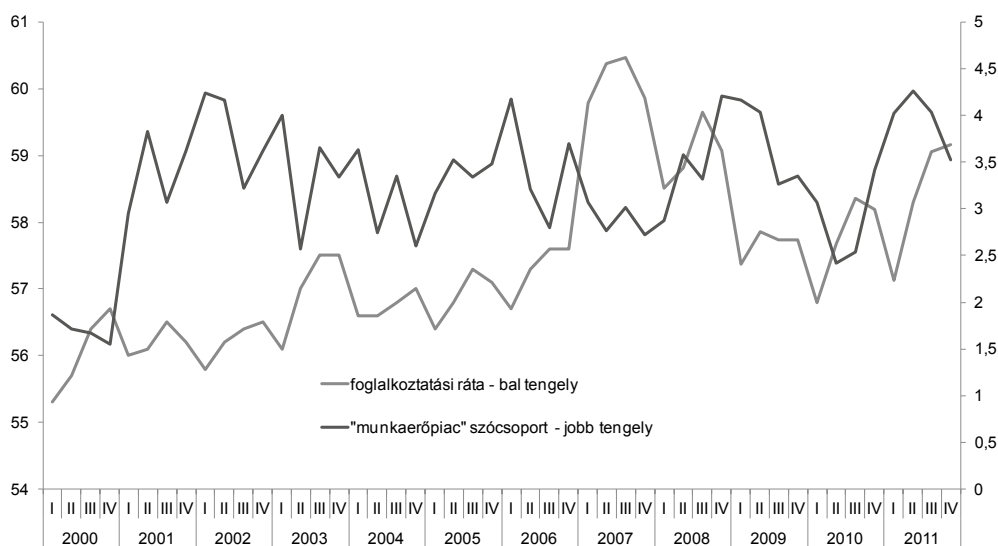
A 3.9. ábrán láthatjuk, hogy a „munkaerőpiac” szócsoportba tartozó szavak viszonylag stabil előfordulást mutatnak 12 éves időtávon, némi szezonális ingadozást leszámítva. A munkanélküliségi ráta azonban a gazdasági válság hatására 2008 végétől 2010 elejéig igen gyors növekedést mutatott, aminek lenyomata láthatóan nem jelent meg az online sajtóban, sőt a szavak gyakoriságának egyik mélypontja éppen 2010 közepére tehető. A foglalkoztatási rátával szintén nem mutatnak együttmozgást az adatok (lásd a 3.10. ábrát).

3.9. ábra. A „munkaerőpiac” szócsoport előfordulási aránya negyedévenként az összes megjelent cikk százalékában, valamint a munkanélküliségi ráta, 2000. I. negyedév–2011. IV. negyedév

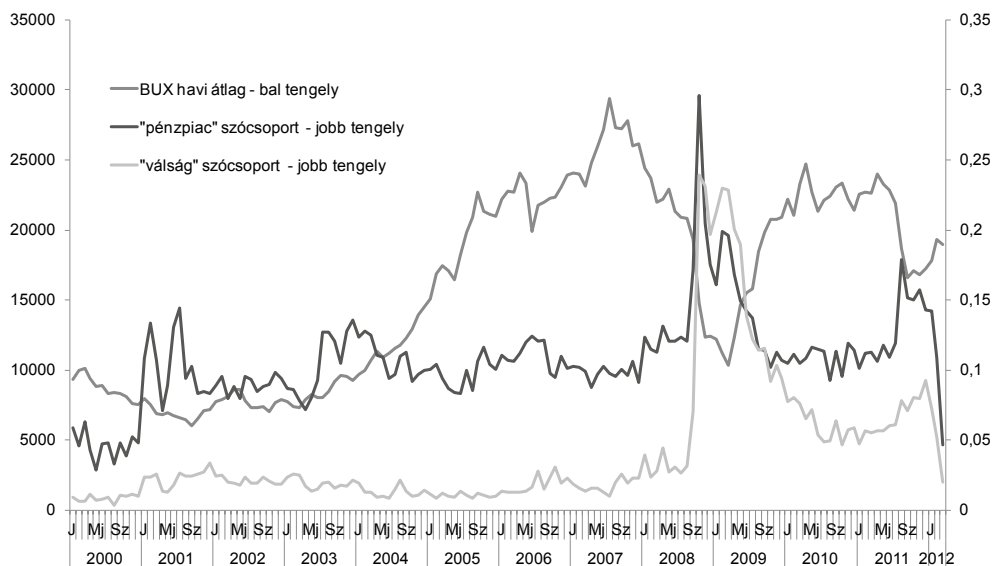
Forrás: GVI, Texplore

3.10. ábra. A „munkaerőpiac” szócsoport előfordulási aránya negyedévenként az összes megjelent cikk százalékában, valamint a foglalkoztatási ráta 2000. I. negyedév–2011. IV. negyedév

Ha a BUX-index napi záróértékeinek havi átlagát összevetjük a szócsoportok előfordulási arányával, azt láthatjuk, hogy a leginkább a „pénzpiac” és a „válság” szócsoportok mozognak együtt azzal (lásd a 3.11. ábrát). A BUX-index a gazdasági válság – és egyéb tényezők – következtében 2007 júliusától 2009 márciusáig óriási visszaesést szenvedett el. Ezt a válsággal és a pénzpiaccal kapcsolatos szavak online médiában való megjelenésének addig sosem látott magas aránya kísérte. 2009 közepétől 2010 tavaszáig a budapesti tőzsdeindex viszonylag töretlen emelkedést mutatott, az említett szavak használata pedig visszaesett. 2010 áprilisa és 2011 áprilisa között a BUX-index kisebb hullámzást mutatva viszonylag magas szinten maradt, a pénzpiacra és a válságra vonatkozó kifejezések használata pedig jóval a válság előtti meghaladó szinten stagnált. 2011. áprilistól novemberig a BUX-index újabb jelentős esést mutatott, a szóhasználatot jelző mutatók pedig emelkedtek.

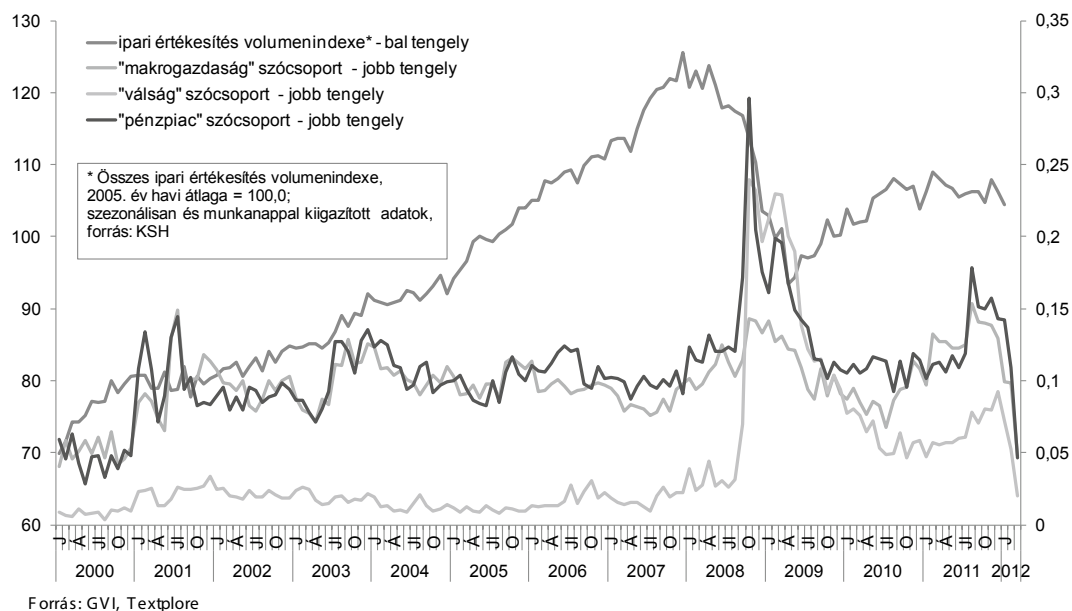
3.11. ábra. A „pénzpiac” és a „válság” szócsoportok előfordulási aránya havonta az összes megjelent cikk százalékában, valamint a BUX-index napi záróértékeinek havi átlaga, 2000. január–2012. március

A trend és szezonális kiszűrésével⁸ kapott – a szócsoportok előfordulási arányait tartalmazó – idősorokat egy reálgazdasági referencia-idősorral vetettük össze. Ehhez olyan reálgazdasági adatokat kerestünk, amelyekről gyakran és régóta van megfigyelésünk, és amelyek valamilyen módon az egész gazdaság helyzetét tükrözik. Ezért több más lehetőség közül a teljes ipari értékesítés volumenindexének első differenciáira⁹ esett a választásunk, amelyen a differenciák képzése előtt szintén szezonális kiigazítást¹⁰ végeztünk. Korábban próbáltuk más reálgazdasági idősorokat használni referenciaként, például a GDP-t. Azonban azok az adatok, amelyek nem állnak rendelkezésünkre elég havi gyakorisággal, nem bizonyultak használhatónak. Azt gondoljuk, ennek oka, hogy a vizsgált folyamatok maximum egy-két hónap késéssel hatnak egymásra.

A 3.12. ábrán látható, hogy az ipari értékesítés havi volumenindexe miként mozog együtt egyes szócsoportok („makrogazdaság”, „válság”, „pénzpiac”). előfordulási arányával. Az ipari értékesítés már 2008 tavaszán lejtmenetbe kezdett, és mélypontját 2009 áprilisában érte el. A vizsgált szavak előfordulási aránya 2008 végén ugrott meg igen jelentősen, majd 2009 végére ez az arány visszaesett.

3.12. ábra. A „pénzpiac”, a „válság” és a „makrogazdaság” szócsoportok előfordulási aránya havonta az összes megjelent cikk százalékában, valamint az ipari értékesítés volumenindexe, 2000. január–2012. március

Mivel csak stacionárius idősorokat szeretnénk felhasználni becsléseinkhez, ezért egységgyöktesztet¹¹ végeztünk. A szócsoportarányokhoz tartozó kiigazított idősorokra vonatkozóan az egységgyök jelenléte minden szokásos szignifikanciaszinten elvethető, az összes szócsoport esetében. A referencia-idősor (ipari értékesítés havi volumenindexe) sem tartalmaz egységgyököt. A teszteléshez tengelymetszet és trend nélküli ADF-tesztet¹² használtunk (mivel a konstans és a trendet előzetesen kiszűrtük).

8 Trend és szezonális kiszűrése: a lineáris trend és a szezonális kivonása az eredeti idősorból.

9 Első differenciák: az idősorok olyan átalakítása, amelynek során az egyes időszakok értékeiből kivonjuk az adott időszakot megelőző időszakban felvett értéket. Lásd bővebben: http://www.statistics.com/index.php?page=glossary&term_id=868.

10 Szezonális kiigazítás: az eredeti idősorból a trend kivonásával kapott, simított idősor. A szezonális kiigazítást lineáris regresszió segítségével kaphatjuk meg. Lásd bővebben: http://en.wikipedia.org/wiki/Seasonal_adjustment.

11 Egységgyökteszt: az idősor nem-stacionárius (tehát időtől nem független) voltának vizsgálatára alkalmazott teszt. Azért szükséges, mert a nem-stacionárius idősorok közti regresszió fals pozitív eredményt adhat. Lásd bővebben: http://en.wikipedia.org/wiki/Unit_root_test.

12 ADF-teszt: Augmented Dickey-Fuller-teszt, egy konkrét egységgyök-tesztelési eljárás. Lásd bővebben: http://en.wikipedia.org/wiki/Augmented_Dickey%E2%80%93Fuller_test.

Ennek megfelelően a vizsgálni kívánt összefüggést olyan autoregresszív modellel¹³ becsültük, amelynek a függő változója egy szócsoporthoz tartozó arány szintje, míg a független változó a referencia-adatsor változásai, illetve ennek késleltetett értékei (a becslés során két késleltetést használtunk). (Lásd az (1) képletet, ahol az épp vizsgált szócsoporthoz tartozó arányt „A” és az épp felhasznált referencia-idősort „B” jelöli.)

1. képlet:

$$A(t) = \alpha + \beta_1 * d(B(t)) + \beta_2 * d(B(t-1)) + \beta_3 * d(B(t-2))$$

ahol: $A(t)$: a magyarított idősor, $B(t)$: a magyarító idősor, α : a tengelymetszet, β_1 : a referencia-idősorhoz tartozó együttható, β_2 : a referencia-idősor első késleltetéséhez tartozó együttható, β_3 : a referencia-idősor második késleltetéséhez tartozó együttható, d : az elsőrendű differencia-operátor.

Ez az egyenlet könnyen értelmezhető és értelmes, mivel megfelel annak az elképzelésünknek, hogy annak van hírtéke, ha valami megváltozik. A fenti egyenletet megbecsültük minden szócsoporthoz és az ipari értékesítési volumen mint referencia-idősor között. A becsült eredményeket a 3.2. táblázat tartalmazza, öt százalékos elvárt szignifikanciaszint mellett.

3.2. táblázat. A szócsoporthoz tartozó arányait az ipari értékesítési volumenindexszel becsülő autoregresszív modell (2 késleltetés)

	D(ipari volumen)	D(ipari volumen)(t-1)	D(ipari volumen)(t-2)
Adó	0.000123 (0.7883)	-0.000617 (0.1766)	-0.000672 (0.1425)
Államháztartás	0.000149 (0.8943)	0.000782 (0.4821)	0.000515 (0.6442)
Gazdaságelemzés	-0.000432 (0.0614)*	-0.000329 (0.1513)	-0.000241 (0.2939)
Gazdaságpolitika	-0.000977 (0.1090)	-0.000868 (0.1518)	-0.000610 (0.3141)
Hitel	-0.000585 (0.0069)***	-0.000614 (0.0044)***	-0.000354 (0.0978)*
Makrogazdaság	-0.002270 (0.0035)***	-0.001803 (0.0193)***	
Külkereskedelem	-8.53E-05 (0.2912)	-9.75E-05 (0.2250)	-9.15E-05 (0.2559)
Munkaerőpiac (AR2)	-0.000578 (0.0837)*	-0.000954 (0.0044)***	-0.000418 (0.2077)
Munkaerőpiac (AR1)	-0.000733 (0.0282)**	-0.000963 (0.0042)***	
Pénzpiac	-0.004537 (0.0001)***	-0.004246 (0.0002)***	-0.003316 (0.0036)***
Vállalatok	-0.001527 (0.0009)***	-0.001653 (0.0003)***	-0.000926 (0.0397)**
Válság	-0.006196 (0.0000)***	-0.007413 (0.0000)***	-0.005186 (0.0003)***

Forrás: GVI (saját számítás)

¹³ Autoregresszív modell (AR-modell): olyan modell, amelyben a magyarító változók között az idősor késleltetett tagjai, vagyis korábbi értékei is szerepelhetnek. Lásd bővebben: http://en.wikipedia.org/wiki/Autoregressive_model.

Megjegyzés: zárójelben a p-értékeket találjuk. Az utolsó oszlop üres cellái azt jelzik, hogy csak egy késleltetést tartalmaz a becsült modell, mivel az utolsó késleltetés nem volt szignifikáns.

Az 5%-os szignifikanciaszinten szignifikáns együtthatókat félkövérrel jelöltük.

A fenti táblázat alapján megállapítható, hogy a „hitel”, a „makrogazdaság”, a „munkaerőpiac” és a „vállalat” szócsoportok előfordulási arányát egy hónappal képes előre jelezni az ipari értékesítés változása, a „pénzpiac” és a „válság” szócsoportok előfordulási arányát pedig két hónappal jelzi előre ugyanez a mutató. A szócsoportokba tartozó szavak előfordulása igen enyhe (de statisztikailag szignifikáns) negatív kapcsolatban áll az ipari értékesítéssel, amiből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a reálgazdasági folyamatok kedvezőtlen alakulása valószínűsíti inkább, hogy az adott téma gyakrabban meg fog jelenni a sajtóban a következő egy-két hónapban.

A várakozásainknak nagyjából megfelel, hogy pont ezek a szócsoportarányok voltak azok, amelyeknél kimutatható a hatás. A negatív együtthatók azt jelentik, hogy a reálgazdasági értékek csökkenésével nő a gazdasági témákról való diskurzus. Az együtthatókra jellemző általában, hogy minél régebben történt a változás, annál kisebb hatást gyakorol az adott időszakbeli szócsoport-arányokra.

Fontos kérdés, hogy a vizsgált idősorok között megállapítható-e Granger-okság.¹⁴ A teszt alapvetően egy F-teszt,¹⁵ amely két autoregresszív modellt hasonlít össze. Az egyikben az okozat szerepét betöltő változót saját késleltetett értékein becsüljük, a másikban emellett felhasználjuk az ok szerepét betöltő változó késleltetettjeit is. A nullhipotézis az, hogy nem áll fenn Granger-okság, amit akkor vetünk el, ha a második AR-modell¹⁶ jobb, mint az első. A teszt segítségével megvizsgálva a szócsoportarányok és a referenciaváltozó közti kapcsolatot, a következő eredményt kapjuk ötszázalékos elvárt szignifikanciaszinten (lásd a 3.3. táblázatot). (A páronkénti Granger-oksági tesztek részletesebb eredményei megtalálhatók a Függelék F2. táblázatában.)

3.3. táblázat: A páronkénti Granger-oksági tesztek főbb eredményei

	Granger oka a referenciaváltozónak	Granger okozata a referenciaváltozónak
Adó	Nem	Nem
Államháztartás	Nem	Nem
Gazdaságelemzés	Nem	Nem
Gazdaságpolitika	Igen	Nem
Hitel	Igen	Nem
Külkereskedelem	Nem	Nem
Makrogazdaság	Igen	Nem
Munkaerőpiac	Nem	Nem
Pénzpiac	Igen	Nem
Vállalat	Igen	Nem
Válság	Igen	Nem

Forrás: GVI (saját számítás)

¹⁴ Granger-okság: az okságfogalom időszerelemzésben gyakran használt megközelítése, amelynek lényege, hogy az ok szerepét betöltő idősor hasznos az okozat szerepét betöltő idősor előrejelzésében. Lásd bővebben: http://en.wikipedia.org/wiki/Granger_causality.

¹⁵ F-teszt: egy regressziós modell kibővítésekor az újonnan bevont adatok hasznosságának egy tesztje. Lásd bővebben: <http://en.wikipedia.org/wiki/F-test>.

¹⁶ AR-modell: autoregresszív modell (lásd korábban).

Ez alapján azt mondhatjuk, hogy a referencia-idősor ismerete nem jelent segítséget a különböző szócsoporthányadok előfordulásának előrejelzésében, azonban egyes szócsoporthányadok segítenek előre jelezni a referencia-idősort. Előzetesen azt vártuk, hogy a reálfolyamatok határozzák meg a szóelőfordulásokat. Azonban a kapott eredmény mégsem kontraintuitív, ha arra gondolunk, hogy a sajtó nemcsak követi a történéseket, hanem megpróbálja előre kitalálni azokat. Az alább látható (2) egyenlet a bővebb modellt, a (3) pedig a szűkebbet jelöli. Az F-teszt tehát a β_3 és β_4 együtthatók együttes szignifikanciáját teszteli.

$$A(t) = \beta_1 * d(A(t-1)) + \beta_2 * d(A(t-2)) + \beta_3 * d(B(t-1)) + \beta_4 * d(B(t-2))$$

$$A(t) = \beta_1 * d(A(t-1)) + \beta_2 * d(A(t-2))$$

ahol: $A(t)$: a magyarítani kívánt idősor, $B(t)$: a magyarázó idősor, β_1 és β_2 : az autoregresszív tagokhoz tartozó együtthatók, β_3 és β_4 : a bevont tagokhoz tartozó együtthatók, d : az elsőrendű differenciaoperátor

A fentiek alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a „gazdaságpolitika”, a „hitel”, a „makrogazdaság”, a „pénzpiac”, a „vállalat” és a „válság” szócsoporthányadok előfordulási arányának ismerete pluszinformációt szolgáltat az ipari értékesítés egy hónapos előrebecsléséhez ahhoz képest, mintha csak az idősor megelőző két értékét használnánk a becsléshez. Ez az eredmény igazolja második hipotézisünket (H2), tehát szignifikáns kapcsolat mutatható ki a gazdasági kifejezések használatának gyakorisága és a reálgazdasági folyamatok alakulása között. Az eredmények szerint egyrészt a média szóhasználata követi a reálgazdasági statisztikákat, másrészt az ellentétes irányú összefüggést is alátámasztják az adatok: egyes gazdasági kifejezések megjelenési gyakoriságát felhasználhatjuk az ipari értékesítés egy hónappal történő előrejelzésére (*nowcast*) – tíz nappal megelőzve a hivatalos statisztikai jelentést.

5. Következtetések

Tanulmányunkban a gazdaság reálfolyamatai és az onlinemédia-tudósítások kapcsolatát vizsgáltuk. Az elemzési eredmények alapján elmondható, hogy kezdeti feltevésünk igazolást nyert, mivel a gazdasági válság hatására a magyar online sajtó szóhasználata megváltozott: a gazdasági témák jóval nagyobb figyelmet kaptak a válság alatt és az azóta eltelt években, mint 2008 előtt. A „gazdaságpolitika”, a „vállalat” és a „válság” szócsoporthányadokba (témakörökbe) tartozó szavak használata szignifikánsan nőtt – a trend kiszűrése után is –, míg a „külkereskedelem” szócsoporthányad esetében negatív ez a változás. Ilyen módon a gazdasági válság valódi cezúrát jelent a gazdasági témák médiában való megjelenését tekintve.

Nyitott kérdés marad, hogy ez a hatás mennyire lesz időtálló, azaz egy, a jövőben remélhetőleg bekövetkező nyugodt időszakban is fennmarad-e a gazdasági jelenségek iránti érdeklődés. Ezt a kérdést csak további kutatás, a válság utáni öt-tíz év adatainak vizsgálata válaszolhatja meg. Ennek kutatása azért lehet fontos, mert a lakosság jelentős hányadának az online média tartalma jelenti a gazdaságról való tájékozódás forrását, így ha e forrás pontosabb, szakmailag megalapozottabb és gyakoribb információt szolgáltat, akkor ez hozzájárulhat ahhoz, hogy a gazdasági-pénzügyi tudatosság növekedjen a lakosság körében. A pénzügyi tudatosság növekedése pedig visszahat a reálfolyamatokra is, például a megtakarítások, a hitelfelvétel, a fogyasztási döntések megváltoztatásán keresztül.

A fentiek mellett azt is láthatjuk, hogy a média szóhasználata és a reálgazdasági folyamatok (jelen esetben az ipari értékesítés) között kapcsolat fedezhető fel. Ez a kapcsolat kétirányú, tehát elmondható, hogy a média reagál a gazdasági folyamatokra – különösen, ha azok negatív irányúak –, valamint a média szóhasználatából következtethetünk az ipari értékesítés következő hónapokban várható alakulására is. Az utóbbi összefüggés oka további, mélyebb vizsgálatot igényel, de feltehető, hogy az ok abban rejlik, hogy míg a hivatalos statisztikai adatok késéssel jelennek meg, addig a gazdaság állapota, az ipari termelés helyzete visszatükröződik olyan eseményekben (például csoportos

elbocsátásokban, gyárbezárásokban és -nyitásokban), amelyek felkeltik az újságírók figyelmét, így ezek nyilvánosságra kerülhetnek még a hivatalos statisztikák közzététele előtt.

Jelen tanulmány az első lépést jelentheti egy kutatási folyamatban. Érdekes lehet például megvizsgálni, hogy milyen helyzetekben tudja jobban előre jelezni a média a reálfolyamatokat, például a gazdaságilag kiegyensúlyozott időszakok vagy a válságok során. A kutatás több ország közötti összehasonlítás lehetőségét is felveti. Ezenkívül a hírek forrásának típusa is bővíthető: az online sajtó mellett figyelembe lehet venni a tévé-, illetve a rádióhíreket, esetleg a hivatalos újságírás mellett a magánvéleményeket megjelenítő blogokat is. E kérdésfeltevések több jövőbeli kutatási irányt is kijelölnek, emellett több egyéb gazdasági mutatószámmal való kapcsolat vizsgálata is értelmes lehet.

Irodalom

Blood, Deborah J. & Phillips, Peter C. B. (1995): Recession Headline News, Consumer Sentiment, The State Of The Economy And Presidential Popularity: A Time Series Analysis 1989–1993, *International Journal of Public Opinion Research*, vol. 7, no. 1, pp. 2–22.

Curtin, Richard (2010): *The Impact of Economic Crisis on Consumers' Knowledge about Economic Statistics*, 30th CIRET Conference, New York, October 2010.

Doms, Mark E. & Morin, Norman J. (2004): Consumer Sentiment, the Economy, and the News Media, *FRB of San Francisco Working Paper*, No. 2004–09.

Downs, Anthony (1957): *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper.

Goidel, Robert K. & Langley, Ronald E. (1995): Media Coverage of the Economy and Aggregate Economic Evaluations: Uncovering Evidence of Indirect Media Effects, *Political Research Quarterly*, vol. 48, no. 2, pp. 313–328.

Soroka, Stuart N. (2006): Good News and Bad News: Asymmetric Responses to Economic Information, *Journal of Politics*, vol. 68, no. 2, pp. 372–385.

Uhl, Mathias W. (2010): *Explaining US Consumer Behavior and Expectation with News Sentiment*, 30th CIRET Conference, New York, October 2010.

Függelék

F1. táblázat. Az elemzés során felhasznált 188 szó szócsopontonként

Adó	Külkereske- delem	Államháztartás	Munkaerőpiac, bérek	Makro- gazdaság	Gazdaság- politika
adó	külkereskedelmi hiány	adósságspirál	átlagkereset	bruttó hazai termék	alapkamat
adócsökkentés	külkereskedelmi mérleg	államadósság	béremelés	gazdasági fellendülés	gazdaság- politika
adóemelés	külső egyensúly	államháztartás	béremelkedés	gazdasági lassulás	gazdaság- politikai
adóhatóság	exportkereslet	államháztartási	bérijövedelem	gazdasági mutató	jegybank
adókedvezmény	exportpiac	államháztartási hiány	feketegazdaság	gazdasági növekedés	jegybanki alapkamat
jövedelemadó	fizetési mérleg	államkassza	foglalkoz- tatottság	GDP	kamatdöntés
személyi jövedelemadó	nettó export	CDS-felár	foglalkoz- tatottsági ráta	GDP-csökkenés	kamatláb
SZJA	nemzetközi kereskedelem	deficit	jövedelem	GDP-növekedés	kamatteher
vagyonadó		jóléti állam	minimálbér	hazai kereslet	monetáris
		költségvetés	munkaerő	infláció	tőkebeáramlás
		költségvetési	munkaerőpiac	ipari termelés	tőkekiáramlás
		költségvetési hiány	munkaerő-piaci	kereskedelem	tőkemérleg
		költségvetési politika	munka- nélküliség	kereskedelmi	nemzetközi valutaalap
		központi költségvetés	munka- nélküliségi ráta	konjunktúra	világbank
		lakossági fogyasztás	reálbér	konjunkturális	IMF
		csődcockázat	reálkereset	növekvő fogyasztás	
		megszorító csomag	szürkegazdaság	olajár	
		mentőcsomag		piacgazdaság	
				privatizáció	
				reálgazdaság	
				világgazdaság	
				világgazdasági	

Hitel	Vállalatok	Gazdaságelemzés	Pénzpiac	Gazdasági válság
devizahitel	beruházás	diagram	államkötvény	gazdasági válság
hitelállomány	beszállító	elemzés	bankcsőd	gazdasági visszaesés
hitelezés	bevétel	előrejelzés	devizaárfolyam	hitelválság
hitelkamat	bevételkiesés	növekvő tendencia	devizapiac	pénzügyi válság
hitelminősítés	eszközérték	piaci várakozások	feltőkésítés	recesszió
jelzálog	forgalomcsökkenés	prognózis	kötelező tartalékráta	stagnál
jelzáloghitel	forgalomnövekedés	statisztika	kötvény	válság
hitel	innováció	statisztikai	kötvényhozam	világgazdasági válság
kamat	kiadások	tanulmány	pénzpiac	visszaesés
kamatmentes	kibocsátás	tendencia	pénzügy	visszaesés
	kínálat	csökkenő tendencia	pénzügyi	
	költség	csökkenő trend	pénzügyi eszközök	
	létszám bővítés		pénzügyi közvetítők	
	létszámcsökkentés		pénzügyi piacok	
	létszámleépítés		pénzügyi szabályozás	
	piaci kereslet		valutaárfolyam	
	piaci rés		tőkepiac	
	profit		tőke	
	profitmaximalizálás		árfolyam	
	termelékenység		árfolyamnyereség	
	termelés		árfolyamveszteség	
	versenyképes		blue chip	
	versenyképesség		BUX	
	versenykorlátozó		hozam	
	csőd		korrekció	
			portfólió	
			részvény	
			részvénytőkepiac	
			tőzsde	
			tőzsdék	
			tőzsdeindex	
			tőzsdézés	

F2. táblázat. A páronkénti Granger-oksági tesztek részletes eredményei (2 késleltetés)

Nullhipotézis	Obs	F-statisztika	P-érték
IPAR nem Granger-oka VALSAG-nak	143	1.58163	0.20934
VALSAG nem Granger-oka IPAR-nak		10.1960	7.4E-05
IPAR nem Granger-oka VALLALAT-nak	143	0.64592	0.52576
VALLALAT nem Granger-oka IPAR-nak		5.00628	0.00796
IPAR nem Granger-oka PENZPIAC-nak	143	0.48768	0.61511
PENZPIAC nem Granger-oka IPAR-nak		15.5166	8.3E-07
IPAR nem Granger-oka MUNKAEROPIC-nak	143	1.65992	0.19393
MUNKAEROPIC nem Granger-oka IPAR-nak		2.04646	0.13309
IPAR nem Granger-oka MAKROGAZDASAG-nak	143	0.17331	0.84106
MAKROGAZDASAG nem Granger-oka IPAR-nak		6.06115	0.00300
IPAR nem Granger-oka KULKERESKEDELEM-nek	143	0.36447	0.69523
KULKERESKEDELEM nem Granger-oka IPAR-nak		1.17917	0.31061
HITEL nem Granger-oka IPAR-nak	143	10.1140	8.0E-05
IPAR nem Granger-oka HITEL-nek		0.28960	0.74902
GAZDASAGPOLITIKA nem Granger-oka IPAR-nak	143	6.52896	0.00195
IPAR nem Granger-oka GAZDASAGPOLITIKA-nak		0.59267	0.55425
GAZDASAGELEMZES nem Granger-oka IPAR-nak	143	0.29314	0.74638
IPAR nem Granger-oka GAZDASAGELEMZES-nek		0.04833	0.95283
ALLAMHAZTARTAS nem Granger-oka IPAR-nak	143	0.13628	0.87272
IPAR nem Granger-oka ALLAMHAZTARTAS-nak		0.57206	0.56569
ADO nem Granger-oka IPAR-nak	143	0.63840	0.52969
IPAR nem Granger-oka ADO-nak		1.18644	0.30840

Forrás: GVI (saját számítás)

Makó Ágnes (1983) szociológus-közgazdász, közgazdasági elemzőként dolgozik az MKIK Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézetnél (GVI). A Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Doktori Iskolájának doktorandusz hallgatója, kutatási területe a nemek közötti munkamegosztás gyermekvállalásra gyakorolt hatása. E-mail: mako_agnes@yahoo.com

Czibik Ágnes (1982) közgazdász, elemzőként dolgozik az MKIK Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézetnél (GVI) és a Budapesti Corvinus Egyetem Korrupciókutató-központjánál. Kutatási területei: munkaerő-piaci előrejelzések vállalati felvételek alapján; közbeszerzések vizsgálata kvantitatív módszerekkel; a korrupciós esetek megjelenése a sajtóban. E-mail: agnes.czibik@gvi.hu

Türei Gergely (1989) az ELTE TÁTK alkalmazott közgazdász BA-szakos hallgatója, az MKIK Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézet (GVI) gyakornoka. E-mail: turei.gergei@gmail.com

Tófalvy Tamás

Média a törvényen túl? Önszabályozás a magyar írott médiában: előzmények, kontextus, lehetőségek¹

Az önszabályozásnak – azaz a médiatartalmak államtól és törvénytől független, tartalomszolgáltatók általi kontrolljának – nincs nagy múltja a magyar írott médiában, és egyelőre a jelene és a jövője is bizonytalannak látszik. A rendszerváltás óta többnyire csak elszigetelt kezdeményezések voltak arra, hogy a nyomtatott és az online sajtópiac szereplői saját kezükbe vegyék a tartalomszabályozást. A jelen bizonytalansága egyebek között abból fakad, hogy a hatályos törvény önálló önszabályozó testületeknek nem, csupán a Médiatelefonnal szerződésben álló társszabályozó szervezeteknek ad lehetőséget arra, hogy – rendkívül korlátozott hatáskörben – bizonyos ügyekben saját maguk dönthessenek. Bár 2012 tavaszán megalakult az eddigi legszélesebb körű hazai önszabályozási együttműködés, a Főszerkesztők Fóruma, a törvényi konstrukció vegyes szakmai fogadtatása, az önszabályozási hagyományok hiánya, a hazai közéleti sajtó csökkenő példányszáma és a közvélemény érdektelensége együttesen teszi bizonytalanná a jövőt. Továbbra sem egyértelmű, mekkora autonómiája és valós mozgástere lehet az újonnan létrejött szervezetnek, és hogy megvalósulhat-e az államtól és a törvénytől legalább részben független írott média-önszabályozás Magyarországon.

1. Bevezetés: az ismeretlen önszabályozás

Az önszabályozásnak – bár elsősorban a médiaszakmai szakzsargonban használt kifejezés – 2012-ben mégis sikerült elérnie a nemzetközi sajtó ingerküszöbét, köszönhetően a Nagy-Britanniában kitört lehallgatási ügynek vagy éppen sajtóbotránynak. A botránynak az egyik, a brit politikai elit által gyorsan levont tanulsága az volt, hogy a sajtónak szigorú állami felügyeletre van szüksége. Mint ismert, a botrány részben amiatt tört ki, hogy a Guardian kiderítette: a News of the World – amely akkor a világ legnagyobb angol nyelvű bulvárlapja volt – lehallgatta egy korábban elhunyt kislány telefonját, hogy bizalmas információkhoz jusson (BBC, 2012).

A közfelháborodást követően az indulatok gyorsan átcsaptak a brit sajtó és az országban működő önszabályozó rendszer egészére, és David Cameron miniszterelnök egyik első reakciójában le is szögezte: „A Press Complaints Commission [PCC, a brit önszabályozó sajtó-panaszbizottság – T. T.] megbukott [...] nem rendelkezik társadalmi bizalommal” (idézi Gibson, 2011). Az ez irányú lendület ugyan valamelyest csökkent a későbbiekben, és maga Cameron is felülvizsgálta nézeteit, de a brit sajtótanács/panaszbizottság átalakítása és az önszabályozás körüli viták sora jelenleg is tart annak ellenére, hogy a tartalom önszabályozásának kérdése nem feltétlenül kapcsolódik a bulvárlap által egyébként elkövetett köztörvényes bűnökhöz (lásd Tófalvy, 2012a).

A brit ügynek az önszabályozás társadalmi és politikai reprezentációjára vonatkozó tanulságai meglehetősen szomorúak: az általánosító és indulatos reakciókból egyebek között arra következtethetünk, hogy a közvélemény nincs tisztában a fogalom jelentésével, a politikai erők pedig hajlamosak tőkét kovácsolni ebből a helyzetből. Bár egészen más kontextusban, de a helyzet Magyarországon is hasonló: a médiafogyasztóknak hiányosak az ismereteik a médiaszabályozásnak ezzel a formájával kapcsolatban, a politikai pártok pedig nem tartják érdekükben állónak a média függetlenségét növelő önszabályozás támogatását, így a vonatkozó tudás terjesztését sem. Magyar nyelven a témában viszonylag kevés szakirodalmi forrás érhető el (például EBESZ, 2008; Csink & Mayer, 2012), specifikusan a magyar fejleményekről pedig a néhány elérhető szakmai írás, cikk, jelentés, szakdolgozat (Domokos, 2012) mellett máig hiányzik egy olyan áttekintés, amely a hazai írott média önszabályozásának fő állomásait és lehetőségeit a magyar média társadalmi kontextusában mutatná be.

Ebben az írásban egy ilyen lehetséges áttekintésnek mindössze az első vázlatát kísérem meg felépíteni, elsősorban történeti és társadalmi-kulturális szempontokra fókuszálva. Az online és nyomtatottsajtó-önszabályozás főbb

¹ Ezúton is köszönöm Bellai Lászlónak, hogy rábeszélte a tanulmány megírására, és köszönöm Weyer Balázs, Nádori Péter, Tóth Borbála és a lektorok észrevételeit, javaslatait. A tanulmány írása idején a Columbia University Graduate School of Journalism Fulbright-ösztöndíjas kutatója voltam, főtítkári munkámat a Magyarországi Tartalomszolgáltatók Egyesületénél a cikk első verziójának leadása után kezdtem meg.

modelljeinek bemutatását követően az elérhető források és értelmezések segítségével azt a kérdést próbálom körüljárni, hogy a hazai politikai, médiapiaci és kulturális kontextusokban miként alakulhattak és alakulhatnak a magyarországi önszabályozási kezdeményezések sajátos történetei és lehetőségei.

2. Alapfogalmak: média, állami ellenőrzés és önszabályozás

Az utóbbi évtizedekben számos különböző elméleti modellt dolgoztak ki arra, hogyan lehetne a vélt társadalmi elvárásoknak legmegfelelőbben szabályozni, biztosítani a média, illetve a sajtó működését. Ezek a modellek eltérő feltételezésekkel élnek a média és a sajtó tartalomszabályozásának módjait illetően (Bajomi-Lázár, 2008; Vorák, 2005a).² Az egymással vitában álló elképzelések egyik csoportja szerint az a legmegfelelőbb út, ha a piaci szereplők maguk alakítják ki – a médiafogyasztók és az iparág érdekeit szem előtt tartva – a fő szabályozási irányelveket. Az ezt megkérdőjelezők szerint pedig alapvetően az államnak kell a kezében tartania a média szabályozását, értelemszerűen törvények és rendeletek, valamint a megfelelő állami szervek, intézmények segítségével. Az utóbbi elképzelés úgy tartja, az önszabályozás főként azért megbízhatatlan eszköz, mert az egyes iparágak – így a média is – hajlamosak inkább a saját érdekeiket szem előtt tartani, mintsem a közönség panaszait kivizsgálni, így az iparági összefogás kevésbé a fogyasztók javát, inkább a vállalatok versenyellenes magatartását biztosítja (Campbell, 1999).

2.1. Az önszabályozás eszméje

Mindezek a kritikák valós problémákat érintenek: ahogy az egyes törvényi intézkedések sem számolják fel a szabályozni kívánt problémákat, úgy természetesen az önszabályozás sem vezet automatikusan minőségi, a demokratikus közvélemény működéséhez érdemben hozzájáruló és az olvasói, fogyasztói kifogásokat transzparensszerűen kezelő sajtóhoz. Az önszabályozási kezdeményezések hatékonysága ugyanis nem függetleníthető a társadalmi keretektől. A társadalmi, kulturális és szakmai folyamatok, állapotok – kezdve a médiapiaci magatartástól a jogi és szabályozási hagyományokon és szokásokon át egészen a médiafogyasztói attitűdökig – alapvetően határozzák meg egy-egy kezdeményezés sikerét. Mint az reményeim szerint ebből az áttekintésből is látható lesz, a magyar média-önszabályozási próbálkozások kudarcai is leginkább ezeknek a társadalmi problémáknak – és még számos továbbiak – a megoldatlanságával, és nem magának az önszabályozási rendszernek a fenntarthatóságával függnek össze.

A problémák megközelítésében természetesen a média-önszabályozás is rendelkezik a média és a társadalom viszonyát illetően saját koncepcióval, amely eltér a törvényi szabályozás mögött álló alapelvekétől. Eszerint egyrészt a média és a társadalom nem áll szükségképpen alá-fölérendeltségi viszonyban vagy szemben egymással, érdekeik közösek és ezért párbeszédben egyeztethetők; másrészt a média teljes függetlensége alapvetően fontos a sajtószabadság szempontjából; harmadrészt pedig a médiatartalmak szabályozását nem feltétlenül szükséges külön médiatörvényekben rögzíteni, amennyiben a polgári és a büntető törvénykönyvek már eleve meghatározzák a médiapiaci szereplők mozgását.

Részben a technológiai-piaci körülmények, részben az elektronikus sajtónak hagyományosan tulajdonított (ma, a fragmentálódó digitális média-ökoszisztémában már meglehetősen anakronisztikus) médiahatás-elmélet (Bajomi-Lázár, 2008), részben pedig az írott sajtó nagyobb múltja miatt az önszabályozás gyakorlata leginkább az írott médiában terjedt el, de gyakori az elektronikus médiumok körében is, egyebek között az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban (Campbell, 1999).³

2 Ebben az írásban nem térek ki a médiaszabályozás olyan, nem tartalmi – tehát technológiai és piaci – kérdéseire, mint például a frekvenciaszabályozás vagy a médiapiacra vonatkozó jogszabályok. Ezek a területek – médiatípustól függően – eltérő mértékben, de jelenleg a tartalomnál erősebben szorulnak rá az állami szabályozásra. A frekvenciák például akár olyan közvagyonként, természeti erőforrásként is értelmezhetők, amelyek elosztásában jellemzően az állam a meghatározó (Gálik, 2000). A közeljövőben ugyanakkor a digitalizációval megszűnő frekvenciaszűkösségnek köszönhetően ezeknek a területeknek az államtól való eltávolodására is több lehetőség nyílnak.

3 Jelen írás a hazai írott média – a nyomtatott és az online sajtó – önszabályozásával foglalkozik, a televíziós és a rádiós, valamint az egyéb digitális multimédiás tartalmak önszabályozási lehetőségeivel nem. (A digitális platformok terjedésével és megsokszorozódásával egyébként a korábban elektronikusnak nevezett médiumok elvileg szintén több lehetőséget kaphatnak az önszabályozásra a jövőben – ha erre mutatkozik társadalmi igény és jogalkotói akarat.)

Szintén fontos szempont a média speciális viszonya az állammal. A média ugyanis olyan iparág, amelynek egyik feladata éppen az állam működésének ellenőrzése, ebből fakadóan az egymással érdekellentétben lévő állam és a sajtó működésének szétválasztása növelheti a média függetlenségét, ezáltal a demokratikus kontroll hatékonyságát. Továbbá a praktikusabb, az önszabályozás mellett szóló érvek szerint a piaci szereplők jobban ismerik az államnál az adott piac problémáit, rugalmasabban és gyorsabban tudnak reagálni, hatékonyabban tudják ösztönözni a szabálykövetést, és költséghatékonyabban járhatnak el (Campbell, 1999).

Mindezen elképzelések több szálon is összekapcsolódnak: a média és a társadalom gördülékeny párbeszédéhez szükséges a tudatos, aktív médiafogyasztó közönség és a független, szabad sajtó egyaránt, amelyre a polgári és büntető törvénykönyv rendelkezései érvényesek, de a tartalmát nem korlátozza felülről meghatározott, specifikus törvényi keret. Az önszabályozás koncepciója – bár elnevezése ezt sugallhatja – tehát nem a sajtó kontrollnélküliségét hivatott megvalósítani, hanem éppen ellenkezőleg, a kontrollt elsősorban a legrelevánsabb közönség, a médiafogyasztók, az olvasók visszajelzéseire alapozva és a szakmai, etikai standardok alapján kívánja megvalósítani (Haraszi, 2008).

2.2. Az önszabályozás gyakorlata: önszabályozó szervezetek és sajtótanácsok, etikai kódexek és panaszok

Az önszabályozás legelterjedtebb módja az, amikor a médiavállalatok szervezetekbe⁴ tömörülnek, és az újságírói szakmai, etikai normákra épülő (Horvát, 2001; Sipos & Takács, 2005; Vajda & Kaposi, 2001), egyezményesen elfogadott szabályrendszer szerint fogadják be és kezelik az olvasóktól beérkező panaszokat, majd közbenjárnak a vitás felek közötti konfliktus megnyugtató rendezésében. A szervezetek döntéshozó és egyeztető testületeit a leggyakrabban *sajtótanácsnak* vagy *panaszbizottságnak* hívják, a szabályrendszerek pedig az *etikai kódexek* (illetve *irányelvek*) (lásd Baydar, 2008; Campbell, 1999; Csink-Mayer, 2012; EBESZ, 2008; Gonzáles-Esteban et al., 2011; Gore, 2008; Szűcs, 2001; Zlatev, 2008).

2.2.1. Sajtótanácsok, bizottságok

A sajtótanácsokat felállító szervezetek jellemzően nem az újságírókból mint magánszemélyekből, hanem a helyi hagyományoktól függően szerkesztőségek vagy kiadóvállalatok képviselőiből állnak össze, újságíró-szövetségek vagy akár szakszervezetek részvételével. A tanácsokat, etikai bizottságokat pedig a szövetségen belüli megbízott képviselők alkotják. Erre a struktúrára lehet példa a hazai online tartalomszolgáltatókat tömörítő Magyarországi Tartalomszolgáltatók Egyesülete (MTE) vagy a német lapokat összefogó Presserat, azaz Sajtótanács. Van olyan modell is, amelyben civil delegáltak is részt vesznek a problémák megvitatásában, így működik például az említett brit Sajtó-panaszbizottság (PCC). A szervezetek delegált tagjaiból álló bizottságok vagy tanácsok jellemzően nem figyelik, monitorozzák a tagok tevékenységét, hanem a beérkező olvasói, fogyasztói panaszokat mérlegelik és bírálják el.

Ezek a panaszok gyakran – ahogy például a PCC gyakorlatában is megfigyelhető volt – a pontosságra vonatkoznak, de érkehetnek kifogások a tartalom kiegyensúlyozottságában, elfogulatlanságában tetten érhető hiányosságokkal vagy akár az újságírók eljárásaival kapcsolatban is.⁵ A panaszokat az önszabályozó szervek befogadják, regisztrálják, majd meghozzák a döntésüket. Amennyiben bebizonyosodik, hogy az adott lap a szervezet etikai kódexe szerint valóban kifogásolható módon járt el, úgy a tanács helyreigazításra kötelezheti a médiumot. Ennél erősebb szankciós eszköz többnyire nincsen az önszabályozó szervezetek kezében⁶ – a lapokat az olvasókkal és a tanáccsal való hasznos

4 A szervezetek felépítése, finanszírozási módja, az állammal és a civil szférával való kapcsolata, hatásköre és hatóköre, elnevezése nagyon sokféle lehet; itt most csak a leggyakoribbakat említem meg. További példákért lásd EBESZ (2008), Gonzáles-Esteban et al. (2011).

5 Lásd az esettanulmányokat EBESZ (2008) függelékében.

6 Akárcsak számos, a média- és a szólásszabadság felett örökösödő nemzetközi, államközi szervezet vagy civil szervezet kezében sem, mint például az EBESZ, az ENSZ sajtószabadság-rapportőre vagy a Freedom House (lásd erről Haraszi Miklós, az EBESZ volt sajtószabadság-képviselőjének véleményét in Tófalvy, 2010).

és kétoldalú párbeszéd fenntartása, a szervezetet pedig a szakma hitelének és a tartalom minőségének megőrzése motiválhatja.⁷

Ahogy a sajtótanácsok összetétele, felépítése, finanszírozási formája, úgy a panaszkezelés folyamata és transzparenciája is tanácsonként más és más. Bár általában a teljes nyilvánosság a jellemző, a Presseratnál – ami miatt egy budapesti konferencián Horst Pöttker, a Dortmundi Egyetem tanára panaszkodott (eMasa, 2012) – a szervezet például közvetlenül a megvitatás előtt dönti el, hogy a nyilvánosság tanúja lehet-e a döntéshozatalnak vagy sem, és a PCC sem hozta nyilvánosságra minden döntését.

2.2.2. Etikai kódexek

Az elbírálás szempontjait meghatározó etikai kódexekből szintén számos változat fellelhető (Baydar, 2008; Gonzáles-Esteban et al., 2011). A legtöbb kódex nem csupán a tartalmi preferenciákat, hanem az újságírói magatartás és munkamódszer legfontosabb irányelveit is lefekteti, általában a transzparencia, a függetlenség, a pontosság és a hitelesség alapelvei mentén. Ilyen etikai kódexe nemcsak egy önszabályozó szervezetnek lehet – ahogy a Presseratnak,⁸ az MTE-nek vagy a 2012-ben megalakult Főszerkesztők Fórumának –, hanem a közszolgálati médiumoknak – mint például a brit BBC-nek vagy az egyesült államokbeli NPR-nak – és egyes önálló kereskedelmi médiumoknak, televízióknak, rádióknak, lapoknak is. Magyarországon egyebek között jelenleg a Springer-lapok, az Origo, a HVG, a HWSW, az RTL Klub és a Manager Magazin rendelkezik saját etikai kódexszel (lásd Tófalvy, 2011b; 2012b, a szerkesztőségi kódexek fontosságáról lásd Bajomi-Lázár, 2002).

2.2.3. Lapombudsmanok

Egyes lapok nem (vagy nemcsak) etikai kódexet dolgoznak ki, hanem azt is vállalják, hogy egy független, de házon belüli szereplőnek lehetőséget nyújtanak a tartalom minőségének kontrolljára. Ez a lapombudsman, akit maga a lap fizet azért, hogy a hozzá beérkező panaszok vagy éppen saját megfigyelései alapján mondja el véleményét a lap minőségéről (Maurus, 2008). A lapombudsman az önszabályozás legközvetlenebb szintjét képviseli, hiszen minden szervezeti ráhatás nélkül maga a médium dönt úgy, hogy vállalja saját szennyeseinek kitergetését, azaz hibáit a nyilvánosság előtt.

A lapombudsmani intézmény jelenleg nem működik egy magyar médiaterméknel sem, és korábban is összesen nagyjából két évig és két lapnál, a Magyar Hírlapnál (2005 márciusától 2006 augusztusáig [eMasa, 2006]) és a Népszabadságnál (2007 márciusától 2008 végéig).⁹ Ahogy egy háttérinterjúban Majtényi László, az egyik első magyar lapombudsman visszaemlékezett a Magyar Hírlapnál, később pedig a Népszabadságnál Miklósi Zoltánnal végzett lapombudsmani tevékenységére, „nem mindig szerették őket a szerkesztők az éles bírálataik miatt” (idézi Tófalvy, 2011b). Majtényi László és Miklósi Zoltán Magyar Hírlapnál végzett tevékenységét (Vorák, 2005b; Rovó, 2006) követően a Népszabadságnál Lipovecz Iván, majd Paul Lendvai és Gallov Rezső voltak lapombudsmanok.

Túl a szerkesztőséggel való konfliktusokon, a fő akadálya az intézmény meghonosodásának az volt, hogy hosszú távon Magyarországon – Majtényi szavaival élve – „nem kifizetődő transzparensnek lenni, a piac nem igazolja vissza az ilyen törekvéseket” (idézi Tófalvy, 2011b), ahogy egyébként a közép-európai régió többi országában sem.

⁷ Vannak olyan sajtótanácsok is, amelyek pénzbüntetést is kiszabnak, több gyakorlatban pedig mediáció van, amely során a panaszos és a panaszolt megegyezik a kárpótlás módjában, ami lehet helyreigazítás, de lehet csak egy csokor virág vagy akár pénzbíró kártérítés is. A helyreigazítás kifejezés ezekben az esetekben azért nem megfelelő, mert általában nem erre kötelezik az elmarasztaltat, hanem az elmarasztaló határozat közzétételére.

⁸ Lásd: The German Press Council. Presserat.info, link: <http://www.presserat.info/service/english/keyfacts-in-english.html> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).

⁹ A magyar lapombudsmanok szerepe és feladatköre nem volt azonos az angolszász lapombudsmanokéval. Az angolszász lapombudsmanok egyfajta etikai ügyfélszolgálatként panaszokat bírálnak el, a magyar gyakorlatban viszont az ombudsmanok az újság hasábjain bizonyos időközönként közzétett írásaikban foglalták meg saját kritikai véleményüket a lap tartalmával kapcsolatban.

3. A magyar önszabályozás töredékes története: a rendszerváltástól 2012-ig

A hazai lapombudsmani intézménytörténet töredékességének okai számos ponton összekapcsolódnak a magyar önszabályozás egészének szintén meglehetősen rövid, töredékes és bizonytalan történetét meghatározó körülményekkel.

A pártállami sajtókontroll korában – még ha volt is módja néha egy-egy szerkesztőségnek arra, hogy saját értékválasztását változóan direkt módon tükrözze a szerkesztett tartalomban –, független etikai kódexek kidolgozására, transzparens párbeszédre és ennek szervezeti koordinációjára, államtól független szerkesztőségi önszerveződésre már nem volt lehetőség (Bayer, 2005; Takács, 2012). Az önszabályozás hazai története ezért először a rendszerváltással kaphatott egyáltalán lehetőséget arra, hogy elkezdődjön, ez azonban 1989-ben nem történt meg, és az azt követő bő két évtizedben is gyakorlatilag csak elszigetelt, fejezetszerű kezdeményezésekről lehet beszélni, egészen 2012-ig, a mindeddig legátfogóbb önszabályozó egyesület, a Főszerkesztők Fóruma (FF) hivatalos megalakulásáig.

A rendelkezésre álló források és visszaemlékezések, interjúk alapján az elmúlt bő két évtizedben Magyarországon több szervezet és piaci szereplő próbálkozott szűkebb körű önszabályozási tevékenységgel; ezeknek a kezdeményezéseknek az iparági kiterjesztését és meghatározó minőségbiztosítási kritériumrendszerre való előlépését több körülmény is hátráltatta. Ezek közül a legfontosabbak: az átfogó szakmai konszenzus hiánya és a hiányzó szervezeti keret, az átpolitizált médiarendszer, a szintén átpolitizált és korszerűtlen jogi környezet, az újságírói szakmai közösség megosztottsága, az általános forráshiány, valamint a magyar média nagy részét tulajdonló nemzetközi befektetők és az olvasók minőségbiztosítással kapcsolatos érdektelensége.

3.1. Rövid eseménytörténet: etikai kódexek és társzabályozás

A rendszerváltástól egészen a legutóbbi időkig – azaz a 2010-es új médiacsomag által lehetővé tett és 2011-ben életbe lépett társzabályozási konstrukcióig, valamint a Főszerkesztők Fóruma 2012-es megalakulásáig – a kisebb vagy nagyobb ambícióval létrehozott, különböző hatókörrel és befolyással, támogatottsággal és hatékonysággal rendelkező etikai kódexek jelentették a fő önszabályozási kísérleteket, kezdeményezéseket.

3.1.1. Etikai kódexek, kezdeményezések

Az egyik első ilyen etikai kódex¹⁰ a rendszerváltás során újjáalakult Magyar Újságírók Országos Szövetsége (MÚOSZ) kezdeményezésére született meg 1989-ben,¹¹ tehát egy olyan, az önszabályozási gyakorlatok között viszonylag ritkának számító intézményi háttérrel, amelyben nem egyes médiatulajdonosok és nem szerkesztőségek, hanem egy újságíró-szervezet által választott képviselők határoznak meg általános elveket a tagság gyakorlatára nézve. Bár kezdetben a szövetségnek voltak ambíciói a kódex hatókörének kiterjesztésére, az végül megmaradt csak a szövetség tagságára érvényes kódexnek, illetve a szövetség ellentmondásos megítélésű¹² etikai bizottsága hivatkozási pontjának. Emellett a MÚOSZ két másik újságíró-szövetséggel, a Magyar Újságírók Közösségével (MÚK), a Magyar Katolikus Újságírók Szövetségével (MAKÚSZ) és a Sajtószakszervezettel együttműködve alakította meg 2002-ben az Etikai Együttműködő Tanácsot, amelynek etikai kódexét¹³ szintén csak a résztvevő szervezetek tekintik érvényesnek, a csoportosulás etikai bizottságként működő szerve pedig az Együttműködési Testület nevet viseli.

Ezekon a szervezeteken kívül azonban még számos olyan további – eltérő típusú – szakmai tömörülés volt akkor is és jelenleg is megtalálható a magyar médiapiacra, amely nem vett részt a fenti etikai kódexek munkálataiban.

10 A MÚOSZ etikai kódexe elérhető itt: [muosz.hu](http://www.muosz.hu), link: <http://www.muosz.hu/kodex.php?page=etikai&sub=etikaikk01> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).

11 A Magyar Újságírók Országos Szövetségének újjáalakulása. [muosz.hu](http://www.muosz.hu), link: <http://www.muosz.hu/tortenet.php?page=datum&sub=datum20> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).

12 Szakmai körökben a MÚOSZ Etikai Bizottságának több döntését is éles bírálatok érték: a minden bizonnyal legnagyobb visszhangot kapott döntésükben Tóta W. Árpádot, az Index publicistáját marasztalták el gyűlöletkeltőként egy olyan szöveg miatt, amely Bayer Zsolt egy korábbi antiszemita – és a Bizottság által szintén elmarasztalt – írását parodizálta (eMasa, 2008).

13 Az ET etikai kódexe elérhető itt: [makusz.hu](http://www.makusz.hu), link: <http://www.makusz.hu/etikai-kodex> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).

Ezek közül több szervezet saját etikai kódexszel rendelkezett és rendelkezik, mások pedig nem dolgoztak ki ilyen dokumentumot. Míg a Postai és Hírközlési Dolgozók Szakszervezeti Szövetsége (PHDSZSZ), a Magyar Elektronikus Médiaszolgáltatók Egyesülete (MEME), az Európai Újságírók Szövetségének magyar tagozata (EÚSZ) és a Magyar Lapkiadók Egyesülete (MLE) például nem rendelkezik saját tartalomszabályozási alapelvekkel, addig a Protestáns Újságírók Szövetsége (PRÚSZ) és a 2001-ben alakult, az online tartalomszolgáltatókat összefogó Magyarországi Tartalomszolgáltatók Egyesülete (MTE)¹⁴ igen. A legújabb és mindeddig a legtöbb iparági szereplő támogatását élvező etikai kódex mögött álló szervezet, a Főszerkesztők Fóruma (FF) 2012 nyarán alakult meg, egyesületi formában.

3.1.2. A fiatal újságírók etikai kódexétől a Főszerkesztők Fórumáig

A FF etikai kódexének munkálatai azonban már jóval korábban elkezdődtek, az 1990-es évek elején, amikor fiatal újságírók egy csoportja úgy érezte, szükség van egy, a MÚOSZ-tól független etikai kódex kidolgozására (Domokos, 2012). A kezdeményezés – amelynek többek között György Bence, Mong Attila, Nádori Péter, Vajda Éva és Weyer Balázs volt a tagja – egészen a 2000-es évek közepéig nem öltött hivatalos formát, bár egyes tagok önszabályozással kapcsolatos elkötelezettsége több téren is megnyilvánult. A gyakorlatilag az első, egy egész iparági szegmens tekintetében hatékonyan működő MTE-etikai kódex például sokat merített e korábbi kezdeményezésből, és az egyik aktív szerző, Weyer Balázs mint az egyik MTE-alapító online tartalomszolgáltató, az Origo főszerkesztője is részt vett a formálásában.¹⁵

2007 tavaszán azonban lehetőség nyílt a kódex szélesebb körben alkalmazható változatának kidolgozására, ugyanis a budapesti Független Média Központ (továbbiakban: Média Központ) is elkezdett egy projektet a hazai önszabályozás felélesztése érdekében, és a korábban önállóan a kódexen dolgozó újságírók immár a Média Központ keretein belül folytatták a munkát (Domokos, 2012). A Média Központot vezető Mórincz Ilona mellett a kódexen dolgozó csoport résztvevője Baka Zoltán, György Bence, Kováts Mihály, Mong Attila, Mucsányi Marianna, Szerető Szabolcs, Tóth Levente és Weyer Balázs volt.

Bár a munkálatok folyamatosan zajlottak a Média Központban – 2007 és 2010 között a munkacsoport számos egyeztető megbeszélést tartott kiadókkal, szerkesztőségekkel, amelyek során a kódex folyamatosan formálódott – a második Orbán-kormány által 2010-ben elfogadott új médiatörvény-csomagig nem történt jelentős haladás intézményi téren és a kódex általános elfogadottságát illetően. A hosszúra nyúlt látens időszakot követően részben az is katalizálta a munkálatok feléledését, hogy 2010-ben nemcsak az önszabályozásnak, de az egész magyar médiaszabályozás történetének új korszaka nyílt a jelenlegi helyzetet is meghatározó új, a második Orbán-kormány által beterjesztett és elfogadott médiatörvény-csomaggal. Bár ez az első olyan médiatörvény Magyarországon, amely első tervezetében kitért az önszabályozásra is, végül csak egy úgynevezett társszabályozási együttműködésre (Tófalvy, 2011b) ad lehetőséget az erre hajló szervezetekkel. E konstrukciót – a médiacsomag egészével együtt – a hazai szakmai szervezetek túlnyomó része rendkívül aggályosnak tartotta, és számos nemzetközi médiaszakmai szervezet éles kritikával illette.¹⁶

Részben tehát a médiatörvény által kiváltott tiltakozáshullám (eMasa, 2010b, 2010c) következtében meginduló szakmai párbeszéd, részben a törvénycsomag által lehetővé tett társszabályozási konstrukció körüli viták által katalizálva a kódexen dolgozók 2011 késő nyarán újra felelevenítették a médiapiaci szereplőkkel és szerkesztőségekkel folytatott tárgyalásokat, és ennek eredményeképp jött létre 2012 közepén hivatalosan bejegyzett egyesületként a FF (eMasa, 2012a).

14 Az MTE etikai kódexe elérhető itt: [mte.hu](http://www.mte.hu/etikai_kodex.html), link: http://www.mte.hu/etikai_kodex.html (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).

15 Weyer Balázs visszaemlékezése szerint eredetileg Nádori Péterrel írtak közösen egy etikai kódexet, erre épült később az RTL Klub, majd az Origo kódexe, később részben az MTE-é.

16 Lásd az eMasa által összeállított dossziékat: „Médiaalkotmány”. eMasa.hu, link: <http://www.emasa.hu/cikk.php?id=6987> és Új közmédia és médiaszabályozás. eMasa.hu, link: <http://www.emasa.hu/cikk.php?page=sajto&id=7720> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).

4. Töredékesség és társadalmi kontextus: Politikai, médiapiaci, és kulturális-társadalmi folyamatok

A hazai önszabályozás összes eddigi törekvésének töredékessége háttérben álló okok és körülmények számos ponton összezsengenek. A magyarországi önszabályozás eddigi relatív visszhangtalanságát, a minőségi sajtó kialakításában és a demokratikus közbeszéd működésében játszott marginális szerepét az általános piaci, kulturális helyzeten túl még számos jogi, politikai, szervezeti, médiapiaci és társadalmi folyamat is árnyalja és magyarázza.

4.1. Félresikerült törvények és médiaháború: jogi és politikai háttér

A rendszerváltáskor a magyar média egészét még nem szabályozta külön médiatörvény (amely először 1996-ban lépett életbe), a nyomtatott sajtóra pedig a – médiatörvényhez képest – kevesebbet bírált,¹⁷ 1986-ban elfogadott sajtótörvény vonatkozott. A jogi környezet tehát elvileg egészen 1996-ig teret adott volna annak a lehetőségnek, hogy az iparági szereplők előálljanak egy önszabályozási tervvel, megelőzve ezzel az állami szabályozás kialakítását. Ez a kezdeményezés azonban nem történt meg, aminek a háttérben egyfelől az iparág önreflexív megnyilvánulásaiiban azóta sokszor felemlített túlzottan profitorientált szemlélete (lásd Tófalvy, 2011a) és restsége, másfelől – ezzel nyilván szorosan összefüggő módon – a magyar médiapiac és az azt szabályozni hivatott jogi háttér kialakítása feletti politikai kontrollért való harc, az úgynevezett médiaháború (Bayer, 2005) állt.

A médiaháború következményeképp és annak átmeneti lezárásaképp létrejött, már az elfogadásakor korszerűtlen és az aktuális politikai erőviszonyokat tükröző és konzerváló 1996-os médiatörvény egyebek között a pártok által delegált tagokból összeállított felügyelő szervvel, az Országos Rádió- és Televízió Testülettel (ORTT), hosszú évekre bebiztosította az elektronikus média pártpolitikai kontrollját, a nyomtatott sajtóra viszont továbbra is csupán az 1986-os sajtótörvény vonatkozott. Az elvi lehetőség tehát – okulva az elektronikus médiumok felosztásából és a szabályozás államosításából – továbbra is nyitva állhatott volna a nyomtatott sajtó részére, azonban a hazai print sajtó egyre radikálisabb politikai polarizálódásával az iparági konszenzus esélye egyre csökkent.

Az online írott médiára egészen 2010-ig sem a médiatörvény nem, csak a sajtótörvény volt részben érvényes, ennek a szegmensnek a törvényi szabályozásában a 2001-ben elfogadott, szakmai körökben szintén a jobban sikerült törvények között számon tartott elektronikus kereskedelmi törvény¹⁸ töltötte be a legfontosabb szerepet. A piac többi szereplőjével szemben az online média¹⁹ gyorsan és proaktívan reagált. Ugyanebben az évben létrehozták az önszabályozó szervezetként is működő Magyarországi Tartalomszolgáltatók Egyesületét (MTE), elfogadták az egyesület – a hazaiak közül egészen napjainkig a gyakorlatban a leginkább működőképesnek bizonyuló²⁰ – etikai kódexét, és saját hatáskörükön belül oldották meg a felmerülő panaszokat, etikai problémákat.

4.1.1. Új médiaháború: önszabályozás helyett társszabályozás?

2010-ben, a második Orbán-kormány új, kétharmaddal elfogadott médiacsomagjával a helyzet radikálisan megváltozott. Az új médiatörvény alapvetően megőrizte az 1996-os törvény átpolitizáltságát, azzal a rendkívül fontos különbséggel, hogy a korábbi többpárti kontroll helyett egypárti médiafelügyeletet vezetett be. Az Országos Rádió és Televízió Testületet (ORTT) és a Nemzeti Hírközlési Hatóságot (NHH) egyetlen szervbe vonták össze, a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóságba (NMHH), amelynek ugyanaz, a kormány által kinevezett vezető áll az élén, mint az ORTT jogutódjaként működő, kizárólag kormánypárti tagokból álló Médiatanácsnak.

17 Igaz, Kázmér Judit, az MLE akkori elnöke egy interjúban (Tófalvy & Vorák, 2009) anakronisztikusnak és feleslegesnek nevezte a sajtótörvényt.

18 A 2001. évi CVIII. törvény az elektronikus kereskedelmi szolgáltatások, valamint az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások egyes kérdéseiről. Jogtar.hu, link: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0100108.TV (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).

19 A gyors reakció mögött nem csak ez esetben viszonylagosan lazább törvényi bekötöttség, de a piaci szereplőknek a teljes médiapiacénál akkor kevésbé megosztott közössége, illetve a médium általánosan az önszabályozásnak kedvező technológiai adottságai is (lásd Polyák, 2001; 2002) álltak.

20 Az írott média területén. A média-önszabályozás egészét tekintve egyértelműen az Önszabályozó Reklámtestület (ÖRT) volt képes a legfajszínűsában képviselni az önszabályozási eszmét és a leghatékonyabban végrehajtani a feladatokat.

Az átpolitizáltság mellett fontos hatókörváltozást jelentett, hogy az új törvény első változatában érvényes volt minden médiatípusra, a 2011-ben elfogadott, módosított verzió szerint pedig a nyomtatott sajtóra már csak korlátozott mértékben. A médiatörvény és a körülötte zajló konfliktusok így két szempontból is negatívan hatottak a hazai önszabályozás kialakulására: egyfelől a törvény totális hatóköre szinte kizárja, hogy egy önszabályozó szervezet valós cselekvési térrel rendelkezzen, másfelől a konfliktusok generálásával tovább növeli az újságírószakma politikai megosztottságát.

Az új médiacsomag által lehetővé tett társszabályozási rendszer úgy lép életbe, hogy az együttműködni kívánó szervezetek egy közigazgatási szerződést írnak alá a Médiatanáccsal, amelyben megegyeznek, hogy – a médiatörvény által meghatározott kereteken belül – bizonyos ügyekben átveszik az ügyintézését a Médiatanácstól. Egyelőre nagyon kevés információ nyilvános az együttműködés működőképességéről. Mindössze annyit lehet tudni, hogy a Magyar Elektronikus Médiaszolgáltatók Egyesülete (MEME), a Magyar Lapkiadók Egyesülete (MLE) és a Magyarországi Tartalomszolgáltatók Egyesülete (MTE), valamint az Önszabályozó Reklámtestület (ÖRT) írta alá a szerződést 2011 folyamán.

A források szerint azonban fajsúlyos ügy a megegyezés óta eltelt időben nem került elő, és hasonló a helyzet a társszabályozásban nem közreműködő Főszerkesztők Fórumával (FF) is, ahol szintén nem indult eljárás egy jelentős ügyben sem a megalakulás óta – amely tények ráirányítják a figyelmet a tágabb társadalmi és médiafogyasztói közegben fellelhető problémákra.²¹

4.2. Megosztottság és érdektelenség: szervezeti és szakmai, médiapiaci háttér

A hatékony iparági összefogást az FF megalakulásáig az is gátolta, hogy az etikai kódexekkel jelentkező szervezetek lehetőségei korlátozottak voltak. Vagy csak egy bizonyos szegmenst képviseltek, mint ahogy az MTE az online médiát, vagy eleve korlátozott legitimitással rendelkeztek iparági kérdésekben, mint például az újságíró-szövetségek, amelyek nem a médiumokat és a kiadókat, hanem újságírókat fogtak és fognak össze. A funkcionális és a képviselési korlátok részben magyarázzák, hogy miért nem sikerült egyik szervezetnek sem egy önszabályozási kezdeményezésben legitim és releváns szereplőként fellépni.

Az újságíró-szövetségek tehetetlensége, azok belső problémái és az újságírószakma – az egyre szaporodó szövetségekkel látványosan illusztrált – szélsőséges megosztottsága mellett a szakmai és a médiapiaci tényezők sem éppen inspirálták az önszabályozási rendszer kialakítását. A hazai médiapiacon nagyon gyenge pozíciókkal rendelkezik a minőségi sajtó és a minőségi újságírás, a magasra pozicionált közéleti-politikai tartalmat kínáló médiumok folyamatosan csökkenő példányszámokat mutatnak fel. A trend mögött pedig részben tudatos médiatulajdonosi döntések álltak – vagy éppen azok hiánya. Mint azt Galambos Márton (2008) cikke meggyőzően demonstrálta, a magyarországi minőségi sajtó és újságírás szembetűnő gyengesége részben a hazai médiapiac meghatározó befektetői felől tanúsított érdektelenségnek is köszönhető. A legnagyobb német lapkiadók (mint például az Axel Springer, a Westdeutsche Allgemeine Zeitung, a Bertelsmann vagy a Gruner+Jahr) nem foglalkoztak a magyar szerkesztőségek munkájának minőségi problémáival, de egyébként maguk a szerkesztőségek sem voltak nyitottak a szorosabb minőségi kontrollra.

4.3. Eltűnő olvasók, leszakadó újságírók: kulturális és társadalmi háttér

Mindeközben az olvasókat egyre kevésbé érdeklik a közéleti tartalmak, a közvélemény-kutatások szerint a szakma megítélése is egyre rosszabb a magyar társadalomban, emellett pedig maguknak az újságíróknak a véleménye is egyre rosszabb saját szakmájukról. A Magyar Terjesztés-ellenőrző Szövetség (MATESZ) elérhető adatai²² szerint a közéleti tartalmakat nyújtó nyomtatott sajtótermékek példányszáma folyamatosan esik, a minőségi közéleti tartalom iránti

²¹ Az FF-nél a panasz eljárás kidolgozása jelenleg folyamatban van.

²² A MATESZ nyilvános adatai elérhetők a www.matesz.hu oldalon.

fizetőképes érdeklődés egyre csökken. Ezzel párhuzamosan a tartalmak előállításáról, azaz az újságírókról alkotott vélemény is egyre romlik: ahogy azt Závecz Tibor, az Ipsos véleménykutatási igazgatója egy 2012-es konferencián bemutatta, a média megítélése csak relatíve romlott folyamatosan az utóbbi években, az újságíró viszont abszolút értelemben is a legkevésbé respektált szakmák közé került a foglalkozásokat megbízhatóságuk szerint rangsoroló listán (eMasa, 2012b).

Ebben a közegben kevésbé meglepő, hogy egy 2010-es kérdőív azon kérdésére, mit tanácsolnának az újságírók húsz évvel ezelőtti önmaguknak, a legtöbben csak annyit írtak: „keressen magának más szakmát” (eMasa, 2010a). A megkérdezett főszerkesztők szerint bár ma is születnek minőségi újságírói munkák, a szakma általános állapota egyértelműen romlott az utóbbi két évtizedben. A tendencia feltehetően összefügg a világos szakmai kritériumokat megfogalmazó és azokat szervezeten továbbadó, fejlesztő felsőfokú műhely hiányával: a magyar felsőoktatásban jelenleg még mindig csak egyetlen alapfokú újságíróképzés található, nincsenek sem mester-, sem PhD-fokozatot kínáló képzések az országban (eMasa, 2012c).

Mindezeket a trendeket, mutatókat és állapotokat pedig – ha önmagában nem is magyarázza – tovább rontja a pénzügyi válság miatt folyamatosan szűkülő kiadói és piaci mozgástér, az általános forráshiány, és ebből következően a médiamunkások romló munkakörülményei és munkamorálja.

5. Önszabályozás, kudarcok és demokrácia

Ahogy azt a média-önszabályozással foglalkozó legtöbb elméleti és gyakorlati útmutató hangsúlyozza, a média-önszabályozás szorosan összefonódik az adott médiapiac társadalmi és kulturális szövetével. Ahogy nem létezik egy globális, mindenhol érvényes büntetőjogi szabályozás, úgy a média-önszabályozásra sincsen a lokális kultúrától független recept. Minél nyitottabb egy társadalom, minél transzparensőbb a demokratikus rendszer, minél sikeresebb a médiapiac és minél kritikusabbak az olvasók, annál több lehetőség van arra, hogy a piac szereplői hatékonyan lássák el a tartalmak kontrollját.

Ahogy az az eddigi rövid áttekintésből látható volt, Magyarországon egyik szükséges követelmény sem teljesült maradéktalanul és együttesen az utóbbi évtizedekben és jelenleg sem, így a hazai önszabályozási kezdeményezések eddigi kudarca korántsem meglepő. Ezek a kudarcok nemcsak a rossz jogi szabályozás által gúzsba kötött médiapiacnak, és nemcsak a megosztott újságíró-társadalomnak vagy éppen az általános pénzhiánynak köszönhetők. És nem is feltétlenül csak annak a médiafogyasztói közönynek, amelyben egy olvasó, még ha lenne is rá módja, akkor sem él olvasói jogaival, lehetőségeivel, panaszaival.

Mindezek a problémák szorosan összefüggnek egymással, és a helyzet megváltoztatásához, a magyar önszabályozás életre keltéséhez mindegyik téren változásra van szükség. Világos, korszerű, az éppen domináns pártpolitikai érdekektől független jogi szabályozásra, amely nem telepszik rá a tartalomszabályozásra; a kormánytól független médiahatóságra vagy médiatanácsra, amely megfelelően tudja alkalmazni a törvényeket, és amely hiteles partnere és kiegészítője lehet az önszabályozó testületeknek. Független, tekintélyes és konszenzuális támogatással rendelkező szakmai szervezetekre, amelyek nemcsak az újságírók, hanem a médiapiaci szereplők érdekeit is hatékonyan képviselik és egyeztetik. Minőségi sajtóra, amely betölti a demokratikus rendszer ellenőrző funkcióit; és olyan polgárookra és olvasókra, akik megkövetelik a minőségi kontrollt, és akik, ha úgy látják, bármelyik téren csorbát szenved a demokratikus rendszer, szavá teszik ezt, és számon kérik a felelősöket.

Irodalom

Bajomi-Lázár Péter (2002): A politikai újságírás normái Magyarországon. *Mozgó Világ*, 2. sz., 53–68.

Bajomi-Lázár Péter, szerk. (2005): *Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Bajomi-Lázár Péter (2008) *Média és társadalom*. Budapest: PrintXBudavár & Médiautató Alapítvány.

Baydar, Yavuz (2008): Újságírói etikai kódex készítése. Az önszabályozás alapja. In: EBESZ (2008): *Média-önszabályozási*

- útmutató. *Kérdések és válaszok*. Bécs: EBESZ, <http://www.cij.hu/hu/wp-content/uploads/2009/09/ebez-kezikonyv.pdf> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.), 21–33.
- Bayer Judit (2005): Sajtó- és médiajog. In: Bajomi-Lázár Péter (szerk.): *Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 159–198.
- BBC (2012): Phone-hacking scandal: Timeline. <http://www.bbc.co.uk/news/uk-14124020> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).
- Campbell, Angela J. (1999): Self-Regulation and the Media. *Federal Communications Law Journal*, Vol. 5, No. 3, pp. 712–772, <http://www.law.indiana.edu/fclj/pubs/v51/no3/CAMMAC15.PDF> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).
- Csink Lóránt & Mayer Annamária (2012): *Variációk szabályozásra. Önszabályozás, társszabályozás és szabályozó hatóság a médiajogban*. Budapest: NMHH Médiatanács Médiatudományi Intézete.
- Domokos Dóra (2012): Média-önszabályozás Magyarországon. *Szakdolgozat*, ELTE Média és Kommunikáció tanszék.
- EBESZ (2008): *Média-önszabályozási útmutató. Kérdések és válaszok*. Bécs: EBESZ, <http://www.cij.hu/hu/wp-content/uploads/2009/09/ebez-kezikonyv.pdf> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).
- eMasa (2006): Majtényi László: a magyar sajtó képtelen az önreflexióra. Augusztus 7., <http://www.emasa.hu/cikk.php?id=1587> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).
- eMasa (2008): Antiszemita az Index? Október 17., <http://www.emasa.hu/cikk.php?id=4317> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).
- eMasa (2010a): „Keress magadnak más szakmát!” Január 12., <http://www.emasa.hu/cikk.php?id=6307> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).
- eMasa (2010b): „Médiaalkotmány” – Dosszié. <http://emasa.hu/cikk.php?page=lobbi&id=6987> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).
- eMasa (2010c) Új közmédia és médiaszabályozás – Dosszié. <http://www.emasa.hu/cikk.php?page=sajto&id=7720> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).
- eMasa (2011) „Nem szabad hazudni, mutyizás nincs.” Kialakul-e az ön- és társszabályozási rendszer a magyar médiában? Június 24., <http://www.emasa.hu/cikk.php?id=8585> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).
- eMasa (2012a): Önszabályozó fórumot alapítottak a főszerkesztők. Január 18., <http://www.emasa.hu/cikk.php?id=9263> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).
- eMasa (2012b): Elégedetlen újságírók, átformálandó médiarendszer. Március 1., <http://www.emasa.hu/cikk.php?id=9416> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).
- eMasa (2012c): Az etikus újságírásra nincsen recept. Június 15, <http://www.emasa.hu/cikk.php?id=9780> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).
- Galambos Márton (2008): A német kiadók és a magyarországi újságírás. Volt-e hatásuk az elmúlt 18 évben az újságírói munka minőségére a magyar sajtóban domináns német kiadótulajdonosoknak? *Médiakutató*, tél.
- Gálik Mihály (2000): *Médiagazdaságtan*. Aula Kiadó.
- González-Esteban, José-Luis & García-Avilés, José-Alberto & Karmasin, Mathias & Kaltenbrunner, Andy (2011): Self-regulation and the new challenges in journalism: Comparative study across European countries. *Revista Latina de Comunicación Social*, 66, 426-453, http://www.revistalatinacs.org/11/art/940_Elche/RLCS_art940EN.pdf (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).
- Gore, William (2008): Önszabályozó testületek. Hogyan biztosíthatjuk az etikai kódexek tiszteletben tartását? In EBESZ (2008): *Média-önszabályozási útmutató. Kérdések és válaszok*. Bécs: EBESZ, <http://www.cij.hu/hu/wp-content/uploads/2009/09/ebez-kezikonyv.pdf> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.), 35-46.
- Gibson, Janine (2011): How should press regulation work? After the Press Complaints Commission failed to control the NoW, here are three options for regulating the press. *Guardian*, Július 8, <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2011/jul/08/press-regulation-press-complaints-commission-july-8> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).
- Haraszi Miklós (2008): Mire jó a média-önszabályozás? A jogok és a felelősség harmonizálása. In: EBESZ (2008): *Média-önszabályozási útmutató. Kérdések és válaszok*. Bécs: EBESZ, <http://www.cij.hu/hu/wp-content/uploads/2009/09/ebez-kezikonyv.pdf> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.), 9–20.
- Horvát János (2001): Etika, jog, újságírás, média. In: Sükösd Miklós & Csermely Ákos (szerk): *A hír értékei. Etika és professzionalizmus a mai magyar médiában*. Budapest: Média Hungária, 47–62.

- Maurus, Véronique (2008): Az ombudsman. Önszabályozás a hírmédiában belül. In: EBESZ (2008), *Média-önszabályozási útmutató. Kérdések és válaszok*. Bécs: EBESZ, <http://www.cij.hu/hu/wp-content/uploads/2009/09/ebesz-kezikonyv.pdf> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.), 70–86.
- NMHH (2012): A Médiatanács médiaszakmai szervezetekkel összegezte a társszabályozás tapasztalatait. Július 6., http://nmhh.hu/cikk/152067/A_Mediatanacs_mediaszakmai_szervezetekkel_osszegezte_a_tarsszabalyozas_tapasztalatait (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).
- Polyák Gábor (2001): Biztonság az interneten. *Médiakutató*, ősz.
- Polyák Gábor (2002): Hatalom-leosztás, avagy önszabályozás az Interneten. *Jogi Fórum*, május 13, <http://www.jogiforum.hu/publikaciok/63> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).
- Rovó Attila (2006): Az olvasó védelmében. *eMasa.hu*, december 19., <http://www.emasa.hu/cikk.php?id=2050> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).
- Sipos Balázs & Takács Róbert: Újságírói normák. In: Bajomi-Lázár Péter (szerk.): *Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 53–88.
- Sükösd Miklós & Csermely Ákos, szerk. (2001): *A hír értékei. Etika és professzionalizmus a mai magyar médiában*. Budapest: Média Hungária.
- Szűcs László (2001): Médiaetikai kódexek a mai Magyarországon. In: Sükösd Miklós & Csermely Ákos (szerk.): *A hír értékei. Etika és professzionalizmus a mai magyar médiában*. Budapest: Média Hungária, 71–82.
- Takács Róbert (2012): *Politikai újságírás a Kádár-korban. Hatalom és újságírás viszonya, 1956–1988*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Tófalvy Tamás (2010): „Demokráciában az újságíró okosabb, mint a politikus.” Interjú Haraszti Miklóssal, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) leköszönő sajtószabadság-képviselőjével. *eMasa.hu*, március 14, <http://www.emasa.hu/cikk.php?id=6582> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).
- Tófalvy Tamás (2011a): „Ez egy húszszázalékos sikertörténet” Interjú Kovács Tiborral, a Magyar Lapkiadók Egyesületének elnökével. *eMasa.hu*, április 7. Online: <http://emasa.hu/cikk.php?id=8304> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).
- Tófalvy Tamás (2011b): Van-e élet a törvényen túl? Az ön- és társszabályozás lehetőségei a magyar médiában. *eMasa.hu*, március 7., <http://www.emasa.hu/cikk.php?id=8168> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).
- Tófalvy Tamás (2012a): Médiapánik és önszabályozás: a brit sajtóbotrány ellentmondásai. *eMasa.hu*, március 20. <http://www.emasa.hu/cikk.php?page=sajto&id=9482> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).
- Tófalvy Tamás (2012b): Politizálhatnak-e a közszolgálati újságírók a közösségi médiában? *eMasa.hu*, május 11. Online: <http://www.emasa.hu/cikk.php?id=9673> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).
- Tófalvy Tamás & Vorák Anita (2009): „Ez egy printes ország.” Interjú Kázmér Judittal, a Magyar Lapkiadók Egyesületének elnökével. *eMasa.hu*, március 14., <http://www.emasa.hu/cikk.php?id=4764> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).
- Vajda Éva & Kaposi Ildikó (2001): Etikai dilemmák a magyar újságírásban. In: Sükösd Miklós & Csermely Ákos (szerk.): *A hír értékei. Etika és professzionalizmus a mai magyar médiában*. Budapest: Média Hungária, 29–39.
- Vorák Anita (2005a): A rend akarása. *eMasa.hu*, augusztus 18., <http://www.emasa.hu/cikk.php?id=397> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).
- Vorák Anita (2005b): A tájékozott újságolvasó. *eMasa.hu*, szeptember 23, <http://emasa.hu/cikk.php?id=515> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.).
- Woje, Thor (2004): Etikai önszabályozás a norvég sajtóban. *Médiakutató*, nyár.
- Zlatev, Ognian (2008): Sajtótanács. Az önszabályozó szervezetek archetípusa. In: EBESZ (2008): *Média-önszabályozási útmutató. Kérdések és válaszok*. Bécs: EBESZ, <http://www.cij.hu/hu/wp-content/uploads/2009/09/ebesz-kezikonyv.pdf> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 14.), 47–68.

Tófalvy Tamás a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Szociológia és Kommunikáció tanszékének tanársegédje, a Magyarországi Tartalomszolgáltatók Egyesületének főtájkára és a Zenei Hálózatok Egyesület (IASPM Magyarország) elnöke. Korábban a Columbia University Graduate School of Journalism Fullbright-ösztöndíjas kutatója és az Indiana University Bloomington Rézler Gyula-ösztöndíjas vendégkutatója volt. E-mail: tamastofalvy@gmail.com.

Győri Zsolt

A kelet-európai televízió kutatásának „popkulturális” fordulata (*Popular Television in Eastern Europe During and Since Socialism*, szerk. Imre Anikó, Timothy Havens és Lustyik Katalin)

Az egyik első televíziós emlékem 1985. november 15-éhez, Leonyid Brezsnyev temetésének végeláthatatlan közvetítéséhez kötődik. Emlékszem, ahogy a képernyőre tapadt tekintettel vártam a szovjet haditechnika gyerekként fantasztikusnak tűnő felvonulását, amely már önmagában kompenzálta volna a végtelennek tűnő beszédek és masírozások unalmát. Csalódnom kellett, ezúttal a motorizált parádé elmaradt. A számomra kilátástalannak tűnő helyzetet mégis sikerült némileg feloldania az eseményre delegált magyar riporternek, aki a közvetítés alatt váratlanul elsírta magát, és nem csupán mosolyt csalt százezrek arcára, de egy egész generáció számára definiálta a képmutatás és a politikai opportunizmus jelentését. Egy másik televíziós emlékem 1989 decemberéhez, a gyűlölt Ceaușescu házaspár szinte élőben közvetített tárgyalásához, elítéléséhez és kivégzéséhez kötődik. Ekkor senki sem nevetett. Egy rövidke pillanatilag a döbbenet, hogy valami olyat látunk, ami addig elképzelhetetlennek tűnt, sokunk számára eltörpítette a boldogság és a megkönnyebbülés érzését. Míg Brezsnyev temetése nem volt több a szemfényvesztő történelmi nagyságnak állított televíziós emlékműsornál, a román forradalom új megvilágításba helyezte a képernyő történelemformáló erejét és arra irányuló képességét, hogy megragadja a kisemberek grandiózus kommunista víziók felett aratott győzelmét. Úgy gondolom, hogy mindazok, akik e felvételek bármelyikét is látták, sosem fogják azokat elfelejteni, noha a televízió más formatív hatásokkal is szolgált. Ekkortájt jöttem rá, hogy az igazi hőseim nem Tito elvtárs és úttörői voltak, hanem a Bud Spencer–Terence Hill duó, és hogy Traubisoda helyett 7 Up-ot akarok inni, Trapper farmer helyett pedig Levis 501-est hordani.

A felismerés, hogy a népszerű-szórakoztató televízió (ízeltőt kínálva a fogyasztói kultúra nyugati műsorokból átszivárgó világából) már jóval azelőtt elkezdte lebontani a vasfüggönyt, hogy a szögesdrót kerítések fizikailag is eltűntek, csupán egy a kötetben részletesen vizsgált kérdések közül. A közép- és kelet-európai népszerű televízió tárgyában zajló kutatásokat elsőként összegyűjtő kötet olvasása számos régi emléket idézett fel bennem, ugyanakkor arra is késztetett, hogy társadalmi, pszichológiai, kulturális, ideológiai és politikai kérdések egész sorát gondoljam újra az államszocialista és a kortárs televízió kontextusában, és rádöbbenjek azok változatlan relevanciájára. A kötet mindenekelőtt abbéli hitemet erősítette meg, hogy a populáris kultúra ideális vizsgálati terepe azoknak az attitűdöknek, mentalitásoknak és stratégiáknak, amelyek révén a közép- és kelet-közép-európai társadalmak és intézmények megpróbálják feldolgozni múltjukat és alakítani jelenüket.

A *Popular Television in Eastern Europe During and Since Socialism* szerkezetét a történelmi folyamatok iránti tudatosság hatja át, tudományos értelemben vett újszerűségét az alkalmazott módszer és a vizsgált korpusz jelenti. A kultúratudományi megközelítést képviselő, szemléletében friss kötet jól egészíti ki a témához kapcsolódó hagyományosabb jellegű kutatásokat. A televízió átfogó tanulmányozására vállalkozó, nemrégiben megjelent tudományos kiadványok, mint például a *Planet TV: A Global Television Reader* (szerk. Lisa Parks és Shanti Kumar, 2003) és a *The Television Studies Reader* (szerk. Robert C. Allen és Annette Hill, 2004) a legfrissebb elméleteket felhasználó interdiszciplináris kutatómódszertant alkalmaznak, viszont híján vannak a specifikusan közép- és kelet-európai esettanulmányoknak. A ritka kivételt Colin Sparksnak a *De-Westernizing Media Studies* (szerk. James Curran és Myung-Jin Park, 2000) című kötetben megjelent tanulmánya jelenti. Sokat mondó és egyben lehangoló az a tény, hogy ebben a – globalizáló médiaelméletek földrajzi vakságát ostromozó és az angolszász kulturális horizonton kívül eső nemzeti televíziós intézményeket és programokat vizsgáló – kötetben is ilyen látványosan alulreprezentált régióink. Az közelmúltban megjelent és a televíziózás európai kontextusára koncentrálnak munkákban sincs ez másképp. A *Television in Europe* (Eli Noam, 1991), a *Transnational Television in Europe* (Jean K. Chalaby, 2009), a *Public Television in*

the Digital Era (Petros Iosifidis, 2007) és a *Worlds in Common? Television discourse in a changing Europe* (Kay Richardson és Ulrike H. Meinhof, 1999) alig említi a volt keleti blokkban zajló folyamatokat, és mélyen hallgat a népszerű-szórakoztató televíziós műsorokról. A gyártás, a műsorszórás és a befogadás nemzeti kontextusát interdiszciplináris módszerekkel kutató könyvek főként az orosz médiaszabályozásra (Terhi Rantanen: *The Global and the National: Media and Communications in Post-Communist Russia*, 2002), illetve televíziós műfajokra (David MacFadyen: *Russian Television Today. Primetime drama and comedy*, 2008) koncentrálnak, és aligha tartalmaznak elmélyült összehasonlító olvasatokat. Azok a szerkesztett kötetek, amelyek empirikus kutatásokból merítve a páneurópai helyzetet elemzik, ugyancsak kevés érdeklődést mutatnak a televízió mint népszerű-szórakoztató médium iránt. Karol Jakubowicznek az Európai Tanács megbízásából folytatott kutatásának eredményeit összefoglaló, *Media Revolution in Europe: Ahead of the Curve* (2011) címen megjelent munkája részletesen vizsgálja Közép- és Kelet-Európa mediális viszonyrendszerének változásait, az elektronikus médiaintézmények demonopolizációját, liberalizációját és demokratizálódását, de ez sem foglalkozik a populáris televízió kulturális nyitottságra, társadalmi pluralizmusra és civil társadalomra gyakorolt hatásával.

Essen végül említés két olyan kötetéről, amely a demokratizálódás médiumaként tárgyalja a televíziót: a *Television and Politics in Evolving European Democracies* (Lynda Lee Kaid, 1999) fejezetei a politikai hirdetések, a média és a televízió szerepét vizsgálják a volt szocialista országok választási kampányaiban, míg a *Reinventing Media: Media Policy Reform in East-Central Europe* (szerk. Sükösd Miklós és Bajomi-Lázár Péter, 2003) című tanulmánykötet a kelet-közép-európai médiastruktúra rendszerváltást követő években lezajlott jogi és intézményi szabályozásának reformját és átalakulását, valamint a nemi, etnikai és más kisebbségi csoportok médiához való hozzáféréseinek a kérdéseit esettanulmányokon keresztül vizsgálja. A szórakoztató műsorok elemzése egyik munkában sem játszik főszerepet. A jelen szerkesztett kötet megjelenéséig a *View: Journal of European Television History and Culture* című folyóirat törekedett a leginkább arra, hogy társadalmi, esztétikai, politikai szempontokat érvényesítve szövegközpontú elemzésekben és interdiszciplináris módszereket alkalmazva vizsgálja a (poszt)szocialista Európa közszolgálati és kereskedelmi csatornáinak népszerű-szórakoztató műsorait.

A múltbeli és a jelenlegi kutatások ilyen vázlatos áttekintése is egyértelművé teszi, hogy a közép- és kelet-európai televíziózás terén folyó kutatások leginkább szembetűnő fehér foltját a populáris-szórakoztató műsorok jelentik. A *View* némiképp cizellálja ezt a képet, viszont még ez a szabad hozzáférésű folyóirat is viszonylag kevés figyelmet szentelt az államszocialista televízió szórakoztató műfajainak, ezek ideológiai beágyazottságának, vagy annak a kapcsolatnak, amely a nemzeti önkép és az etnikai kisebbségek ábrázoláspolitikája között húzódik. A *Popular Television in Eastern Europe During and Since Socialism* mindezekre a területekre gazdagon reflektál, mégpedig anélkül, hogy a televíziós szövegeket és a kulturális kontextusokat egymástól elszigetelve, a történelmi folyamatok egyszerű illusztrációiként kezelné. Úgy gondolom, a kötet szerzői nem arra használták a nemzeti nyelvek és kultúrák terén meglévő ismeretüket, hogy egyfajta vasfüggönnyel vonjanak a kutatott témák köré és a globális folyamatok és hatások iránti vaksággal ünnepeljék a vizsgált kérdések egyedi és megismételhetetlen voltát. Noha az elméleti gyarmatosítás, „nyugatosodás” veszélye mindig fennáll, az érzékenyen alkalmazott kultúradományi megközelítés – ebben az esetben is – biztosítja azt, hogy a lokális és a globális nem egymást kizáró, hanem egymást támogató kontextusokként működjön. Egyszerűen megfogalmazva: a könyv olvasásakor végig az volt az érzésem, hogy a nemzeti programokat, a műsorszerkesztési elveket és a helyi közönségreakciókat vizsgáló esettanulmányokból Kelet-Közép-Európa egy nagyon is ismerős képe körvonalazódik, az elméleti ideák helyett egy megélt, a hétköznapi életben megtapasztalt valóságé. Nem ez lenne a helyzet, ha a szerkesztők nem találtak volna rá azokra a tematikus csomópontokra – az államszocialista televízió és műsorszerkesztés ambivalenciáira, a nyugati televíziós tartalom általi kulturális újragyarmatosításának vagy a nemzeti identitás mediális konstrukciójának a problémájára –, amelyek a régió közös történelmi örökségét és az egyes országok médiafogyasztásának közös kihívásait jelentik.

Alapvetően három kérdéskör határozza meg a könyv szerkezetét. Az első rész fejezetei abból a felismerésből indulnak ki, hogy az államszocialista televízió népszerű-szórakoztató műsorai elősegíthetik a korszak kultúrtörténeti kontextusának és ideológiai diskurzusának pontosabb megértését. Sabina Mihelj tanulmánya kritikusan gondolja újra a hidegháborús időszak teoretizálására előszeretettel alkalmazott kelet–nyugatszembeállítását és „a vasfüggöny két oldalán megjelenő televíziós kultúrák strukturális hasonlóságaira” (15. o.) hívja fel a figyelmet. Mihelj árnyalt elemzése a televízió közszolgálati szerepéről, valamint az annak lényegét jelentő szórakoztató funkciójáról alapvetően

kérdőjelezi meg az uniformizált, teljességében felügyelt és minden tekintetben az indoktrináció stratégiáit kiszolgáló kommunista típusú médiarendszerekről alkotott képünket, és találja hamisnak azt a széles körben elterjedt elképzelést, hogy az államszocialista televízió népszerű-szórakoztató műsorai az ideológiai nevelés és a propaganda szócsövei lettek volna. Dana Mustata hasonló felismerések nyomán vizsgálja a román televíziózás szocialista évtizedekre eső történetét, és jellemzi olyan kulturális intézményként a médiumot, mint amely nem volt nyíltan alárendelve a politikai doktrínáknak. Miután felvázolja a román televíziózás intézménytörténetét a kezdeti időszaktól kezdve (amelyet a forráshiány és az intézményes-esztétikai identitás hiánya jellemezett) a fejlesztések évein keresztül (amelyeket a műsoridő növekedése és a műsorkínálat diverzitása és differenciálódása alakított) a nyugati audiovizuális médiarendszerekbe történő integrálódásáig (amelyet a műsorok 1989 utáni tabloidizációja példáz), Mustata azt állítja, hogy az 1980-as évek kivételével „nem a politikai felügyelet volt a kommunista televíziózás meghatározó vonása” (61. o.). Más országokban is találunk arra vonatkozó bizonyítékot, hogy a közönségigény sokkal fontosabb tényező volt, mint azt hagyományosan gondoltuk. Ebből a szempontból tűnik igazán relevánsnak azt megvizsgálni, ahogy egyes műsортípusok megteremtették a nemzeti kultúrával való azonosulás lehetőségét és a nemzeti történelem ikonikus figuráinak az „újracsomagolásával” sikeresen ellensúlyozták a kultúra populáris szférájának szovjetizálását. Imre Anikó történelmi tévésorozatokról (a magyar *Tenkes kapitánya* és a lengyel *Janosik* című sorozatról) kínált igen alapos és átfogó elemzése egy ilyen jellegű kutatás mellett kötelezi el magát. A szerző amellett érvel, hogy az államszocialista „szórakoztató oktatás” (*edutainment*) műfajai „egy ellentmondásos kettős kulturális legitimáció támogatását élvezték” (32. o.), amennyiben egyszerre ragadták meg a népi kultúra bizonyos aspektusait és simultak bele a korszak ideológiai-pedagógiai retorikájába. Az Imre által a szocialista kettős beszédként jellemzett diskurzus, valamint a nemzeti értékek élvezetét propagáló stratégiák kétségtelenül elterjedtek voltak a konszolidált szocializmus Magyarországon, amint azt a *Gyula vitéz télen-nyáron* vagy Szomjas György betyárepszói (a *Talpak alatt fűtül a szél* és a *Rosszemberek*) is bizonyítják. A Szent Korona hazahozatala az Egyesült Államokból 1978-ban szintén értelmezhető az állam által jóváhagyott nacionalizmus olyan példajaként, amely egyszerre kínált azonosulási pontokat a nemzeti kultúra mitikus rétegeivel és fejezett ki kommunistaellenes érzelmeket. A keleti blokk más országaira is igaz, hogy a televízió egyre kevésbé működött az ideológiai indoktrináció tiszta médiumaként. A Kochanowski-Trültzsch-Viehoff szerzőhármastanulmánya keletnémet tévésorozatokot és az azokban megjelenő nyugatnémet-ellenes propagandát vizsgálja az 1960-as évektől a berlini fal leomlásáig. A korai hidegháborús évek offenzív és nyíltan stigmatizáló hangjával szemben a későbbi szerializált családnarratívák (vagy mikroközösség-történetek) már nem ábrázolták nyíltan a szocialista értékek felsőbbrendűségét, hanem megelégedtek a nyugati, keletnémetekre vonatkozó sztereotípiák kifigurálásával. Később ezek a sorozatok egzotikus forgatási helyszíneket és akcióközpontú narratívákat kezdtek alkalmazni, mégpedig a szerzők szerint elsődlegesen azért, hogy emeljék a filmek szórakoztató potenciálját. Vagyis a szocialista személyiség erkölcsi erényeinek kidomborítása és Kelet-Németország antiimperialista küldetésstudatának hangsúlyozása másodrendű, egyre jelentéktelenebb kérdéssé vált. A kötet első részének tanulmányai a szovjetbarát országok kultúrpolitikáját egy heterogén diszkurzív mezőként, stratégiai hatalmi harcok színhelyeként elemzik.

A második rész fejezetei alapvetően úgy jellemzik a rendszerváltás utáni televíziózásra gyakorolt globalizációs hatásokat – egyebek között a fogyasztói kultúra kialakulását, a privatizációt, a liberalizációt és a decentralizációt –, mint amelyek meggyengítették a csatornák és a műsorkínálat közszolgálati szerepét. Az ebben a részben szereplő kutatások többsége az egész régióra jellemző kihívásokra és az ezekkel párhuzamos adaptív mechanizmusokra mutat rá. Míg az elmúlt két évtizedben a televíziózás globális színtereit a digitalizáció, a standardizáció és az egyre erősödő verseny jellemezte, addig Közép- és Kelet-Európában a helyi gyártás leáldozása volt a legtöbb fejtorést okozó folyamat. Lustyik Katalin televíziós gyermekműsorokról szóló tanulmánya is kiemeli az anyagi támogatások visszaesésének és a műsorkészítő stábok leépítésének hazai gyártású műsorokra gyakorolt negatív hatását. A kiesett stúdiókapacitás pótlására importált olcsó amerikai és japán rajzfilmek Lustyik szerint a gyermekek szórakoztatásának kulturálisan távoli (és akár elidegenítő) formáit hozták domináns helyzetbe. A gondolatmenet konklúziójaként fogalmazódik meg a szórakoztató gyerekcsatornák kortárs filozófiája, miszerint „a gyermek aktív és kompetens »médiafogyasztóvá« válik, sokkal befolyásosabbá, mint valaha, ugyanakkor hatalmát mindenekelőtt a fogyasztás hozza létre, fejezi ki és teszi átélhetővé” (118. o.). Egy ilyen állítás – amellett, hogy pontos képet ad az új (ideális) nézőtípusról – a közép- és kelet-európai médiaforradalom paradoxonaira is rámutat. Az államszocializmus 1989–1991-es bukása után nyílt

megfogalmazást nyert a vasfüggöny mögül kikászálódó nemzetek abbéli vágya, hogy visszatérjenek ahhoz az európai kulturális közösséghez, amelyet negyven évvel korábban akarattal kívül kellett elhagyniuk. A közös európai audiovizuális politika sarokkövét jelentő Televízió Határok Nélkül Direktíva e vágy beteljesítését is ígérve az Európai Unió közös értékeit és kulturális diverzitását helyezte a középpontba, és olyan fontos közérdekű célokat is támogatott, mint a kiskorúak védelme, a nyilvános kritikával szembeni védelem joga, valamint az európai gyártású médiatartalom arányának (kvótákon keresztül történő) növelése. Havens–Bottando–Thatcher a 2000-es évek magyar műsorszerkesztési gyakorlatát vizsgáló tanulmánya ugyanakkor ezt a kezdeményezést a nyugati audiovizuális termékek keleti műsorok feletti hegemoniájának megszilárdításaként értelmezi, ami lehetővé tette a poszt-szocialista piacok olcsó, kommersz és kevés esztétikai legitimációval rendelkező termékekkel történő elárasztását. A szerzők szerint a kvóták felállításával a nagy európai gyártók a kontinens keleti perifériaországainak újonnan liberalizált piacain próbálták meg ellensúlyozni a tengerentúli konglomerátumok terjeszkedését. A kortárs kolonizáció ékes példája, ahogy a nyugat-európai televíziós cégek arra használták az európaiság hivatalos eszméjét, hogy kiterjesszék gazdasági befolyásukat és ellehetetlenítsék a kulturális-értéktörző műsorok gyártásának helyi központjait. A strukturális hasonlóságokra érzékeny olvasók bizonyára észreveszik és továbbgondolásra is érdemesnek tartják az Imre Anikó elemzte populista és képmutató nacionalizmus, valamint a populista európaiság között fennálló párhuzamot.

Sylwia Szostak fejezete a TVP lengyel közszolgálati csatorna és a kereskedelmi televíziózás terén piacvezető Polsat műsorszerkesztési politikáját hasonlítja össze. A szerző amellett érvel, hogy a nézőkért folytatott verseny közelről sem annyira lefutott, mint amilyennek első ránézésre tűnik. Jellemzésében a TVP – az államszocialista televízió programszerkesztési mintázatait követő – műsorszerkezete nemcsak a csatorna egyedi arculatát teremtette meg, de a folytonosságot kedvelő nézők körében népszerűségét is megtartotta. A Polsat programszerkesztése a hagyományos családi élet ritmusát megtörve a műsorfolyam (*stacking*) és a sávok szerkesztés elvét (*strip programming*) használja közönsége megtartására. Noha a szerző nem közöl adatokat a csatornák nézettségére és a közönség összetételére vonatkozóan, meggyőzően érvel amellett, hogy a TVP főműsoridőben mutatott népszerűsége az „ismerős nemzeti csatorna” arculat sikerével magyarázható. A nemzeti és a globális értékek közötti feszültség az eltérő intézményi identitásokon és a programszerkesztési filozófiákon túl a sugárzott tartalom szintjén is megjelenik, leginkább a műsorokban képződő diskurzusok identitásformálásban játszott szerepében.

Mivel a közép- és kelet-európai országok esetében a rendszerváltást követő időszak egybeesik a nemzeti önrendelkezés kérdéséhez szorosan kapcsolódó európai integráció éveivel, az identitás-stratégiák televíziós ábrázolása központi téma a kutatók körében. Adina Schneeweis fejezete – amely a románság fogalmát vizsgálja a *Garantat 100%* című népszerű szórakoztató show tükrében – a kötetben elsőként vet fel ilyen jellegű kérdéseket. A show-műsor diszkurzív pozícióját a szerző úgy jellemzi, mint amely egyszerre kerüli a szélsőséges-idegengyűlölő nacionalizmust és a nyíltan önkritikus, demoralizáló románképet. Ezek helyett az országot egy őszintén szenvedélyes és változatos közösség lakta, különleges kultúrájú helyként mutatja be, amely egyszerre nyitott a modernizáció nyugati impulzusaira és támaszkodik a hagyományos életformák kínálta nemzeti túlélési stratégiákra. Schneeweis szerint a patriotizmus visszafogottságában pozitív, idealizáltságában pedig látónoki formáját szintetizálja a műsor: „a román olyan képét, aki nem marad alul az európai szomszédaival, a történelmi nagyságokkal, vagy akár az amerikai művészeti- és sportélet celebjével folytatott versenyben, de nem is kerekedik mindig felül ezeken” (154. o.).

A harmadik rész fejezetei hasonló problémaérzékenységet képviselnek, miközben a népszerű-szórakoztató televíziós műfajok és műsorok nemzetépítésben, illetve a normatív kulturális minták közvetítésében játszott szerepét vizsgálják. A nézői pozíció középpontba helyezésével az itt bemutatkozó kutatások a médiafogyasztás és a nemzetről, a fajról és a nemről alkotott populáris és gyakran sztereotip képzetek fogyasztása közötti kapcsolatot vizsgálják. Ha a második rész azt az átalakulási folyamatot dolgozta fel, amelynek során kialakultak és elfogadottá váltak a szórakoztatást szolgáló programszerkesztési stratégiák, akkor a kötet utolsó tematikus egysége arra kérdez rá, hogy mely hitrendszernek, előítéleteknek, sztereotípiáknak, érzékenységeknek és attitűdöknek nyújt megjelenési terepet a népszerű-szórakoztató televízió. Alice Bardan a *Big Brother* és a hasonló szerkezetű, hazai fejlesztésű műsorokat elemezve annak okait kutatja, hogy a helyi közönség miért nem tudott azonosulni a műfajra jellemző „légy a falon” formátummal, és a résztvevők miért gondolták, hogy személyiségük feladásával és a kulturális sztereotípiák eljátszásával, megszemélyesítéssel fogják képernyős népszerűségüket növelni. A tanulmány szerint a *Big Brother* nézői a leginkább a résztvevők közötti

versenyszellemet hiányolták, míg egy roma televíziós reality show népszerűtlenségének okára a következő magyarázatot kínálja: a nézők nem voltak készek elfogadni azt, „hogya rendhagyó életstílusuk ellenére a cigány családok is éppen olyan »normálisak«, mint a többi román család” (187. o.). Az individualitás nyilvános vállalásának elutasítása, illetve az etnikai másság hátrányos nemzeti karakterként való felfogása jól érzékelteti az ismeretlen kulturális impulzusok iránti társadalmi bizalmatlanságot. Ezt a mentalitást Bardan szerint a régió más országaiban sugárzott reality-show műsorok közönségreakciói nem tükrözik ilyen nyíltan, mindenesetre ezekben is erősen megjelenik a sztereotipikus kulturális tartalom és a neoliberális identitásstratégiák közötti feszültség. Hammer Ferenc a generációk számára meghatározó élményt jelentő népszerű szappanoperáról, a *Szomszédokról* (1987–1999) írt tanulmányát akár annak bizonyítékaként is olvashatjuk, hogy az identitás megvallásának irányított-paternalista mechanizmusai jelentik az államszocialista identitáspolitiká legmaradandóbb hagyatékát. Hammer értelmezésében a sorozat a végletekig kihasználta a szocreál műfaj pedagógiai funkcióit, miközben mindennapi erkölcsi dilemmákat játszott el a nézők előtt, nyíltan sarkallva őket arra, hogy tiszteljék a demokratikus intézményeket és értékeket (például a civil társadalmi kezdeményezéseket, a közösségi segítségnyújtást és a jótékonykodást). A demokratikus tömegek kiművelésének eszményét szem előtt tartva a *Szomszédok* egy ideális-utópisztikus világot alkotott meg, amelyet valós azonosulási pontok hiányában a nézők egyre inkább hamisnak és gyerekesnek minősítettek, olyasvalaminek, ami köszönő viszonyban sincs „az égető társadalmi kérdésekkel, mint például a rasszizmussal vagy a tartós munkanélküliséggel” (237. o.). A szerző konklúziója szerint a megváltozott társadalmi attitűdök, valamint a közösség demokráciához és az egyén önmegvalósításhoz fűződő viszonyának teljességében hamis ábrázolása tett pontot a sorozat végére.

A nemzetépítés közép- és kelet-európai kezdeményezéseinek rögzös útján a népszerű-szórakoztató műsorok gyakran leegyszerűsítő ellentétpárokban ütköztetnek érveket. Ennek példái a demokrácia/kommunizmus, az önrendelkezés/újragyarmatosítás, a többségi társadalom/etnikai kisebbség fogalmi dichotómiája vagy a roma közösség vonatkozásában különösen elterjedt „mi/ők” ellentétpár. Két fejezet is foglalkozik a roma–nem roma diskurzus televíziós dimenziójával. Anabel Tremlett tanulmánya a *Győzike-show* kapcsán fiatalok körében végzett kutatás eredményeit tárja az olvasók elé. A felnőttek körében általános ellenérzés illusztrálása végett a szerző egy általános iskolai osztályfőnöki órát idéz fel, ahol az adásokról rajongással nyilatkozó gyerekeket a tanárnő elnémitja, mondván, a műsor egy kulturált ember számára semmilyen értékkel nem bír. Tremlett ezekkel a tanulókkal folytatott beszélgetései nyomán jutott arra a véleményre, hogy a gyerekek a roma család mindennapi életét azért tartják szórakoztatónak, mert képesek azonosulni a Győzike-gyerekek tekintélyellenes viselkedésével, vagyis mert a roma család mindennapjait a szüleik képviselte diszkriminatív diskurzustól függetlenül is tudják szemlélni. Ez a tendencia különösen látványos a megkérdezett lányok esetében, akik számára „Győzike családja nagyon is jól reprezentálhatja a nemzeti családot” (250. o.). Ezzel szemben a fiú válaszadók hajlamosabbak voltak a show-műsorban megjelenő transzgresszív viselkedést a család normatív fogalmát romboló devianciaként értelmezni. Míg Tremlett kutatása a nemzeti értékek és a kisebbségi identitások körül tapasztalható ambivalenciát teszi láthatóvá, addig Ksenija Vidmar-Horvat fejezete a szlovén etnikai identitás fontos elemének tekinthető romaellenesség nyílt és burkolt formáit vizsgálja. A nemzeti televízió *Pyramid* című *infotainment*-műsorának egyik adását annak példájaként elemzi, hogy a marginalizált roma közösségek médiában terjesztett képei miként segítenek megteremtteni az egység erejével felruházott „fehér” Szlovénia képzetét. A szerző állítása szerint a show egyik epizódjában részt vevő férfi politikus nyíltan rasszista kijelentéseit valamelyest tompították a két női meghívott vendég békítő megjegyzései, de semmiképpen sem érvénytelenítették a nemzeti identitás megvallásának patriarchális keretét. A majdnem botrányba fulladt adás Vidmar-Horvat szerint annak ékes bizonyítéka, hogy a „fehér feminitás” privilegizált pozíciót foglal el a rasszista retorikájában, és a nem explicit, „nem-rasszista kulturális rasszizmus” (272. o.) alakzatát jelöli.

A kortárs televízió népszerű-szórakoztató sorozatai egyre nagyobb szerepet vállalnak a múlttal való szembenézés társadalmi feladatában és az emlékezetműfajok (trauma, nosztalgia) megképzésében. Reifová–Gillárova–Hladik egy fókuszcsoporthoz tartozó kutatásuk keretében azt vizsgálták, hogy a *Vyprávěy* című retrospektív sorozat nézőiben milyen érzelmi hatást váltanak ki a cselekményben ábrázolt ritualizált szokások, vizuális elemek, szereplők és történelmi események. A szerzők szerint az érzelmi hatások határozzák meg az egyes ember szocializmusról őrzött emlékeinek természetét. Felméréseik eredményeire alapozva a tanulmány a nosztalgiát egy olyan múlt visszaszerzésére tett személyes kísérlet hatásaként jellemzi, amelyet a hivatalos emlékezetpolitika elutasít és elfojtani igyekszik. Ezzel párhuzamosan a traumát

azoknak a narratíváknak a hiányából eredeztetik a szerzők, amelyek képesek megteremteni a múlt és a jelen közötti folytonosságot. Gondolatmenetük konklúziója, miszerint a populáris kultúra az államszocialista örökséggel való megbirkózás egyik fontos terepe lehet, szerintem általános érvényességgel bír, és a televíziós szövegeken túlmutatva sikerrel alkalmazható a vizuális kultúra mozifilmektől képregényekig terjedő széles spektrumára.

A *Popular Television in Eastern Europe During and Since Socialism* című kötet tagadhatatlan bizonyítékát nyújtja annak a ténynek, hogy a televízió – mint az audiovizuális dokumentumok megkerülhetetlen archívuma – kulcsszerepet játszhat az államszocializmus, a rendszerváltás utáni nyugatosodás, a kulturális homogenizáció vagy a kortárs identitás-stratégiák kutatásában. Azok a társadalomtudósok és a bölcsészettudományok területén tevékenykedő kutatók (például szlavisták) fogják tudni a leginkább hasznosítani ezt a könyvet, akik számára nem ismeretlenek a kultúratudományos olvasati stratégiák és ezek interdiszciplináris elméleti keretei. Legalább ennyire fontos célközönséget jelentenek a média- és kommunikációtudományi tanszékek oktatói és hallgatói, a televíziótörténészek, az államszocialista audiovizuális archívumok és kultúrörökség kutatói, a médiaszociológusok és a gyakorlati televíziós szakemberek. Úgy gondolom, nem szabad megfélekezni az államszocialista televízió lelkes rajongóiról sem, akik a kötetet forgatva nemcsak kedvenc műsoraikkal kapcsolatos emlékeiket élhetik újra, de azt is pontosabban megismerhetik, hogy a tudományos élet miért érdeklődik e műsorok iránt. A potenciális olvasóközösség mérete okán megfontolandó lenne egyes fejezetek (ideális esetben a teljes kötet) magyarra fordítása és kiadása.

A népszerű-szórakoztató televízió műfajainak politikai és kulturális jelentőségét ismerő közép- és kelet-európai szakemberek komoly inspirációt találhatnak a kötetben arra, hogy újabb témákban kezdjenek kutatásokat, akár olyanokban is, amelyeket hagyományosan a politikatudomány, a szociológia, a közgazdaságtan vagy a történettudomány kérdésköreibe szokás sorolni. A régióban található, akár nagy múltú, akár frissen alakult kutatóintézeteknek és kutatócsoportoknak a kötet azt üzeni, hogy a nyugati televíziózásban való jártasság és szakértelem akkor hasznosul a leginkább, ha kulturálisan releváns helyi hangokkal kerül párbeszédbe. A tudománypolitika jelenlegi állása szerint talán csak a közös kutatási projektek képesek szimbolikusan áthidalni azt az űrt, amely Európa nyugati és keleti felét ezen a téren is elválasztja. A téma kutatásának társadalmi legitimitását végső soron az jelenti, ha őszintén szembenézünk a valósággal, és felismerjük, hogy Közép- és Kelet-Európa lakóinak talán a szükségesnél is gyakrabban kell szembesülniük a nyugati szereotípiákkal és azzal a demoralizáló élménnyel, hogy még jó ideig a gazdaságilag fejlettebb országok után kell kullogniuk, ugyanakkor meglátjuk azt is, hogy számukra a népszerű-szórakoztató televízió jelenti azon kevés területek egyikét, ahol megszabadulnak alsóbbrendűség-tudatuktól és életszínvonalbeli hátrányukat a médiafogyasztás gondtalan pillanataival kompenzálják. (*Anikó Imre, Timothy Havens, Katalin Lustyik, szerk.: Popular Television in Eastern Europe During and Since Socialism, New York & London, Routledge, 2013*)

Győri Zsolt diplomáit (angol, filozófia) majd PhD-fokozatát (Irodalomtudományi Doktori Iskola) a Debreceni Egyetem Bölcsészkarán szerezte, jelenleg a Debreceni Egyetem Angol–Amerikai Intézetének adjunktusa. A brit filmtörténetet, a szerzői filmelméleteket, illetve a film történelemábrázolását és emlékezetpolitikáját kutatja. E-mail: gyorizs@yahoo.co.uk